

ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖНАРОДНИЙ ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СТЕПАНА ДЕМ'ЯНЧУКА»

**ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ АКАДЕМІКА СТЕПАНА ДЕМ'ЯНЧУКА**

СЕРІЯ:
ПЕДАГОГІКА ТА ПСИХОЛОГІЯ

№ 1/2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

**Засновник – Приватний вищий навчальний заклад
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені Степана Дем'янчука»**

*Реєстрація в Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення:
Рішення № 1003 від 28.03.2024 року. Ідентифікатор медіа - R30-03858*

*Суб'єкт у сфері друкованих медіа:
Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука
(вул. Степана Дем'янчука, 4, м. Рівне, 33000, mail@megu.edu.ua, тел.: +380362635085).*

*Фахова реєстрація (категорія «Б»): Наказ МОН № 1721 від 10.12.2024 р. (Додаток 3).
Спеціальності: А1 Освітні науки, А3 Початкова освіта, С4 Психологія.*

*Періодичність: 4 рази на рік.
Мови видання: українська, англійська, німецька, польська, румунська, французька.*

*Друкується за рішенням Вченої ради Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»
(протокол № 7 від 27.03.2025 року)*

Редакційна колегія:

Марчук Оксана Олександрівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (головний редактор)

Августюк Марія Миколаївна – доктор психологічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин, Національний університет «Острозька академія»

Івашкевич Едуард Зенонович – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри загальної психології та психодіагностики, Рівненський державний гуманітарний університет

Івашкевич Ернест Едуардович – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практики англійської мови та методики викладання, Рівненський державний гуманітарний університет

Кириченко Віктор Васильович – доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри соціальної та практичної психології, Житомирський державний університет імені Івана Франка

Красовська Ольга Олександрівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової та дошкільної освіти, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

Мельничук Лілія Борисівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

Михальчук Наталія Олександрівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практики англійської мови та методики викладання, Рівненський державний гуманітарний університет

Павелків Віталій Романович – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри загальної психології та психодіагностики, Рівненський державний гуманітарний університет

Пагута Тамара Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент, директор Інституту педагогічної освіти, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

Пріма Раїса Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики початкової освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки

Хом'як Ольга Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик початкової освіти, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

Яланська Світлана Павлівна – доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології і соціальної роботи, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Agnieszka Bates – Doctor of Education, Deputy Head of School of Education, Bath Spa University, United Kingdom

Адреса редакційної колегії: вул. Степана Дем'янчука, 4, м. Рівне, 33000
Вебсайт збірника: journals.megu.rovno.ua/index.php/ped-psyh

*Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.*

ЗМІСТ

Басюк Н. А. Мотивація в структурі емоційного інтелекту майбутніх учителів початкової школи.....	7
Вернудіна І. В. Психологічне підґрунтя політичної влади.....	14
Гулич М. М. Організація самостійної роботи старшокласників на уроках англійської мови.....	21
Гуртовенко Н. В. Психологічні детермінанти корекції девіантної поведінки підлітків.....	28
Дем'янчук А. С., Марчук О. О., Дем'янчук Т. О., Сойко І. М. Організація дозвілля здобувачів початкової освіти у контексті педагогіки миру в умовах воєнного стану.....	34
Денисова-Єрмоленко А. В., Єрмоленко А. Б. Стратегії подолання освітніх втрат.....	40
Джунь Й. В., Ясінський А. М., Соловей Л. Я. Опрацювання статистичних даних педагогічного дослідження засобами мови R.....	49
Кирилович О. Ф., Сойко І. М. Шляхи формування медіаграмотності учнів початкових класів на уроках мовно-літературної освітньої галузі.....	57
Kozachenko Yu. S. Efficiency of learning technologies in foreign languages.....	64
Красовська О. О., Міськова Н. М., Хом'як О. А. Альтернативна авторська початкова освіта в Україні: історична ретроспектива та досягнення на сучасному етапі.....	70
Levenok I. S., Ponomarenko N. P. Pedagogical aspect of youth students' resilience formation through participation in EU projects.....	77
Лотюк Ю. Г., Юскович-Жуковська В. І., Соловей Л. Я., Близнюк С. В. Методичні засади використання Arduino у розвитку технічного мислення здобувачів освіти.....	83
Мазоха І. С. Арттерапія у підтримці емоційного стану та психосоціального розвитку дітей у кризових ситуаціях.....	90
Майданенко С. В. Психологічні аспекти дитячої гри.....	96
Марчук О. О., Ілюк Л. В., Мельничук Л. Б., Пагута Т. І. Організація навчально-ігрової діяльності дошкільників під час їх перебування в укриттях.....	101
Носирева О. В. Вплив самостійної роботи студентів на формування професійних здібностей в освітньому середовищі ЗВО.....	107
Piven V. V., Cherednychenko N. H., Melnychenko T. Ye. Integration of the case study in english language teaching for developing future pilots' professional reliability.....	113
Плохута Т. М., Нефедченко О. І., Алексахіна Т. О. ШІ: трансформація процесу навчання іноземних мов у ЗВО України.....	119
Прокопчук Н. Р. Методи та прийоми впровадження CLIL-технології на уроках англійської мови у початковій школі.....	126

Стасюк В. В., Вуколов О. В.

Обґрунтування рекомендацій щодо напрямів удосконалення
психологічної підготовки військовослужбовців Сухопутних військ ЗС України
до виконання бойових завдань.....133

Stakhova O. O., Voinalovych L. P.

Peculiarities of development of structural components of professional-pedagogical
self-awareness of future specialists by active methods of group work.....139

Тихомирова А. А.

Театральне мистецтво як засіб збереження
ментального здоров'я здобувачів вищої освіти145

Чигріна Я. Ю., Слободенюк О. О.

Психолого-педагогічні аспекти взаємодії дітей з інтелектуальними порушеннями
в освітньому середовищі.....151

Шимко О. В., Веретін Л. С.

Компетентнісний підхід до підготовки маркетологів:
теоретико-методологічний та практичний аспект.....156

CONTENTS

Basiuk N. A. Motivation in the structure of emotional intelligence of future primary school teachers.....	7
Vernudina I. V. Psychological basis of political power	14
Hulych M. M. Organization of independent work of high school students in English lessons.....	21
Hurtovenko N. V. Psychological determinants of correction of deviant behaviour of adolescents	28
Demyanchuk A. S., Marchuk O. O., Demyanchuk T. O., Soyko I. M. The innovative methods of organizing leisure activities for primary school students in the context of peace pedagogy during martial law.....	34
Denysova-Yermolenko A. V., Yermolenko A. B. Strategies for overcoming educational losses.....	40
Dzhun J. V., Yasinsky A. M., Solovei L. Ya. Processing statistical data of pedagogical research using the R language.....	49
Kyrylovych O. F., Soiko I. M. Ways of forming media literacy of primary school students in language and literary education.....	57
Kozachenko Yu. S. Efficiency of learning technologies in foreign languages.....	64
Krasovska O. O., Miskova N. M., Khomiak O. A. Alternative authorized primary education in Ukraine: historical retrospective and achievements at the modern stage.....	70
Levenok I. S., Ponomarenko N. P. Pedagogical aspect of youth students' resilience formation through participation in EU projects.....	77
Lotiuk Yu. H., Yuskovych-Zhukovska V. I., Solovei L. Ya., Blyzniuk S. V. Methodological principles of using Arduino in developing technical thinking of students.....	83
Mazokha I. S. Art therapy in supporting the emotional state and psychosocial development of children in crisis situations.....	90
Maidanenko S. V. Psychological aspects of children's play.....	96
Marchuk O. O., Ilyuk L. V., Melnychuk L. B., Paguta T. I. The organization of educational and play activities for the preschoolers during their staying in shelters.....	101
Nosryeva O. V. The influence of students' independent work on the formation of professional abilities in the educational environment of a higher educational institution.....	107
Piven V. V., Cherednychenko N. H., Melnychenko T. Ye. Integration of the case study in english language teaching for developing future pilots' professional reliability.....	113
Plokhuta T. M., Nefedchenko O. I., Aleksakhina T. O. AI: Transforming the Process of Foreign Language Teaching in Ukrainian Higher Education Institutions.....	119
Prokopchuk N. R. Methods and techniques for implementing CLIL technology in English lessons in primary school.....	126

Stasiuk V. V., Vukolov O. V.

Rationale for recommendations on improving the psychological training
of Ukrainian Land Forces personnel for combat missions.....133

Stakhova O. O., Voinalovych L. P.

Peculiarities of development of structural components of professional-pedagogical
self-awareness of future specialists by active methods of group work.....139

Tykhomyrova A. A.

Theater art as a means of preserving the mental health of higher education students.....145

Chyhrina Ya. Yu., Slobodeniuk O. O.

Psychological and pedagogical aspects of interaction of children with intellectual disabilities
in the educational environment.....151

Shymko O. V., Veretin L. S.

Competence-based approach to training of marketers:
theoretical, methodological and practical aspects.....156

МОТИВАЦІЯ В СТРУКТУРІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Басюк Н. А.

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти та культури фахової мови
Житомирського державного університету імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0002-5964-6098

У статті розкривається зміст та сутнісні ознаки мотивації як складової емоційного інтелекту й рушійної сили професійно-особистісного зростання майбутніх учителів початкової школи. Визначено сутність понять «мотив», «мотивація», «самотивація», описано механізм утворення мотиву та місце, яке посідають у цій схемі потреби й емоції. Охарактеризовано функції та види мотивації (зовнішня і внутрішня; позитивна і негативна; стійка і нестійка). Самотивація трактується як здатність створювати в собі відповідні психоемоційні стани, які активізують бажання діяти, спонукають до діяльності, і використовувати енергію емоцій для досягнення бажаних результатів і успіху. Показано зв'язок самотивації з вольовими процесами. Розглянуто алгоритм реалізації процесу самотивації. Розкрито зміст поняття «прокрастинація», під яким розуміється звичка відтерміновувати важливі справи, які викликають негативні емоції, «на потім», що в підсумку призводить до негативних життєвих наслідків. Описано методи визначення актуальних цілей і побудови плану дій (SWOT-аналіз, метод SMART, метод Уолта Діснея), методи самотивації (візуалізація результату у формі записів, фотографій, карти бажань, дошки візуалізації мрії; методи боротьби з прокрастиною; афірмація як форма самонавіювання), які використовуються в роботі з майбутніми вчителями початкової ланки освіти з метою формування у них позитивної мотиваційної установки на успішну діяльність.

Ключові слова: мотив; мотивація; самотивація; емоційний інтелект; майбутній вчитель початкової школи; професійна діяльність.

Basiuk N. A. Motivation in the structure of emotional intelligence of future primary school teachers

The article reveals the content and essential signs of motivation as a component of emotional intelligence and the driving force of professional and personal growth of future primary school teachers. The essence of the concepts “motive”, “motivation”, “self-motivation” is defined, the mechanism of motive formation and the place occupied by needs and emotions in this scheme are described. The functions and types of motivation (external and internal; positive and negative; stable and unstable) are characterized. Self-motivation is interpreted as the ability to create the appropriate psycho-emotional states in oneself, which activate the desire to act, encourage activity, and use the energy of emotions to achieve the desired results and success. The connection of self-motivation with volitional processes is shown. The algorithm for implementing the self-motivation process is considered. The meaning of the concept of “procrastination” is revealed, which refers to the habit of postponing important matters that cause negative emotions “for later”, which ultimately leads to negative life consequences. The methods of determining actual goals and building an action plan (SWOT analysis, SMART method, Walt Disney method), self-motivation methods (visualization of the result in the form of records, photos, wish maps, dream visualization boards; methods of combating procrastination; affirmation as a form of self-suggestion) are described, which are used in work with future teachers of the primary level of education with the aim of forming in them a positive motivational attitude towards successful activities.

Keywords: motive; motivation; self-motivation; emotional intelligence; future primary school teacher; professional activity.

Вступ. Емоційний інтелект розглядають як багатокомпонентне утворення, що містить у собі когнітивні, емоційні та поведінкові

складові. У класичному формулюванні його трактування звучить так: здатність особистості розуміти власні емоції та емоції інших

людей і керувати ними. Проте емоційний інтелект – це передусім здатність мотивувати себе до діяльності, створювати в собі такі емоційні стани, які спонукають до дії, спрямовувати власні емоції на досягнення нових цілей. Отже, емоції виступають мотиваторами, спонукають людину діяти, і спрямувати їх у потрібне русло – головне завдання розуму. Інтерпретація емоційного інтелекту в такому ключі підвищує його значущість у професійно-особистісному й повсякденному житті людини. Без самомотивації і саморегуляції власних емоцій не буде результату. У педагогічній професії, що характеризується динамічністю й інтенсивністю, емоціогенністю, рутинністю, енергозатратністю, великим обсягом інформації і професійних завдань, нечіткістю розподілу функціональних обов'язків, високим рівнем відповідальності, саме самомотивація допоможе фахівцю зберегти високу працездатність, досягти успіху й запобігти емоційному вигоранню.

Одним із провідних компонентів у структурі емоційного інтелекту майбутніх учителів початкової школи вважаємо ціннісно-мотиваційний компонент як сукупність цінностей і мотивів, формування яких потребує цілеспрямованої роботи під час професійної підготовки в закладі вищої освіти. Як зазначає британський психолог Джон Равен [6, с. 89], ніхто не стане проявляти ініціативу, витратити зусилля, розумові й емоційні ресурси, долати труднощі, якщо мета, заради якої він працює, не становить для нього цінності.

До числа перших дослідників і теоретиків проблеми мотивації можна віднести С. Адамса, К. Альдерфера, Д. Аткинсона, В. Врума, Ф. Герцберга, Д. Макклелланда, А. Маслоу, Г. Маррейя, Е. Мейо, Х. Хекхаузена. У своїх теоріях вони розглядають мотивацію крізь призму потреб (змістовні теорії мотивації) або ж пов'язують її зі сприйняттям ситуації, оцінкою власних можливостей, наслідками обраного типу поведінки (процесійні теорії мотивації), унаслідок чого індивід приймає рішення про активні дії або бездіяльність. У сучасних теоріях мотивації (А. Бекман, К. Кобелл, Р. Шренгер, М. Чиксентмігаї) дослідники більше уваги приділяють емоційній складовій. Вони наголошують на необ-

хідності свідомо управляти самомотивацією, контролювати і тримати в тонусі емоційні стани. Так, зокрема, М. Чиксентмігаї [5, с. 34] вживає термін *flow*, що в перекладі означає «потік» – стан підвищеної сконцентрованості, уважності, продуктивності та щастя, який переживає людина під час творчого підйому й натхнення. Д. Гоулман, фахівець у галузі емоційного інтелекту, писав: «Уміння входити в стан потоку натхнення дає нам змогу прекрасно впоратися з будь-яким завданням. Як правило, люди, які володіють цим мистецтвом, є більш продуктивними й успішними в усьому, за що беруться» [2, с. 93].

Методи та методики дослідження: методи теоретичного аналізу наукової психолого-педагогічної літератури, узагальнення й систематизації інформації щодо проблеми мотивації та її різновидів, встановлення сутнісних ознак самомотивації; методи узагальнення практичного досвіду діяльності.

Результати та дискусії. Мотивація – це сукупність психічних процесів (мотиви, потреби, інтереси, прагнення, цілі, схильності, емоції, мотиваційні установки або диспозиції, ідеали), які збуджують до активності, заряджають енергетичним імпульсом та обумовлюють поведінку людини. Як бачимо, мотивація об'єднує різноманітні спонукання в єдину структуру. Це свого роду рушійна сила, що утворюється як результат розумових дій і є стійким емоційним станом, який активізує і спрямовує поведінку людини на конкретний результат.

Термін «мотив» у перекладі з французької мови означає «спонук». У психолого-педагогічній літературі мотив розуміється як спонук до дії, пов'язана із задоволенням певних потреб; як сукупність психологічних умов, що викликають цілеспрямовану активність особистості; як причина, поштовх до дій і вчинків; як процес, стан, властивість особистості.

Головною причиною людської активності є прагнення задовольнити власні потреби. Потреби завжди супроводжуються емоційними переживаннями: якщо потреба задовольняється, утворюються позитивні емоції, якщо ж ні – виникає емоційне напруження, що проявляється у формі неспокою, тривоги, інших негативних емоцій. Щоб знизити його, людина починає аналізувати, розмірковувати,

що їй необхідно зробити, щоб задовольнити потребу. Так породжується мотив. Тому поява мотиву нерозривно пов'язана з емоціями.

Емоції можуть самостійно виконувати мотиваційну роль і спонукати людину до відповідних вчинків і дій. Прихильники теорії емоцій як мотиваторів людської поведінки (Г. Костюк, Р. Ліпер, С. Максименко та інші) розглядають емоції як самодостатнє психічне явище, що лежить в основі багатьох психічних стимулів поведінкової активності, як-от потреби, наміри, бажання й інші. Емоції можуть підвищувати мотивацію або ж перешкоджати їй. Такі позитивні емоції, як радість, задоволення, інтерес, надають енергії для виконання завдань, стимулюють творчий імпульс і креативність, сприяють генеруванню продуктивних ідей, надихають на досягнення нових цілей. Негативні емоції (гнів, сум, тривога), навпаки, демотивують, призводять до появи негативного мислення і до зниження ефективності діяльності. Регуляція й керування власними емоціями дає змогу долати труднощі й перешкоди на шляху досягнення цілей, залишатися продуктивним у довгостроковій перспективі.

Мотивація виконує такі функції: спонукає особистість до дії; визначає лінію поведінки особистості, тобто спрямовує її дії і вчинки в напрямі досягнення мети; контролює поведінку та підтримує зацікавленість до діяльності впродовж тривалого часу.

Залежно від джерела стимулу мотивація буває зовнішня і внутрішня. Зовнішня мотивація залежить від зовнішніх стимулів (фінансової винагороди, суспільної оцінки й визнання, страху негативних наслідків, тиску з боку оточення) і зумовлюється бажанням отримати винагороду або уникнути покарання чи негативних наслідків. Вона є ефективною в умовах короткострокових цілей, коли вимагається показати швидкий результат у стислі строки, або ж під час виконання рутинних і монотонних завдань, коли бракує цікавості.

У ролі стимулів внутрішньої мотивації виступають внутрішні переконання, цінності, інтереси і потреби особистості. Вона йде зсередини, з глибини душі, і підживлюється цікавістю та почуттям задоволення від самого процесу роботи. Тобто людина виконує

завдання, тому що це цікаво і приємно. Внутрішня мотивація має місце в довгостроковій перспективі і порівняно із зовнішньою мотивацією характеризується такими перевагами: стимулює особистість до творчості та пошуків ефективніших способів досягнення мети; підвищує стійкість, що дає змогу протистояти труднощам, протистояти невдачам, переборювати перешкоди і продовжувати працювати над своїми цілями; дає можливість отримувати насолоду від процесу діяльності; спонукає до саморозвитку й самовдосконалення. Внутрішньо мотивовані люди більш продуктивні й зосереджені на виконанні завдань.

За емоційним забарвленням мотивація поділяється на позитивну й негативну. Позитивна мотивація базується на позитивних стимулах: схваленні, винагороді, заохоченні, допомозі, повазі, творчості, переживанні ситуацій успіху. Домінуючим мотивом негативної мотивації є мотив уникнення невдачі або страх перед покаранням.

В освітньому процесі варто раціонально використовувати мотивацію. Відповідно до закону Єркса – Додсона [7], найкраща продуктивність діяльності спостерігається за умови оптимуму – середнього рівня інтенсивності мотивації для конкретної людини або в конкретній ситуації, за якого людина демонструє найкращі результати. Оптимум – це певна межа, до якої мотивація зростає, а після її перетину починає поступово знижуватись. Якщо рівень мотивації занадто високий, збільшується емоційне напруження, з'являються тривожність, страхи, стрес, що призводить не до покращення, а до погіршення показників діяльності. Тому важливо вміти знайти «золоту середину» – точку оптимуму.

За стійкістю впливу на особистість розглядають стійку й нестійку мотивацію. Стійка мотивація передбачає наявність усвідомлених дій для задоволення потреб. Нестійка мотивація потребує додаткового підкріплення зовнішніми стимулами.

Ключову роль у професійно-особистісному зростанні майбутнього педагога відіграє самомотивація. Її розглядаємо як важливу складову емоційного інтелекту майбутнього вчителя початкової школи. Самомотивація – це здатність створювати в собі відповідні психоемо-

ційні стани, які активізують бажання діяти, спонукають до діяльності, і використовувати енергію емоцій для досягнення бажаних результатів і успіху. Вона завжди пов'язана з подоланням внутрішніх протиріч, власних емоційних бар'єрів між «хочу» і «треба» і допомагає особистості перетворитись у максимально залучену і продуктивну людину.

Саморегулювання активності в ускладнених ситуаціях життєдіяльності неможливе без мобілізації волі, яка складає основу самомотивації. Воля – це свідомо регуляція власної поведінки і діяльності, яка виражається у здатності долати внутрішні й зовнішні труднощі та перешкоди, пов'язані з постановкою цілей, плануванням і виконанням дій та вчинків. Основним способом вольової регуляції є вольове зусилля. Воля відіграє важливу роль у регуляції емоцій і почуттів, стимулюючи або гальмуючи їх дію. Якщо воля достатньо не сформована або слабка, емоції можуть стати некерованими, захопити свідомість і взяти владу над поведінкою людини. Отже, самомотивація залежить від емоційного стану людини. Із цього приводу французький письменник-мораліст XVII ст. Ф. де Ларошфуко зазначав: «Людині часто здається, що вона володіє собою, тоді як насправді щось інше управляє нею; поки розумом вона прагне до однієї мети, серце непомітно захоплює її іншою» [3, с. 19]. Підтримка самомотивації відбувається завдяки розвиненим вольовим якостям особистості: цілеспрямованості, рішучості, витримки, ініціативності, наполегливості, самовладання, самодисципліни та інших. У такому разі воля зможе виконувати роль регулятора поведінки, компенсуючи негативні наслідки емоцій і підкоряючи всі дії та вчинки особистості поставленій цілі.

Слідуючи за дослідницею М. Мочаловою, Н. Мирончук пропонує розглянути алгоритм, за яким реалізується процес самомотивації. Він містить такі етапи: 1) постановка конкретної цілі; 2) позитивне закріплення образу цілі; 3) постановка виконання завдань; 4) розроблення стратегії – розподіл загальної мети на менші цілі; 5) отримання бажаного результату від реалізації кожної конкретної цілі; 6) самоаналіз і саморефлексія [4, с. 68].

Самомотивація формується на основі аналізу ситуації або самоаналізу. З метою самоаналізу й визначення основних цілей можна застосовувати SWOT-аналіз. SWOT – аббревіатура із чотирьох англійських слів, що означають категорії, за якими здійснюється аналіз: Strengths – сильні сторони, Weaknesses – слабкі сторони, Opportunities – можливості, Threats – загрози. Аркуш паперу ділиться лініями на чотири квадрати, кожен з яких відповідає одній з категорій. Детально аналізуються сильні сторони, на які варто опиратися в подальшій діяльності, визначаються шляхи подолання слабкостей, їх усунення або перетворення на сильні сторони, звертається увага на використання можливостей в професійному й особистому житті, аналізуються потенційні загрози та шляхи запобігання їм. Здобувачам вищої педагогічної освіти рекомендується аналізувати такі сфери, як особистісні характеристики, знання, компетентності, уміння й навички тощо. На основі аналізу категорій SWOT визначаються актуальні цілі й відбувається розробка стратегій: як сильні сторони спроможні допомогти уникненню загроз, як сильні сторони допоможуть у реалізації можливостей, як можливості можуть підкріпити слабкі сторони, як позбутися слабкостей, щоб запобігти загроз.

Поштовх самомотивації задають цілі. Постановка актуальних, значущих цілей і побудова плану їх досягнення дають можливість уявити позитивний результат, що спонукатиме до дій на його отримання. Одним із відомих методів постановки цілей на короткострокову й середньострокову перспективи є метод SMART. Планування за цим методом допомагає збільшити ймовірність досягнення бажаного результату. SMART пропонує п'ять конкретних критеріїв для визначення цілей. Ціль повинна бути конкретною, вимірною, досяжною, значущою для її господаря, визначеною в часі.

Ще один популярний метод аналізу, оцінювання й постановки цілей і планування – метод Уолта Діснея. Він полягає в тому, щоб розглянути ціль / ідею різнобічно, з трьох позицій: Мрійника, Реаліста, Критика. Мрійник повністю віддається ідеї, не обмежуючи свою уяву. Його мислення позитивне, творче, уява малює «повітряні замки». На цьому етапі

Мрійник задається питанням: «Чого я хочу?» Реаліст переводить ідею в план реалізації, конструктивно обмірковує її, оцінює реальні можливості. На цьому етапі постає питання: «Що я повинен зробити, щоб втілити ідею в реальність?» Критик безапеляційно критикує ідею, розпізнає реальні ризики, що можуть виникнути під час реалізації ідеї, розглядає ймовірні наслідки. Його мета – покращити саму ідею і план її реалізації. Головне його питання: «Що може піти не так?» За результатами такого детального аналізу визначається ціль і вибирається найефективніший план її досягнення.

Отже, чітка постановка цілей і структуроване планування є вагомими для досягнення довгострокових цілей. Підтримати й зберегти самомотивацію допомагають такі умови: розподіл загальної цілі на невеликі завдання; пошук внутрішнього сенсу (зв'язок із цінностями, уявлення кінцевого позитивного результату); систематичність у роботі, що веде до формування нових позитивних звичок; відстеження значних і незначних успіхів, досягнень; спілкування з людьми, які розділяють ваші цілі; робота з емоціями (самоаналіз, позитивне мислення); фокусування на процесі, а не лише на результаті; навчання й саморозвиток.

Мотивація за характером протікання дуже мінлива, залежна від емоцій, мислення, впливу зовнішніх факторів, піддається емоційним коливанням і може зникати. Для підтримки самомотивації важливо володіти мотиваційними техніками. Одним із найефективніших методів самомотивації є візуалізація результату. Якщо уявити, яким буде життя після досягнення мети, то з'являється заряд енергії і працездатності. Уява формує чіткий образ майбутнього, у зв'язку із чим приходить усвідомленість мети («Навіщо це мені?»), розробляється алгоритм конкретних дій, увага фокусується на важливому та значущому, підключаються емоції. Візуалізація результату надає натхнення, спонукає докладати максимум зусиль, щоб мрія, задум, ціль стали реальністю. Візуалізувати результат можна у формі записів, фотографій, карти бажань, дошки візуалізації мрії. Унаочнення своєї цілі кожного дня нагадуватиме про неї, забезпечить фокус уваги, сприятиме зосередженню на виконанні завдання, активуватиме підсвідомість

на пошуки шляхів отримання результату, дасть змогу побачити нові рішення й можливості розвитку та стимулюватиме до дій.

Однією з вагомих перешкод на шляху досягнення успіху є явище прокрастинації (від латинського *procrastinare*, що означає «відкладати на завтра») – звичка відтерміновувати важливі справи, які викликають негативні емоції, «на потім», що призводить до негативних наслідків. До причин прокрастинації належать: низький рівень самоорганізації, відсутність чіткого розпорядку дня й розкладу тижня, наявність відволікальних факторів, нереалістичні плани та складні завдання, відсутність навичок тайм-менеджменту й самоконтролю та знань, необхідних для виконання завдання. Серед інших причин прокрастинації Т. Вайда називає: лінощі, слабкість характеру; недостатню готовність; страх невдачі; відсутність радості від роботи; ситуативне перевантаження роботою; втому [1, с. 206]. Ознаками прокрастинації є поведінка уникнення діяльності (переключення уваги на дрібні, побутові справи), а саме завдання сприймається як емоційний тригер, що породжує сильне занепокоєння та докори сумління. Постійне відтягування виконання завдань призводить до того, що збільшується їх кількість, оскільки до попередніх додаються нові; людина відходить від плану й починає «тонутися» в потоці рутини. Як наслідок – вона або відмовляється від запланованого, тому що минули дедлайни, або ж намагається стрімко наздогнати згаяний час, працюючи в умовах цейтноту. Виконання завдань поспіхом позначається на якості результату, посилює наростаючу тривогу, стрес, втому, викликає почуття провини, сорому, особистого неуспіху, зниження самоповаги й самооцінки. Прокрастинатор відчуває невдоволення оточуючих через неякісне або невчасне виконання зобов'язань і їхнє ставлення до себе як до безвідповідальної особи.

Щоб подолати прокрастинацію і відчувати мотивацію, психологи радять налаштувати себе на відповідні емоції. Замість того щоб глушити в собі думки й емоції, викликані почуттям сумління, варто зосередитись на бажанні дізнатися щось нове й отримати новий досвід. Дієвий спосіб викликати в себе мотивацію – розпочати роботу зараз, навіть не

відчувши ще в собі імпульс натхнення. У процесі виконання справи прокидається бажання працювати і з'являється мотивація. До методів боротьби з прокрастинацією належать такі: 1) поділ складних завдань на менші частини; 2) встановлення конкретних термінів для виконання завдань; 3) чергування праці й коротких перерв, використання таймера; 4) письмова фіксація списку завдань, які потрібно виконати; 5) самовинагорода, заохочення власних успіхів; 6) дотримання режиму дня.

Ефективним методом самомотивації є самонавіювання – психічний вплив на самого себе за допомогою слова. Мотивуючі фрази – афірмації – потрібно повторювати, немов мантру, кілька разів на день аж доти, доки ця психічна установка не досягне підсвідомості. Наприклад, «Я абсолютно спокійна», «Я впевнена в собі», «У мене сьогодні буде найкращий день» тощо.

Висновки. Отже, необхідною умовою розвитку емоційного інтелекту майбутніх учите-

лів початкової школи є цілеспрямований вплив на мотиваційну сферу. Мотивація як структурний складник емоційного інтелекту полягає в здатності на рівні інтелекту планувати, на рівні емоцій налаштовувати себе до нових звершень, мобілізувати на подолання труднощів об'єктивного і суб'єктивного характеру, втілювати задумане у практику й досягати успіхів. Розвиток мотиваційної сфери – усвідомлений і керований особистістю процес, за результатами якого відбувається зростання емоційного, когнітивного й поведінкового складників емоційного інтелекту. Зазначимо, що перераховані нами в статті мотиваційні техніки є лише незначною частиною методів, які доцільно використовувати в роботі з майбутніми фахівцями початкової ланки освіти для розвитку в них емоційного інтелекту.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в характеристиці рефлексії як важливого компонента емоційного інтелекту майбутніх учителів початкової школи.

Список використаних джерел

1. Вайда Т. С. Прокрастинація як компонент поведінки працівників ОВС та її профілактика під час професійної підготовки курсантів у ВНЗ МВС України. *Юридичний бюлетень*. 2016. Вип. 2. С. 197–211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ub_2016_2_22.
2. Гоулман Д. Емоційний інтелект / пер. з англ. С. Л. Гумецької. Харків : Віват, 2019. 512 с. С. 93.
3. Ларошфуко Франсуа де // Зарубіжні письменники : енциклопедичний довідник : у 2 т. / за ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2006. Т. 2. С. 19.
4. Мирончук Н. М. Самомотивація як складова самоорганізації викладача у професійній діяльності. *Проблеми освіти* : зб. наук. праць. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. Вип. 88 (частина 2). С. 65–74.
1. Чиксентмігаї Мірай. Потік. Психологія оптимального досвіду. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017.
5. Raven, J., & Stephenson, J. (Eds.). *Competence in the Learning Society*. New York : Peter Lang, 2001.
6. Yerkes R., Dodson J. The relation of strength of stimulus to rapidity of habit-formation. *Neurologia. Psychologia*. 1908. № 18. P. 459–482.

References

1. Vaida, T.S. (2016). Prokrastynatsiia yak komponent povedinky pratsivnykiv OVS ta yii profilaktyka pid chas profesiinoi pidhotovky kursantiv u VNZ MVS Ukrainy [Procrastination as a component of the behavior of employees of the Ministry of Internal Affairs and its prevention during the professional training of cadets at the Higher Education Institution of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Yurydychnyi biuletyn – Legal bulletin, Issue 2*, 197–211. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ub_2016_2_22 [in Ukrainian].
2. Houlman, D. (2019). *Emotsiinyi intelekt [Emotional intelligence]*. (S.L. Gumetska, Trans). Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].
3. Mykhalska, N., Shchavurskyi, B. (2006). Laroshfuko Fransua de [La Rochefoucauld Francois de]. *Zarubizhni pysmennyky [Foreign writers]* (Vols. 1–2). Ternopil: Navchalna knyha-Bohdan [in Ukrainian].
4. Myronchuk, N.M. (2018). Samomotyvatsiia yak skladova samoorganizatsii vykladacha u profesiinii diialnosti [Self-motivation as a component of a teacher's self-organization in professional activity]. *Problemy osvity – Problems of education, Issue 88 (pp. 65-74)*. Vinnytsia: TOV "Nilan-LTD" [in Ukrainian].
5. Chyksentmihai, Mihai (2017). *Potik. Psykholohiia optymalnoho dosvidu [Flow. Psychology of optimal experience]*. Kharkiv: Knyzhkovyi klub "Klub simeinoho dozvillia" [in Ukrainian].

6. Raven, J., Stephenson, J. (Eds.) (2001). *Competence in the Learning Society [Competence in the Learning Society]*. New York: Peter Lang [in English].
7. Yerkes, R., Dodson, J. (1908). The relation of strength of stimulus to rapidity of habit-formation [The relation of strength of stimulus to rapidity of habit-formation]. *Neurologia. Psychologia – Neurologia. Psychologia*, 18, 459–482 [in English].

ПСИХОЛОГІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

Вернудіна І. В.

доктор філософських наук, психолог, доцент кафедри
мовної та психолого-педагогічної підготовки
Одеського національного економічного університету
ORCID ID: 0009-0009-0189-9832

Статтю присвячено дослідженню феномена політичної влади в контексті політичної психології. Студійовано й уточнено теоретичні дефініції «влада», «політика», «політична влада». Доведено, що політична влада реалізується через управління в його різних видах, формах і проявах, проте лише ним не обмежується. Важливим аспектом дослідження став аналіз психологічних витоків політичної влади та несвідомий потяг людини до влади («воля до влади», за Ф. Ніцше). Специфіку владних відносин у царині політики розглянуто крізь призму психологічних особливостей особистості – «людини політичної» (homo politicus).

З огляду на новітні дані сучасної політичної психології доведено небезпеку «розбещення владою», що створює загрози перетворення політика на диктатора, а демократичний стиль управління – на авторитарний. За тривалого перебування людини на чільній політичній посаді змінюються її ментальні, психологічні й навіть фізіологічні характеристики. Політична влада стає джерелом надприбутків і засобом накопичення матеріальних і фінансових ресурсів, що на психіку можновладця діє як наркотик і викликає залежність та потребу. Як наслідок, із метою утримання влади в країні порушуються норми рівноправної політичної комунікації, посилюються чинники інформаційної пропаганди та маніпуляції суспільною свідомістю.

На тлі подій сучасної політичної історії в Україні, США та світі, неспровокованої збройної агресії РФ проти України, зміцнення диктаторських режимів і небажання їхніх очільників поступитися владою є підстави говорити про фактор необмеженої політичної влади як про потужний стимул виникнення адиктивного психічного та поведінкового розладу особистості, подібного до виникнення залежності від уживання хімічних речовин.

Ключові слова: влада, політична влада, політика, адиктивний розлад, людина політична.

Vernudina I. V. Psychological basis of political power

The article is devoted to the study of the phenomenon of political power in the context of political psychology. The theoretical definitions of “power”, “politics”, “political power” are studied and clarified. An important aspect of the study was the analysis of the psychological origins of political power and the unconscious human desire for power (“will power”, according to the concept of F. Nietzsche). The specificity of power relations in the field of politics is studied through the prism of the psychological characteristics of the personality – “political man” (homo politicus).

Based on the latest data of modern political psychology, the danger of “corruption by power” is proven, which creates serious threats of turning a politician into a dictator. During a long stay of a person in a leading political position, his psychological and even physiological characteristics change. Political power becomes a source of super-profits and a means of accumulating material and financial resources, which acts as an additional drug and causes even greater need and dependence. As a result, the norms of equal political communication in the state are violated, the factors of information propaganda and manipulation of public consciousness are strengthened.

The events of modern political history in Ukraine and the world, the strengthening of dictatorial regimes and the unwillingness of their leaders to cede power gives grounds to speak of unlimited political power as one of the most powerful incentives for the emergence of addictive mental and behavioral personality disorders, along with the use of chemical substances.

Key words: power, political power, politics, addictive disorder, political person.

Вступ. Як ніколи раніше українське суспільство потребує сьогодні виваженої, обґрунтованої, збалансованої державної політики. Стратегічні цілі, симетричні викликам часу,

можуть бути реалізовані в Україні шляхом точного прагматичного розрахунку, а також завдяки волі та винятковим лідерським якостям очільника нації. У час соціальних і геополітичних викликів

літичних потрясінь, на точці історичної біфуркації тактичні, а тим більше стратегічні помилки політикуму можуть коштувати державі її майбутнього.

Формування владних відносин в Україні має свою специфіку. Ідеться про складний механізм щільно пов'язаних між собою чинників, на перетині яких виникає алгоритм управління державою. З одного боку, це цілком об'єктивні складові: політична діяльність (або бездіяльність) представників влади та владних інституцій, розробка стратегічних державних цілей, обґрунтування логіки їх досягнення, ухвалення політичних рішень, скерованих на розв'язання проблем чи потреб суспільства. З іншого – не менш важливими є аспекти суб'єктивного характеру: вплив психологічного, індивідуально-особистісного фактора, волі та дій конкретних постатей – політиків першого ешелону влади (від президента до народних депутатів), що мають власні інтереси й обстоюють їх певними політичними засобами. При цьому психологічним механізмом, функціонування якого уможливорює реалізацію політичних цілей, є *політична влада*. Тому особливості владних відносин у царині політики, психологічні витoki політичної влади та її наслідки варто розглядати на перетині політичної психології як специфічної галузі гуманітарного знання й інтегральних (міждисциплінарних) наукових підходів.

Отже, *метою дослідження* є аналіз та пошук відповідей на означене коло проблемних питань у зрізі сьогоdnішніх теоретичних і практичних напрацювань царини психології та суміжних із нею гуманітарних (людинознавчих) дисциплін, а саме у фокусі – уваги феномен політичної влади, його психологічне підґрунтя та базові аспекти виникнення, вивчати які можливо лише з урахуванням психологічних, індивідуально-особистісних особливостей «людини політичної» (*homo politicus*).

Методи та методики дослідження. У процесі роботи над статтею застосовано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, систематизації та узагальнення. Компаративний метод у підході до роботи з новітніми даними та інформацією застосовано для студіювання існуючих на сьогодні в українській психоло-

гії практичних підходів до вивчення феномена влади та її впливу на політику й життя сучасної людини та суспільства. Для досягнення поставленої мети актуалізовано відповідні поняттєво-категоріальні дефініції. Дослідження виконане на перетині політичної психології, політології, історії, культурології.

Результати та дискусії. Наукова література, попри значні теоретичні напрацювання в галузі політичної психології, політології та публічного управління, досі не має сталого визначення поняття «влада». Особливо це відчутно, коли йдеться про соціально-психологічний феномен політичної влади. Численна кількість наукових студій не будуть об'єктивними без урахування людського суб'єктивного фактора, оскільки політика твориться людьми і для людей, а політична влада є найвагомим психологічним і політичним інструментом впливу, необхідною умовою сталого розвитку суспільства в усіх його сферах.

У контексті сучасних досліджень психологічних витоків політичної влади важливо звернути увагу на психологію особистості політика. В епіцентрі таких досліджень – психологія особистості політичного лідера. Засновником цього підходу став З. Фройд, який 1938 року разом з Вільямом Буллітом (американським дипломатом, що свого часу працював під керівництвом президента США Вільсона, мав значний фактологічний матеріал і задум написати книгу про нього) створив психобіографічний портрет 28-го президента США Томаса Вудро Вільсона. Це перша і єдина праця засновника психоаналізу, виконана ним у співавторстві й опублікована майже тридцятьма роками пізніше.

Згідно з концепцією «надлюдини» Ф. Ніцше, в основі політичної діяльності – «потяг до влади», потреба в домінуванні над людьми як рушійна стимулююча сила, котра породжує окремий психологічний тип політичної особистості. У середині ХХ ст. завдяки одному з фундаторів політичної психології, відомому американському теоретику Гарольду Дуайту Лассвеллу, автору концепції «людини політичної» (*homo politicus*), відбулося поєднання психоаналізу (зокрема, психопатології) з прикладною політологією.

Сьогодні як ніколи активно вивчаються механізми мотивації політичної поведінки, способи прийняття політичних рішень, особливості політичного мислення, політико-психологічні механізми впливу (у т. ч. й інформаційного) на різні соціальні групи та верстви населення. Коло цих досліджень постійно розширюється: політична архетипіка, мотивація влади, проблеми політичного лідерства, секрети «привабливості» лідерів та політтехнології, прояви політичного невдоволення, антиурядові виступи, поведінка на виборах, масові заворушення, групова політична поведінка тощо. Серед сучасних науковців, що досліджують означений спектр проблем, виокремимо Е. Афоніна, С. Брехарю, В. Васютинського, Б. Войцішке, К. Гавриловську, Н. Гайворонюк, М. Головатого, М. Логунову, В. Татенко, О. Тимофіюка, Т. Хомуленко та ін.

Проте значно меншої уваги до останнього часу дослідниками було приділено прагненню індивіда до політичної влади як «захисному механізму» та «засобу компенсації»; психологічним особливостям політичної соціалізації і соціальних установок, через які розкривається особистість у політиці; аналізу специфічного впливу абсолютної політичної влади на психіку особистості (очільника країни, лідера нації) та наслідкам, що закономірно виникають унаслідок тривалого перебування політика при владі; адикціям влади тощо.

Згідно з концепціями, існуючими сьогодні в царині політичної психології, *політику* розуміють як *сукупність дій, скерованих на досягнення влади, її утримання, використання й максимальну реалізацію*. Політична діяльність, процеси творення державної політики безпосередньо пов'язані з фінансовими ресурсами, законотворчою діяльністю, легітимними владними повноваженнями, що реалізуються на фоні публічності, посиленої уваги масмедіа, перманентного буття в інформаційному просторі. За таких умов політична кар'єра здатна перетворитися на справжню спокусу: владою, багатством, славою. А подібні випробування часто не під силу пересічній особистості. Тож логічно припустити, що постать політика має відмінні від багатьох інших особистісні властивості.

Саме тому, вважаємо, логічною є постановка питання про «окреми́й психічний тип» особистості в політиці, оскільки носіями політичної влади є конкретні постаті, яким властиві характерні психоемоційні риси. Виходячи з того, що жодного виду діяльності у світі не існує поза наявністю суб'єктного чинника в основі (а особливо коли йдеться про діяльність політичну), усі дії та вчинки «людини політичної» пов'язані з її психологічними особливостями. Тому вивчати й узагальнювати шляхи формування політичної свідомості слід насамперед на ґрунті особистісного підходу.

Влада – це також і специфічне соціальне явище. З одного боку, її поява і розвиток гносеологічно пов'язані з виникненням людського суспільства й держави, з відносинами між людьми в соціумі та у владних структурах. З іншого – процеси управління суспільством, державою, людьми безпосередньо пов'язані з політикою. «Політична влада, – вважають сучасні українські науковці, – реалізується передусім в управлінні, хоча й не зводиться лише до нього. Управління – це застосування політичної влади, прояв її в різних видах. Функція управління є сутнісною функцією політики, через яку виявляється свідомо реалізація цілей держави і суспільства» [2, с. 43].

Поняття «управління» за своєю природою і соціальним змістом є близьким поняттю «влада», адже обидва ці чинники притаманні сутності людського суспільства, є його властивістю та надбанням. Виникнення, становлення та розвиток структури людського суспільства зумовлені потребою упорядкувати соціальні відносини, визначити прийнятні й ефективні умови існування соціуму, його буття загалом. Так, американський соціолог, один із засновників соціальної антропології та теоретичної соціології Т. Парсонс розумів владу як системно-функціональну взаємодію, своєрідний і важливий зв'язок, покликаний втілити здатність одних суб'єктів реалізувати функції управління у відносинах з іншими. Влада, на його думку, не що інше, як «можливість виконання функцій заради й від імені суспільства» [6, с. 225].

Політика не функціонує за відсутності влади, так само як і влада не може реалізовуватися поза політикою. Саме політика визна-

чає зміст влади. Владою не можна володіти, вона ніким не підкорена, її не можна поділити, але її закони потрібно неодмінно враховувати в політичній діяльності, узгоджуючи з ними право, економіку, ідеологію, примус.

Для реалізації мети політична влада використовує різноманітні засоби впливу, потужний тактичний і стратегічний ресурс, наявний у її арсеналі: від звичайної підтримки й патронажу до адміністрування, залякування, застосування сили. Отже, з психологічного погляду *влада – це здатність і можливість особистості, групи, класу, партії, нації, держави здійснювати свою волю за допомогою авторитету, права, насильства й інших засобів, скеровуючи свій вплив на діяльність, поведінку та життя людей у суспільстві*. У людській спільноті, у стосунках різних соціальних груп наявність влади сприймається як необхідна умова існування, хоча це й призводить часом до конфліктних ситуацій, які буває вкрай складно розв'язати.

Без владних відносин панування та підпорядкування не існує жодна держава, у тому числі й демократична. Владні відносини потрібні для вирішення проблем в економічній, політичній, військовій, культурній, національній, освітній та інших сферах життя й діяльності соціуму. Владу мають президент або монарх стосовно громадян країни, генерал стосовно лейтенанта, батьки стосовно дитини, керівник стосовно підлеглого тощо. Влада розподілена по всіх рівнях соціальної, політичної, релігійної ієрархії у суспільстві. Ті самі психологічні закономірності можуть бути виявлені як у великій політиці, так і у взаєминах пересічних громадян.

Тож влада та владні відносини обумовлюють поведінку, діяльність і вчинки людей, кардинально впливаючи на їх внутрішній світ і взаємини з іншими. Під впливом владних стосунків відбуваються значні зміни в суспільстві й навколишньому світі, індивідуальній і суспільній свідомості.

Від самого початку свого існування політична діяльність, як ніякий інший вид людської діяльності, означена домінантою *спокуси владою*. У її підґрунті – найпотужніший людський потяг: *жага влади* або – «воля до влади» (Ф. Ніцше). До визнання і влади найкоротший

шлях через політику, тому прагнення влади особливо посилюється із зростанням засобів утиску на людину з боку держави та соціуму. Прийнято вважати, що наявність влади здатна множити чуття сили людини, розширювати межі її власного Я, нівелювати протиріччя між бажаним і можливим, між «хочу» і «можу». Публічність влади, посилена увага до політичних лідерів з боку суспільства, ЗМІ, пересічних громадян робить владний олімп особливо привабливим для тих, хто його прагне.

В основі наукових концепцій, що початково виникли в межах біхевіоризму, лежало розуміння сутності владних відносин, що визначаються тими чи іншими психологічними мотивами індивіда. Одні з цих концепцій «волю до влади» розглядали як її джерело, інші тлумачили як безсвідому потребу людини компенсувати комплекси, дитячі психотравми, фізичні чи духовні вади. Деякі дослідники психологічні основи потягу до влади виводили зі сфери неусвідомлюваних сексуальних потреб. При цьому вважається, що людська психіка містить також структури, які відповідають за несвідомий потяг до підпорядкування й залежності. Заради уникнення відповідальності, власної захищеності та спокою люди часто віддають перевагу рабству перед свободою, досягаючи своєї «зони комфорту» через любов до володаря.

Ці та інші психологічні підходи, що формують концепції влади через тлумачення її механізмів і мотивації, відштовхуються від базових відносин панування й підкорення. Політична психологія пропонує розглядати психологічні концепції політичної влади, виходячи з психологічних особливостей особистості політика, мотивації його політичної поведінки. Глибокі філософські й етичні міркування в цьому сенсі знаходимо у Ф. Ніцше: «*Ми позбавляємо мораль її природного характеру, коли відокремлюємо вчинок від людини, коли скеровуємо нашу ненависть або презирство проти «гріха», коли думаємо, що існують вчинки, котрі хороші чи погані самі по собі*».

Відновлення «природності»: вчинок сам по собі цілком позбавлений цінності: уся справа в тому, хто його здійснює. Той самий «злочин» може бути в одному випадку верховним правом, в іншому – ганебним тавром» [5].

Психологічний феномен політичної влади набуває сьогодні особливої складності, багатовимірності, ваги. Політична влада стає все більш привабливою для все більшої кількості людей. Чим більше різноманітних переплетінь, інтересів, необмежених можливостей сконцентровано в ній, чим більш впливовою стає особистість у політичній діяльності, чим більший політичний та бізнес-капітал влада приносить, тим жорсткішими стають шляхи її досягнення, утримання й реалізації.

Політична влада викликає вкрай полярне до себе ставлення: від поклоніння до повного неприйняття, від розуміння її як втілення божественної волі на землі до прояву найганебніших людських проявів. Англійському історичному та політичному діячеві Джону Дальбергу-Актону, більш відомому як лорд Актон, належить концептуальна думка, висловлена ним ще 1887 року: «Влада схильна до корупції, а абсолютна влада корумпується абсолютно. Великі люди майже завжди – погані люди... Серед того, що веде до деградації і деморалізації людини, влада – найбільш стала і активна сила» [3].

Сучасний експерт з психології влади, польський професор Богдан Войцішке вважає, що влада стимулює таку структуру нервової системи, як «система винагород»: нейрофізіологічний і психологічний процес закріплення поведінки під впливом позитивних емоцій, спричинених викидом «гормонів щастя» ендорфінів. Реакція мозку на ендорфіни така сама, як реакція на опіати: мозок збуджується, йому потрібно ще і ще. Поступово ця поведінка стає стійкою рисою особистості та викликає залежність, подібну наркотичній. І як і будь-якого іншого джерела задоволення цієї залежності вкрай важко позбутися, тим більше, що з часом потреба у владі лише зростає [1].

Б. Войцішке вказує, що тривале перебування при владі завжди породжує диктаторів. Поступово у них змінюється стиль сприйняття світу: «диктатори аналізують інформацію швидко, селективно і неретельно», починають ігнорувати ту інформацію, яка суперечить їхнім переконанням, і звертають увагу лише на ті дані, що її підтверджують. Такий спосіб мислення виправдовує соціальну нерівність та бажання контролювати підлеглих.

Про самих підданих правителі думають стереотипно, наче про речі, не вникаючи у їхній характер та потреби [1].

Ба більше, влада є потужним засобом нагромадження матеріальних благ, що діє як додатковий наркотик і викликає ще більшу потребу й залежність. Процес і можливість безконтрольного збагачення провокує додатковий потужний викид ендорфінів, змінюючи хімічні процеси в організмі людини: підвищується рівень гормону дофаміну, виникає ейфорія, постійна потреба і прагнення нових вражень. «У диктаторів дофамін викликає відчуття всемогутності та самозакоханості», вони «втрачають зв'язок з реальністю та керуються лише емоціями. Дофамін, крім того, покращує пам'ять, але знижує здатність критично аналізувати інформацію. Він занурює свідомість у стан інформаційного хаосу». Тому диктатори прагнуть максимізувати свою владу, зробити її абсолютною [1].

Означене тло дає підстави говорити про феномен політичної влади як джерело ймовірного виникнення стійкої залежності – *адикції* (від лат. *addictio* – сліпо відданий, той, що потрапив у рабську залежність; з англ. *addiction* – гостра набута потреба здійснювати ті чи інші дії, вживати певні речовини). Люди з будь-якою залежністю стають патологічно стурбовані всім, що стосується об'єкта їхньої адикції. Вони витрачають усе більше часу на роздуми про предмет своєї залежності, лише з ним пов'язують отримання насолоди й задоволення через реалізацію своїх бажань і прихованих інтенцій. Їхня поведінка та взаємодія з іншими набуває ознак *адиктивної поведінки*, що є однією з форм девіації, специфічним типом деструктивної поведінки, який характеризується *наполегливою потребою пережити надмірні емоції, пов'язані зі «швидким» дофаміном, прагненням втечі від реальності через штучні зміни свого психічного стану*.

У контексті політичної влади це *поведінка з яскраво вираженими невротичними проявами і прагненням влади, жадання постійного владарювання*. Спонукою до адикції влади є комплекс психологічних і політичних чинників, а найсприятливіші умови для її розвитку виникають у разі тривалої монополії на владу. Її вплив на особистість можна порівняти

з важкими наркотиками: фатальна залежність, параноїдальний психоз, незворотні і прогресуючі зміни в людській психіці.

«З погляду політичної психології це негативно впливає на всі структури суспільства: на тих, хто владарює, і тих, хто підкорюється, що призводить до зміни всієї системи цінностей. Якщо на перших етапах реалізації владних повноважень суб'єктом влади переважають ідеали розвитку держави, створення справедливішого суспільства, то поступово жага влади набуває самодостатності. У випадку загрози позбавлення влади в суб'єкта з адиктивними схильностями виникає фрустрація. Це проявляється у різних формах девіантної поведінки, що спрямована на збереження всіх важелів та ресурсів влади. У такому випадку суспільство може очікувати соціальна та політична нестабільність» [4]. Адиктивні поведінкові розлади властиві багатьом сучасним диктаторам.

За нашим переконанням, політичні лідери з необмеженою владою і невідвратною потребою довічного її утримання реалізують компенсаторні механізми своєї внутрішньої набутої патології, отриманої внаслідок дитячої психотравми, пережитих травмувальних подій, комплексу меншовартості тощо. Вони все більше стають відчуженими від реального світу, починають ототожнювати себе з рятівниками людства, а народ своєї країни сприймають як гомогенну неодухотворену слухняну масу, «сиру глину», з якої можна ліпити що завгодно. Як свідчить історія, а особливо сучасні події політичної історії, у яких Україна є одним із головних діючих акторів, такі політичні лідери завжди приводять свої суспільства до воєнних конфліктів, підводячи

під удар і смертельну загрозу мільйони людей в ім'я якоїсь нав'язливої ідеї, уявного порядку, що насправді відбиває їхній глибокий внутрішній конфлікт.

Б. Войцішке вважає, що добра й чесна людина також не має імунітету від розбещення владою – влада псує усіх. Для цього навіть непотрібно постійно її реалізовувати, достатньо бути просто переконаним у її наявності, щоб почалися дегенеративні зміни в мозку [1]. Лише створення жорстких соціально-демократичних механізмів контролю за владою, закріплених законодавчо, може стати дієвим запобіжником узурпації влади. Одним із таких механізмів є заборона балотуватися на третій президентський термін. Інакше людина, наділена владою без зовнішнього суспільного й громадського контролю над нею, рано чи пізно попрямує до диктатури.

Висновки. Політичну владу варто розглядати як комунікаційний процес взаємодії «керуючих» і «керованих», як відносини, що ґрунтуються на пануванні й підпорядкуванні. Політична влада – різновид потужного психологічного впливу, що використовує широкий спектр легко доступних засобів реалізації: пропаганду, маніпуляції суспільною свідомістю, насильство. Без створення демократичних механізмів контролю за владою, без ретельного вибудовування системи жорсткої ротації в структурі політичної влади виникатимуть значні загрози перетворення очільника держави на диктатора з усіма можливими проявами політичної диктатури. Поняття «адикція політичної влади» в контексті сучасної політичної історії має бути введено в науковий обіг із метою вивчення та попередження його наслідків.

Список використаних джерел

1. Войцішке Б. Чому влада розбещує? ZBRUC. 03.03.2014. URL: <https://zbruc.eu/node/19517> (дата звернення 28.02.2025).
2. Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб. Е. А. Афонін, Я. В. Бережний, О. Л. Валевський та ін. ; за заг. ред В. А. Ребкала та ін. Київ : НАДУ, 2010. 298 с.
3. Лорд Актон. Нариси з історії свободи, влади та демократії. Київ : Видавничий Дім «Простір», 2019. 712 с.
4. Шаповаленко М. В. Адикція влади *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua> Адикція влади (дата звернення: 28.02.2025).
5. Nietzsche, Friedrich. Der Wille zur Macht. 1886–1888.
6. Parsons T. (1968). Sociological Theory and Modern Society. T. Parsons. New York. 564 p.

References

1. Voitsishke, B. (2014). Chomu vlada rozbeshchuie? [Why does the government corrupt?] ZBRUC. Retrieved from <https://zbruc.eu/node/19517> (accessed 28.02.2025) [in Ukrainian].
2. Afonin, E.A., Berezhnyi, Ya.V., Valevskyi, O.L., et al. Rebkala, V.A. (Ed.) (2010). Kontseptualni zasady vzaiemodii polityky y upravlinnia: navch. posib. [Conceptual principles of policy and management interaction]. Kyiv : NADU. 298 p. [in Ukrainian].
3. Lord Akton (2019). Narysy z istorii svobody, vlady ta demokratii [Essays on the history of freedom, power and democracy] Kyiv: Vydavnychi Dim "Prostir", 712 p. [in Ukrainian].
4. Shapovalenko, M.V. (n.d.). Adyktsiia vlady [Power addiction]. Velyka ukrainska entsyklopediia. Retrieved from <https://vue.gov.ua> Adyktsiia vlady (accessed 28.02.2025) [in Ukrainian].
5. Nietzsche, Friedrich (1886–1888). Der Wille zur Macht [in German].
6. Parsons, T. (1968). Sociological Theory and Modern Society. New York. 564 p. [in English].

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Гулич М. М.

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри практики англійської мови
і методики її навчання
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0002-3447-9131

У дослідженні розглядаються теоретичні основи та практичні аспекти організації самостійної роботи старшокласників на уроках англійської мови, наголошується на важливості розвитку освітньої автономії. Основна увага зосереджена на визначенні самостійної роботи, її типах і ролі в розвитку пізнавальних навичок і відповідальності серед студентів. Висвітлюється роль самостійних завдань у розвитку самостійності та мотивації. Це дослідження пропонує практичні методи реалізації самостійної роботи, як-от використання цифрових ресурсів і проєктне навчання для вдосконалення мовних навичок. Наголошується на інтеграції таких завдань у підготовку до Національного мультидисциплінарного іспиту (НМТ), зазначено конкретні стратегії для вдосконалення мовних компетенцій, як-от граматики, читання, письмо й усне мовлення. Акцентовано увагу на значній ролі самостійної роботи в підвищенні відповідальності, мотивації та успішності студентів. Зазначено, що самостійне навчання не тільки розвиває самовпевненість, але й надає студентам необхідні навички для отримання вищої освіти та майбутнього професійного розвитку. Завдяки використанню цифрових платформ, індивідуальних завдань та інтерактивних методологій учні стають більш залученими в процес навчання, що призводить до кращої успішності на стандартизованих тестах, зокрема НМТ.

Доведено, що структуровані самостійні навчальні завдання можуть подолати розрив між навчанням у класі та готовністю до іспиту, зосереджуючись на персоналізованих шляхах навчання, інструментах самооцінювання й інтерактивних платформах, наприклад Moodle, Google Classroom та ін.

Ключові слова: самостійна робота, освітня автономія, старшокласники, уроки англійської мови, цифрові ресурси, проєктне навчання, мовні компетенції, підготовка до НМТ.

Hulych M. M. Organization of independent work of high school students in English lessons

This research examines the theoretical basis and practical aspects of organizing independent work for senior students in English lessons, emphasizing the importance of developing educational autonomy. The focus is on defining independent work, its types, and its role in promoting cognitive skills and responsibility among students. The role of self-directed tasks in fostering autonomy and motivation is highlighted.

The research presents practical methods for implementing independent work, such as using digital resources and project-based learning to enhance language skills. The integration of such tasks in preparation for the National Multidisciplinary Test is emphasized, offering specific strategies for improving language competencies, such as grammar, reading, writing, and speaking.

The conclusions of the research underscore the significant role independent work plays in enhancing student responsibility, motivation, and academic success. Independent learning not only fosters self-reliance but also equips students with essential skills for higher education and future professional development. Through the use of digital platforms, tailored assignments, and interactive methodologies, students become more engaged in the learning process, which translates into better performance on standardized tests such as the NMT.

The study contributes to the understanding of how structured independent learning tasks can bridge the gap between classroom learning and exam readiness, particularly by focusing on personalized learning paths, self-assessment tools, and interactive platforms like Moodle, Google Classroom, and others.

Key words: independent work, educational autonomy, senior students, English lessons, digital resources, project-based learning, language competencies, NMT preparation.

Вступ. У сучасній освіті зростає потреба в підготовці старшокласників до самостійної навчальної діяльності. Таке навчання є важливою складовою формування навчальної самостійності, яка стає передумовою успішної адаптації випускників шкіл до вимог вищої освіти та професійної діяльності. В умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій, глобалізації та змін на ринку праці вміння самостійно навчатися й оволодівати новими знаннями є ключовою компетентністю сучасної молодшої людини.

Самостійна робота студентів є не лише інструментом навчання, а й важливим засобом розвитку критичного мислення, навичок самоорганізації, планування й оцінювання власних результатів. Особливо важливо організувати таку роботу на уроках англійської мови, оскільки цей предмет відкриває учням доступ до світової інформаційної бази, є ключовим елементом у підготовці до міжнародних іспитів, надає можливості для продовження освіти та кар'єрного зростання в умовах світової економіки.

Крім того, у зв'язку з реформуванням системи освіти в Україні та запровадженням нових форматів випускних іспитів, зокрема НМТ, роль самостійної роботи студентів у підготовці до таких іспитів значно зростає. Тому виникає потреба в розробці та впровадженні ефективних методів організації самостійної роботи учнів на уроках англійської мови, спрямованих на розвиток їх навчальної самостійності та підготовку до НМТ.

Зазначимо, що самостійна робота учнів виступає не лише інструментом для засвоєння навчального матеріалу, але й важливим засобом для розвитку критичного мислення, навичок самоорганізації, планування й оцінювання власних результатів. Особливо актуальною є організація такої роботи на уроках англійської мови, адже цей предмет відкриває учням доступ до світової інформаційної бази, є ключовим елементом у підготовці до міжнародних іспитів і забезпечує можливості для подальшого навчання та кар'єрного зростання в умовах глобальної економіки.

Матеріали та методи. Дослідженню проблем організації самостійної роботи учнів присвячено чимало наукових розвідок,

зокрема роботи таких учених, як О. Бігич, Н. Бориско, М. Вербицька, Н. Вовк, С. Гончаренко, А. Гуріна, Л. Калініна та ін. Кожен із дослідників вніс свій вклад у розуміння та вдосконалення підходів до організації самостійної роботи учнів, особливо в контексті навчання іноземних мов, що охоплює антропологічний аспект освітнього процесу, методику навчання й мотиваційні аспекти для забезпечення ефективності самоосвітньої діяльності учнів і студентів.

Особливу увагу варто приділити урокам англійської мови, оскільки цей предмет є інструментом для успішної реалізації учнів у міжнародному освітньому та професійному просторі. Незважаючи на численні дослідження, питання методики організації самостійної роботи учнів на уроках англійської мови залишається актуальним і потребує подальшого вивчення та впровадження в практику.

У процесі дослідження використано комплекс методів, а саме: теоретичні – аналіз і систематизація науково-методичних праць, які дали можливість обґрунтувати теоретичні основи досліджуваної проблеми; порівняльно-педагогічний аналіз і синтез, дедукція та індукція, класифікація та узагальнення.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й розробці методики організації самостійної роботи учнів старшого шкільного віку на уроках англійської мови, що спрямована на формування їхньої навчальної автономії та підготовку до НМТ.

Результати. Самостійна робота учнів – це важливий елемент навчального процесу, що сприяє формуванню їхніх пізнавальних навичок, самостійності та відповідальності за навчальні досягнення. У сучасній педагогіці існує багато підходів до визначення цього поняття. Наприклад, С. Гончаренко вважає, що самостійна робота – це будь-яка діяльність учнів, яку вони виконують без прямого втручання вчителя, але за його попередньої інструкцією та під його керівництвом [4]. Важливість такої діяльності полягає в тому, що вона сприяє розвитку самостійного мислення та здатності до критичного аналізу інформації.

Інший підхід до визначення самостійної роботи пропонує О. Бігич, який підкреслює, що самостійна робота має комплексний харак-

тер і охоплює всі етапи навчального процесу: від засвоєння матеріалу до його систематизації і практичного застосування. Автор наголошує на тому, що самостійна робота може виконуватись як під час занять, так і поза ними [1]. У сучасному освітньому середовищі особливо важливо інтегрувати самостійні завдання в навчальний процес для розвитку в учнів навичок самостійного навчання.

Зазначимо, що самостійна робота класифікується за різними критеріями, як-от форма виконання, рівень контролю з боку вчителя, а також характер діяльності. Виділяють кілька основних видів самостійної роботи: індивідуальну, групову, письмову й усну [3]. Індивідуальна робота передбачає виконання завдань окремими учнями з метою розвитку їхньої особистої відповідальності та самоконтролю, що є ефективним для закріплення теоретичних знань і вироблення навичок самостійного прийняття рішень.

Самостійна робота є невід'ємною складовою освітнього процесу і має вирішальне значення у формуванні пізнавальних навичок учнів. За твердженням Л. Ключко, самостійна діяльність сприяє розвитку критичного мислення, оскільки учні повинні самостійно аналізувати матеріал, шукати відповіді на запитання й вирішувати проблеми, що виникають під час навчання [8].

О. Бігич стверджує, що самостійна робота розвиває навички планування й організації часу. Це стає можливим завдяки тому, що учні повинні самостійно розподіляти час на виконання завдань, дотримуватися дедлайнів і оцінювати свою продуктивність [1]. Такі навички є надзвичайно важливими не лише в навчальному процесі, а й у подальшій професійній діяльності.

Варто зазначити, що самостійна робота розвиває навички самооцінки та самоконтролю. Учні, виконуючи завдання, повинні оцінювати власні знання й уміння, а також приймати рішення щодо того, як удосконалити свої результати. А. Гуріна відзначає, що цей аспект самостійної роботи допомагає учням формувати реалістичну самооцінку та підвищувати мотивацію до навчання [5].

Зі зміною формату навчання на дистанційний та змішаний у зв'язку з пандемією і воєнними умовами, самостійна робота набула ще більшої актуальності. На думку

Л. Ключко та М. Рудіної, самостійна робота в умовах дистанційного навчання дає можливість учням продовжувати навчання, незважаючи на відсутність постійного фізичного контакту з вчителем [8]. Цифрові платформи та ресурси, наприклад Moodle, Google Classroom та інші, забезпечують гнучкість у виконанні завдань і дають змогу учням самостійно вибирати час для виконання роботи, що підвищує їхню відповідальність за результати.

Зазначимо, що самостійна робота є ключовим елементом вивчення іноземних мов, зокрема англійської. Вона надає можливість учням розвивати не лише мовні навички, але й критичне мислення, самостійність, навички самооцінки та планування. Важливою складовою цієї роботи є ефективна організація процесу, яка враховує рівень підготовки учнів, їхні індивідуальні потреби та можливості використання сучасних цифрових технологій.

Для організації самостійної роботи з англійської мови використовуються різні типи завдань, які допомагають учням закріпити знання з граматики, лексики, розвитку навичок читання, аудіювання, письма та говоріння. За визначенням М. Вербицької, серед основних видів самостійної роботи можна виокремити: завдання на читання, аудіювання, написання есе або статей, виконання тестів і проєктів [2]. Кожен вид завдання має свою специфіку і сприяє розвитку окремих аспектів мовлення.

Наприклад, завдання на читання текстів англійською мовою можуть мати різні форми перевірки розуміння прочитаного: від короткого переказу до критичного аналізу. Завдання для аудіювання допомагають учням тренувати навички слухання та розуміння усного мовлення, що є надзвичайно важливим для підготовки до реальних комунікативних ситуацій. Письмові завдання розвивають уміння структурувати думки, використовувати нову лексику та застосовувати граматичні правила:

Read the article about climate change. Summarize the key points and write a short essay (200–250 words) expressing your opinion on how individuals can help mitigate climate change.

Таке завдання дає змогу не тільки покращити навички читання та письма, але й розвиває критичне мислення, оскільки учні повинні формувати власну думку на основі прочитаного [8].

Сучасні технології значно спрощують процес організації самостійної роботи з англійської мови. За використання інтерактивних платформ, як-от *Quizlet*, *BBC Learning English*, *British Council*, *Grammarly* тощо, учні працюють з різними видами завдань: тестами, інтерактивними вправами, відеоуроками, подкастами. Ці платформи надають можливість учням тренувати мовленнєві навички у власному темпі, що особливо важливо для підготовки до національного мультитиппредметного тесту (НМТ).

Л. Ключко та М. Рудіна наголошують на тому, що інтерактивні ресурси дають змогу учням брати активну участь у процесі навчання, розвивати навички самоконтролю та самооцінки [8]. Завдяки використанню цифрових ресурсів учні мають можливість тренуватися у виконанні завдань із читання, аудіювання, письма та говоріння в реальному часі, отримуючи миттєвий зворотний зв'язок від програм.

Use Quizlet to create a set of flashcards with 20 new words on the topic "Environmental Problems". Learn the words using the "Match" game, then take the test on the same platform.

Таке завдання дає змогу учням інтерактивно взаємодіяти з лексичним матеріалом, що робить процес навчання більш цікавим і ефективним [3].

Ефективність самостійної роботи залежить від правильно підібраних методів оцінювання та контролю виконання завдань. Важливо використовувати інструменти, завдяки яким можна отримувати об'єктивні дані про рівень засвоєння матеріалу кожним учнем.

Наприклад, для контролю письмових робіт можна використовувати системи автоматизованої перевірки, зокрема *Grammarly*. Вони не лише допомагають учням виявляти граматичні помилки, але й дають рекомендації щодо покращення стилю і структури письмових текстів [2]. Для перевірки розуміння прослуханого матеріалу можуть використовуватися тести на аудіювання на платформах *BBC Learning English* або *British Council*, які надають миттєві результати учням.

Одним із ключових аспектів організації самостійної роботи є врахування індивідуальних особливостей кожного учня. Дифе-

ренціація навчальних завдань за рівнем підготовки й потребами учнів дає змогу досягти максимальних результатів у процесі вивчення англійської мови. Учні з різними рівнями володіння мовою потребують різних підходів до організації самостійної роботи. Для сильніших учнів можна використовувати завдання підвищеної складності, що стимулюють розвиток критичного мислення й уміння аналізувати матеріал. Для слабших учнів важливо надавати завдання, які дають змогу поступово закріплювати базові знання, розвивати впевненість у власних силах. Такі завдання можуть містити прості тести, вправи на повторення граматичних структур, лексичні тренування з використанням інтерактивних платформ [10]. Такий підхід дає змогу враховувати індивідуальні можливості кожного учня й надавати завдання, які відповідають їхньому рівню володіння англійською мовою, що підвищує ефективність самостійної роботи.

Зазначимо, що в процесі вивчення англійської мови мовленнєві компетенції, як-от читання, аудіювання, говоріння та письмо, є ключовими для формування загальної комунікативної компетентності. Самостійна робота старшокласників у цьому контексті відіграє вагомий роль, оскільки дає їм можливість опрацьовувати матеріал у власному темпі, повторювати складні моменти та працювати над завданнями, що сприяють розвитку мовленнєвих навичок. Для кожної з компетенцій можна застосовувати різні типи завдань, що адаптуються відповідно до рівня знань учнів та їхніх індивідуальних потреб.

Самостійна робота для розвитку навичок читання може містити такі завдання, як читання статей, літературних уривків, новинних репортажів або науково-популярних текстів англійською мовою. Ці завдання допомагають учням розширювати словниковий запас, покращувати розуміння контексту та тренувати здатність аналізувати текстову інформацію. Наприклад, завдання може полягати у прочитанні статті про екологічні проблеми і створенні плану її короткого переказу англійською мовою. Такі завдання дають змогу учням самостійно оцінювати рівень розуміння тексту, зосереджуючись на ключових аспектах. Розглянемо приклад.

Task

Read an interview with an ecologist on the topic of biodiversity preservation.

1. Prepare a list of the main points of the interview (list these in English).

2. Write a response to one of the interview questions as if you were the expert being interviewed.

3. Create a short social media post in English sharing the most interesting information from the interview, encouraging your peers to discuss the topic.

Для більш підготовлених учнів доцільним буде використання завдань на аналіз літературних творів, де учень має визначити основні ідеї тексту, стиль автора, а також порівняти культурні й соціальні аспекти, відображені у творі. Самостійна робота в цьому випадку дає можливість глибше зануритися в контекст та розвинути критичне мислення, що є важливим для вдосконалення мовленнєвої компетенції у читанні.

Understanding Main Ideas and Author's Style

Read an excerpt from a classic or contemporary novel (e.g., a passage from "To Kill a Mockingbird" by Harper Lee or "1984" by George Orwell).

1. Identify the main ideas of the excerpt. Write a short paragraph summarizing the central themes the author is exploring.

2. Analyze the author's style. Describe the tone, use of imagery, and any notable literary techniques (such as symbolism or irony) used in the passage.

3. Reflect on the author's purpose. What do you think the author wanted readers to take away from this passage? Write a brief response (50–100 words).

Для розвитку навичок аудіювання самостійна робота може передбачати прослуховування подкастів, аудіокниг, новин, пісень або перегляд відео з субтитрами і без них. Аудіювання є однією з найскладніших мовленнєвих компетенцій, тому самостійні завдання повинні бути чітко структуровані та підібрані відповідно до рівня володіння мовою.

Варто запропонувати старшокласникам завдання, яке передбачає прослуховування новинного репортажу, після чого вони повинні відповісти на серію запитань або скласти

короткий конспект почутого матеріалу. Такий підхід допомагає розвивати не лише навички аудіювання, але й вміння структурувати та передавати почуту інформацію. Для більш просунутих учнів можна використовувати подкасти на різні теми, що містять складніші мовленнєві конструкції та спеціалізовану лексику, що сприяє розвитку глибшого розуміння мови. Розглянемо приклад такого завдання.

Video with and without Subtitles

Choose a short video on a topic of interest (e.g., a TED Talk or a documentary segment).

1. Watch the video without subtitles first and take notes on what you understand.

2. Watch the video again with subtitles to clarify any details you missed.

3. Write a summary of the video in English, focusing on the main message and any new information you learned.

4. Identify five new words or expressions from the video, explain their meanings, and use them in sentences.

Розвиток навичок говоріння потребує постійної практики, і самостійна робота може передбачати різноманітні завдання, спрямовані на вдосконалення цієї компетенції. Одним із завдань може бути запис власних монологів або діалогів на визначені теми. Наприклад, студенти можуть записати коротку промову англійською мовою на тему «Мій улюблений фільм» або підготувати презентацію про цікаві факти з історії англomовних країн. Це надає можливість розвивати навички структурованого мовлення, підбір лексики та контроль граматичних помилок. Іншим прикладом самостійної роботи може бути участь у онлайн-дискусіях чи мовленнєвих клубах, де студенти взаємодіють із носіями мови або іншими студентами, що сприяє розвитку комунікативних навичок і вміння швидко реагувати на запитання або репліки співрозмовника.

Monologue Recording

Topic: "My Favorite Movie"

1. Prepare a 2-minute monologue about your favorite movie. Include:

– A brief summary of the plot.

– Reasons why you enjoy it.

– Any memorable scenes or quotes.

2. Record yourself speaking and listen to the recording. Take note of any areas where you

could improve your pronunciation, vocabulary, or fluency.

3. *Write a few sentences about what went well and what you could work on for next time.*

Самостійна робота для розвитку письмових навичок передбачає різні завдання, починаючи від написання есе на різні теми до ведення особистих блогів англійською мовою. Письмові завдання є одним із найважливіших елементів у підготовці до тестів, де потрібно продемонструвати чітку структуру тексту, логічність викладу та правильність використання граматичних конструкцій.

Наприклад, учні можуть написати есе на тему «Переваги та недоліки дистанційного навчання» або «Як змінилася освіта в умовах пандемії», що дає їм змогу не лише тренувати навички письма, але й критично осмислювати сучасні події. Самостійна робота в письмі допомагає їм розвивати вміння структурувати свої думки, використовувати відповідну лексику та граматику.

Розглянемо приклад.

Opinion Essay

Topic: "The Pros and Cons of Distance Learning"

1. *Write a 250–300 word essay discussing the advantages and disadvantages of distance learning.*

2. *Structure your essay with an introduction, body paragraphs for pros and cons, and a conclusion.*

3. *Use linking words like "on the one hand",*

"on the other hand", "in addition", and "however" to improve the flow of ideas.

4. *Review your essay for grammatical accuracy and clarity. Focus on presenting a balanced viewpoint.*

Для ефективного розвитку мовленнєвих компетенцій важливо враховувати рівень володіння мовою та індивідуальні особливості учнів. Завдання повинні бути адаптовані до рівня знань учнів: для початківців важливо використовувати більш прості завдання, що не переважують лексичний і граматичний запас, тоді як для сильніших студентів можна застосовувати складніші завдання, що потребують глибшого аналізу та вищого рівня мовленнєвої активності. Зокрема, важливо, щоб завдання відповідали цілям навчання і сприяли комплексному розвитку мовленнєвих компетенцій.

Висновки. Таким чином, організація самостійної роботи на уроках англійської мови потребує врахування багатьох факторів, включно з типами завдань, використанням цифрових ресурсів, методами контролю та індивідуальними потребами учнів. Це дає змогу створити ефективну систему навчання, яка сприяє розвитку всіх мовленнєвих компетенцій і формує навички самостійного навчання. Самостійна робота є також важливим компонентом розвитку мовленнєвих компетенцій учнів, оскільки вона надає можливість опрацьовувати матеріал у власному темпі, адаптувати завдання до індивідуальних потреб і забезпечує гнучкість у навчанні.

Список використаних джерел

1. Бігич О. Б., Бориско, Н. Ф. Методика навчання іноземних мов і культур : навчальний посібник. Київ : Ленвіт, 2014. 590 с.
2. Вербицька М. М. Форми організації самостійної роботи учнів на уроках англійської мови. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки*. 2013. Т. 12, № 1. С. 135–139.
3. Вовк Н. А. Сутність поняття «самостійна робота» та вимоги до її організації. *Мови та літератури у полікультурному суспільстві*. 2017. С. 108–110.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
5. Гуріна А. П. Умови організації самостійної роботи учнів на уроках англійської мови в умовах НУШ. *Відкрита наука України: візійний дискурс в умовах воєнного стану*. 2023. С. 315.
6. Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1036 с.
7. Калініна Л. В. Організація самостійної роботи майбутніх учителів англійської мови з оволодіння культурою країни, мова якої вивчається. *Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. 2018. С. 37–40.
8. Ключко Л., Рудіна М. Самостійна робота студентів у системі дистанційної освіти за воєнного стану в країні. *Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика: збірник наукових праць / за заг. ред. Л. Г. Буданової, Г. Г. Єнчевої*. Київ, 2023. С. 169–174.

9. Матюха Г. В., Опара Н. С. Організація самостійної роботи з англійської мови на старшому етапі навчання. *Актуальні проблеми функціонування мови і літератури в сучасному поліетнічному суспільстві* : on-line збірник матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф., 23–24 вересня 2016 року. Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2016. С. 78–81.
10. Полянничко З. О. Використання проєктної методики в позакласній самостійній роботі учнів старших класів під час вивчення англійської мови. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. 2011. № 43. С. 104–108.
11. Редько В. Г. Лінгводидактичні засади навчання іноземної мови учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів : навчально-методичний посібник. Київ : Педагогічна думка, 2013. 360 с.

References

1. Bihych, O.B., Borysko, N.F. (2014). *Metodyka navchannia inozemnykh mov i kultur: navchalnyi posibnyk* [Methodology of teaching foreign languages and cultures]. Kyiv: Lenvit, 590 [in Ukrainian].
2. Verbytska, M.M. (2017). *Formy orhanizatsii samostiinoi roboty uchniv na urokakh anhliiskoi movy* [Forms of organizing independent work of students in English lessons]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filolohichni nauky*. 12, 1, 135–139 [in Ukrainian].
3. Vovk, N.A. (2017). *Sutnist poniattia "samostiina robota" ta vymohy do yii orhanizatsii* [The essence of the concept of "independent work" and requirements for its organization]. *Movy ta literatury u polikulturnomu suspilstvi*, 108–110 [in Ukrainian].
4. Honcharenko, S. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv: Lybid, 376 [in Ukrainian].
5. Hurina, A.P. (2023). *Umovy orhanizatsii samostiinoi roboty uchniv na urokakh anhliiskoi movy v umovakh NUSh* [Conditions for organizing independent work of students in English lessons in the conditions of the National Ukrainian School]. *Vidkryta nauka Ukrainy: viziyni dyskurs v umovakh voiennoho stanu*. 315–316 [in Ukrainian].
6. *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of Education] (2008). Akad. ped. nauk Ukrainy. Kyiv: Yurinkom Inter, 1036 [in Ukrainian].
7. Kalinina, L.V. (2018). *Orhanizatsiia samostiinoi roboty maibutnikh uchyteliv anhliiskoi movy z ovolodinnia kulturoiu krainy, mova yakoi vyvchaietsia* [Organization of independent work of future English teachers on mastering the culture of the country whose language is being studied]. *Pedahohika i psykhohohiia: aktualni problemy doslidzhen na suchasnomu etapi: Materialy mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii*, 37–40 [in Ukrainian].
8. Klochko, L., Rudina, M. (2023). *Samostiina robota studentiv u systemi dystantsiinoi osvity za voiennoho stanu v kraini* [Independent work of students in the system of distance education during martial law in the country]. *Fakhovi ta khudozhnii pereklad: teoriia, metodohiia, praktyka: zbirnyk naukovykh prats. Za zah. red. L.H. Budanovoi, H.H. Yenchvoi*. Kyiv, 169–174 [in Ukrainian].
9. Matiukha, H.V., Opара, N.S. (2016). *Orhanizatsiia samostiinoi roboty z anhliiskoi movy na starshomu etapi navchannia* [Organization of independent work in English at the senior stage of study]. *Aktualni problemy funktsionuvannia movy i literatury v suchasnomu polietnichnomu suspilstvi*: on-line zbirnyk materialiv III Mizhnar. nauk.-prakt. конф., 23–24 veresnia 2016 roku. Melitopol: Vyd-vo MDPU im. B. Khmelnytskoho, 78–81 [in Ukrainian].
10. Polianycho, Z.O. (2011). *Vykorystannia proektnoi metodyky v pozaklasnii samostiinii roboti uchniv starshykh klasiv pid chas vyvchennia anhliiskoi movy* [Using project methods in extracurricular independent work of senior students during English language learning]. *Teoretychni pytannia kultury, osvity ta vykhovannia*, 43, 104–108 [in Ukrainian].
11. Redko, V.H. (2013). *Linhvodydaktychni zasady navchannia inozemnoi movy uchniv starshykh klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv* [Linguistic didactic principles of teaching a foreign language to senior students of secondary educational institutions: a teaching and methodological manual]: navchalno-metodychnyi posibnyk. Kyiv: Pedahohichna dumka, 360 [in Ukrainian].

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ КОРЕКЦІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Гуртовенко Н. В.

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ORCID ID: 0000-0002-5926-8736

У статті розглянуті психологічні детермінанти корекції девіантного стереотипу поведінки в підлітковому віці, класифікація умов, визначені критерії. Також конкретизовані психологічні умови корекційної роботи в алгоритмізованому порядку. При цьому потрібно зазначити, що поняття «умова» виступає найбільш універсальним поняттям, оскільки сукупність умов може забезпечувати реалізацію тих чи інших явищ психологічного, педагогічного, соціально-економічного плану як відповідних компонентів життєдіяльності. Інакше кажучи, за допомогою тих чи інших умов ми можемо забезпечити реалізацію будь-чого як засобу, чинника або механізму педагогічних чи психологічних процесів. Розглянуто мотивацію як один із чинників, що детермінують поведінку, розмежовано від ширшого поняття – механізму поведінки. Сучасна психологія розглядає поведінку як процес, що розвивається в просторі та часі. Визначені основні етапи такого процесу. Оскільки сутнісною властивістю девіантного стереотипу поведінки є саме девіантність, то в контексті нашого дослідження ми позначаємо досліджуване поняття як інтегральний тип психологічних явищ, які мають біогенетичне походження, соціальну детермінацію, поведінкову реалізацію та сприяють зниженню девіантності в поведінці особистості підлітка. Крім того, підставою поділу досліджуваного поняття можуть виступати сфери діяльності (поведінки), які тісно взаємопов'язані між собою. Для вивчення проблеми одним із компонентів психологічних умов вважаємо за доцільне насамперед уточнити термінологію та зміст понять, що характеризують порушення поведінки. Серед провідних компонентів, що становлять психологічні умови корекції, вкрай потрібно розуміти внутрішню структуру психологічних явищ.

Ключові слова: детермінанти, девіантна поведінка, підлітковий вік, психологічні умови, корекція.

Hurtovenko N. V. Psychological determinants of correction of deviant behaviour of adolescents

The article deals with the psychological determinants of correction of deviant behavioural stereotypes in adolescence, classification of conditions, and criteria. The psychological conditions of correctional work are also specified in an algorithmic manner. It should be noted that the concept of 'condition' is the most universal concept, since a set of conditions can ensure the implementation of certain psychological, pedagogical, socio-economic phenomena as relevant components of life. In other words, with the help of certain conditions we can ensure the implementation of anything as a means, factor or mechanism of pedagogical or psychological processes. Motivation is considered as one of the factors that determine behaviour, distinguished from the broader concept of behavioural mechanism. Modern psychology considers behaviour as a process that develops in space and time. The main stages of this process are defined. Since the essential property of the deviant behavioural stereotype is deviance, in the context of our study we define the studied concept as an integral type of psychological phenomena that have biogenetic origin, social determination, behavioural implementation and contribute to the reduction of deviance in the behaviour of an adolescent. In addition, the basis for the division of the studied concept may be the spheres of activity (behaviour) that are closely interrelated. In order to study the problem of one of the components of psychological conditions, we believe, first of all, it is necessary to clarify the terminology and content of the concepts that characterise behavioural disorders. Among the leading components that make up the psychological conditions of correction, we consider it extremely important to understand the internal structure of psychological phenomena.

Key words: determinants, deviant behaviour, adolescence, psychological conditions, correction.

Вступ. Ми вважаємо, що реалізація психологічних механізмів корекції девіантної поведінки особистості може бути ефективнішою за умови врахування соціально-психологічних детермінант, що в цьому контексті постають як психологічні умови, містять у собі такі поняття, як засоби, процес, система, соціально-психіатричні й психологічні аспекти і, нарешті, принципи корекційної діяльності. На нашу думку, в системі науково-психологічних понять соціально-психологічні детермінанти корекції девіантної поведінки можуть бути зумовлені такими поняттями, як «умова», «засіб», «процес», «система», що безпосередньо взаємопов'язані між собою, з одного боку, але є досить обмеженими як явища – з іншого.

Методи та методики дослідження. В основу класифікації можна покласти принцип детермінізму й виявити внутрішні або зовнішні умови. При цьому особливу увагу потрібно приділяти мезо- (або проміжним) умовам.

Для виконання вищезазначених завдань були використані такі наукові методи дослідження, як спостереження, аналіз, систематизація та метод психологічних пояснень.

Результати та дискусії. Поняття «умова» в літературі [10, с. 101] трактується як «обставина, від якої що-небудь залежить. Правила, встановлені у якій-небудь галузі життя... Обстановка, у якій здійснюється що-небудь...».

Тому головна складність у визначенні психологічних умов корекції як проблеми полягає в тому, що вона стоїть на стику багатьох наук: соціології, психології, філософії, кожна з яких має методологічні підходи до її вивчення, термінологію, розуміння виникнення механізмів девіантної поведінки.

У психологічному плані умови – це особливості внутрішньої структури психіки, індивідуальні обставини процесу онтогенезу та філогенезу, що детермінують або розвивають той чи інший процес у життєдіяльності людини.

Класифікацію умов загалом і психологічних зокрема можна проводити на підставі різних критеріїв. При цьому потрібно зазначити, що поняття «умова» виступає найбільш універсальним поняттям, оскільки сукупність умов може забезпечувати реалізацію тих чи інших явищ психологічного, педагогічного,

соціально-економічного плану як відповідних компонентів життєдіяльності.

У цьому зв'язку правомірним є конкретизувати психологічні умови в такому алгоритмізованому порядку:

1. Реалізація корекційної місії психологічних механізмів – це процес від часткового до цілого, у його цілісній єдності та системі. При цьому:

– поняття «процес» – це «1) послідовна зміна явищ, станів у розвитку чого-небудь; 2) сукупність послідовних дій для досягнення будь-якого результату...» [2, с. 27];

– поняття «система» – множина елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним, утворюють певну цілісність, єдність» [4, с. 57–61];

– поняття «системний підхід» – це «напрям методології пізнання і соціальної практики, в основі якого лежить розгляд об'єктів як систем; орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єктів, виявлення різноманітних типів зв'язків між ними та зведення їх у єдину теоретичну картину» [7].

2. Максимальне включення засобів як сукупності психологічних умов, що сприяють реалізації суб'єктом (особистістю) прийомів і способів діяльності, що відповідають тим чи іншим цілям. Класифікація засобів, що забезпечують явище (процес), може відбуватися на тих підставах, що й класифікація психологічних умов.

Оскільки сутнісною властивістю девіантної поведінки є саме девіантність, то в контексті нашого дослідження ми позначаємо досліджуване поняття як інтегральний тип психологічних явищ, які мають біогенетичне походження, соціальну детермінацію, поведінкову реалізацію та сприяють зниженню девіантності в поведінці особистості.

Водночас, як ми зазначали вище, нами поділяється позиція, згідно з якою поведінка – це вид діяльності, отже, в обсязі поняття «психологічний засіб корекції девіантної поведінки особистості» можна виокремити засоби, що пов'язані з усіма структурними та функціональними компонентами діяльності (поведінки): постановки й досягнення мети діяльності; засоби формування та реалізації мотиву діяльності; визначення та реалізації способів (методів) діяльності (поведінки); формування

та реалізації умов діяльності (поведінки); засоби досягнення результату діяльності (поведінки); формування та реалізації програми діяльності (поведінки); визначення та реалізації інформаційних основ діяльності (поведінки); прийняття рішень у процесі діяльності (поведінки); формування та реалізації підсистеми діяльнісно-важливих (поведінково-важливих) якостей.

Крім того, підставою поділу досліджуваного поняття можуть виступати сфери діяльності (поведінки), які тісно взаємопов'язані між собою. У цій детермінації можуть виокремлюватися предметно-матеріальні засоби, соціально-комунікативні та розумові (логічні).

3. Поряд із поняттям «порушення поведінки» у психіатричній літературі побутує «патологічна», «аномальна», «девіантна», «делінквентна» і навіть «незаконна» поведінка. Для вивчення проблеми одним із компонентів психологічних умов вважаємо за доцільне насамперед уточнити термінологію та зміст понять, що характеризують порушення поведінки.

Порушення поведінки, її відхилення від загальноприйнятих норм зустрічаються серед підлітків досить часто. Досить сказати, що в 30–50 % підлітків, які вступають до психіатричних стаціонарів, виявлено девіантні форми поведінки, що в кілька разів перевищує кількість тих, кого госпіталізують із приводу шизофренії [6].

При цьому щоразу постає питання: чи є відхилення в поведінці ознакою психічного захворювання, зокрема патології особистості, чи це психологічна особливість перехідного віку, дефект виховання практично здорового підлітка? Відповісти на це запитання однозначно буває дуже важко, а часом неможливо.

4. В обсязі понять «корекція» і «становлення особистості» передусім ми висуваємо біогенетичні, соціально-педагогічні та внутрішньо-психологічні (духовні) компоненти. Серед провідних компонентів, що лежать в основі діяльності, ми виокремлюємо: матеріальні, духовні та соціальні. Так:

- біогенетичний реалізується за допомогою генотипів, природного навколишнього середовища і сукупністю безумовних рефлексів;

- соціально-педагогічний – внутрішнього мікросоціуму, мезо-мікросоціуму (освітніх установ) і зовнішнього мікросоціуму;

- внутрішньо психологічний – апперцепція, гнучкості (пластичності) розгортання когнітивної сфери суб'єкта.

5. Серед провідних компонентів, що становлять психологічні умови корекції, вкрай вважаємо за потрібне розуміти внутрішню структуру психологічних явищ. Розуміння психологічних явищ учені зводять «до простішого, елементарнішого рівня психологічного аналізу» [11].

Ми поділяємо думку В. С. Нургалеева [1, с. 34–40], оскільки в ній ураховується чинник активності суб'єкта – чинник саморозвитку, що має внутрішньо психологічне підґрунтя, і виокремлюємо такі групи потреб: біогенетичні потреби, соціальні потреби та внутрішньо-психологічні потреби.

У зв'язку із цим А. С. Шаров вказує на три моменти, що мають значення в онтогенезі поняття «психологічний механізм» [8].

Перший момент – психологія як наука розвивається переважно в природничо-науковій парадигмі. Тут найголовніше – виявити причину того чи іншого явища, що потребує пошуку закономірностей і механізмів.

Другий момент пов'язаний з ідеєю регуляції, що з'явилася в межах фізіології. Для реалізації та розкриття цієї ідеї потрібно розглядати динаміку психічних процесів. Тому знадобилося поняття «психологічний механізм».

Третій момент пов'язаний із розвитком ідей системно-структурного підходу в психології. Аналогічні думки висловлюють й інші вчені, згідно з якими «системно-структурний підхід є доволі популярним і продуктивним у психології, оскільки в ньому виокремлюють не тільки елементи, а й їхні взаємозв'язки та взаємодії, що характеризують певне функціональне ціле і пояснюють, з яких причин виникає той чи інший феномен» [13, с. 190–198].

Таким чином, у психологічній літературі найяскравіше проявляє себе природничо-наукова парадигма, яка спрямована на пояснення психічних процесів [9, с. 165–172].

6. Крім того, вважаємо за потрібне зазначити, що до сукупності психологічних умов можуть і мають повноправно входити психологічні аспекти девіації поведінки. Поняття «поведінка» в психології тісно пов'язане з такими поняттями, як «потреба», «мотив», «установка», «мотивація», «діяльність». Діяль-

ність найтіснішим чином пов'язана з психічним розвитком особистості [12, с. 123–129].

Для побудови психологічної моделі формування поведінки недостатньо таких понять, як потреба, мотиви, дія. Не менш важливими в цьому сенсі є поняття «значення» і «сенса». М. Гайдеггер міркував так: «Зрозуміти напрям, в якому річ уже рухається сама по собі, значить побачити її смисл. У заглибленні в такий смисл – суть осмислення. Під осмисленням мається на увазі більше, ніж просто усвідомлення чого-небудь. Ми ще далекі від осмислення, поки що просто щось усвідомлюємо. Осмислення вимагає більшого. Воно – відданість гідному запитування... у осмислення інша сутність, ніж у усвідомлення та наукового пізнання... осмислення вперше тільки і виводить нас на шлях до місця нашого перебування» [5, с. 103].

У цьому плані становить інтерес спроба Б. С. Братуся [3, с. 67] розглядати особистість як певний тривимірний простір, окремими взаємно пересічними осями якого є діяльність, значення, смисл.

Ключем для глибшого розуміння причин девіантної поведінки можуть слугувати спеціальні дослідження, що проводяться в кримінальній психології. Ідеться насамперед про вивчення мотивації злочинної поведінки.

Мотивацію як один із чинників, що детермінують поведінку, слід відрізнити від ширшого поняття – механізму поведінки. Сучасна психологія розглядає поведінку як процес, що розвивається в просторі та часі. Таким чином, мотивація не охоплює всього механізму поведінки, оскільки останній містить ще елементи, як-от ситуація, її оцінка, ухвалення рішення, дія.

Однак мотивація є основним «психологічним стрижнем» формування та здійснення поведінки. Повертаючись до психологічних умов, аналізуючи мотивацію, ми бачимо, що однією з них є «логіка» поведінки, її внутрішні

рушійні сили. Якщо аналіз механізму дає відповідь на запитання, як здійснюється поведінка, то вивчення мотивації відповідає на запитання, чому людина чинить так, а не інакше.

Висновки. Аналіз наукової літератури показує, що, якщо джерела мотивації поведінки людини лежать у соціальному середовищі, то безпосередньою спонукальною силою поведінки є інтереси, емоції, вимоги, звички й особливо актуальна потреба, трансформована в конкретний мотив. Потреба людини слугує основою для формування мети поведінки й пізнання тих об'єктів, на які вона спрямована. Багато потреб людини мають біологічну основу, але всі вони соціалізовані.

Потреба, спонукаючи людину до активності, може реалізуватися в мотивах її поведінки безпосередньо або опосередковано. Дослідження наукової літератури показує, що:

- духовні потреби, особливо пізнавального і творчого змісту, практично не зустрічаються як суб'єктивні причини злочинної поведінки;
- потреби ж у соціальному спілкуванні, як-от прагнення до визнання з боку неформальної групи, престиж, самолюбство, хибно зрозуміле почуття товариства, навпаки, доволі часто стають причиною правопорушень;
- досить часто деформація потреб досягає ступеня збоченості (накопичення, прагнення до зверхності, патологічний егоцентризм тощо);
- про збочені потреби можна говорити щодо осіб із патологічним потягом до алкоголю і наркотиків;
- проте потреб і мотивів, які були б притаманні тільки злочинній поведінці, на думку більшості авторів, не існує. Завдяки тому самому, зовні схожому спонуканню можуть бути здійснені і антигромадські, і благородні вчинки. Соціальна оцінка мотиву залежить не від його абстрактного змісту, а від того, до системи яких об'єктивних відносин він залучений і яким суспільним відношенням протиставлений.

Список використаних джерел

1. Бірюкова М. В. Цілепокладання як основа соціального проектування: праксеологічний підхід. *Вісник НТУ «ХПІ»*. 2016. Вип. № 40 (1212). С. 34–40.
2. Бурлай М. П. Державне регулювання економіки: сутність форми, межі. *Стратегічні напрями підвищення конкурентоспроможності підприємств у сучасних умовах господарювання* : зб. тез доп. VII Всеукр. наук.-практ. заоч. конф.; м. Черкаси, 17 квітня 2020 р. С. 27–29.
3. Гаврилук І. Психологічний простір особистості: система психологічних факторів формування. *Psychological Prospects Journal*. 2018. Вип. 32. С. 60–72.

4. Говорко О. В. Система елементів соціально-демографічного потенціалу та їх взаємозв'язок. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2017. № 5 (33). С. 57–61.
5. Кретов П. В., Гончаренко В. А. Філософема екзистенціалу: символічний та смисловий контексти. *Вісник Черкаського університету. Серія «Філософія»*. 2016. Вип. 1. С. 98–105.
6. Кризові стани в сучасних умовах: діагностика, корекція та профілактика / за ред. проф. Л. М. Юр'євої. Київ : Видавництво ТОВ «Галерея Принт», 2017. 174 с.
7. Кутай Н. В., Борисов Є. М. Навчання майбутніх учителів математики як складна система. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2015. Вип. 41. С. 371–375.
8. Лялюк Г. М. Психологія розвитку в дослідницьких вимірах : навчально-методичний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 232 с.
9. Мазяр О. В. Особистісний контрапункт на перехресті парадигм. *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. 2019. Вип. VI (16). С. 165–172.
10. Піддячий В. Психологічні умови формування громадянської компетентності майбутніх педагогів. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2019. Том 1, № 15. С. 98–107.
11. Психологічні чинники самоідентифікації особистості в освітньому просторі : колективна монографія / Максименко С. Д., Куценко-Лада Г. В., Пророк Н. В. та ін. ; за редакцією Максименка С. Д. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 400 с.
12. Тимохов О. В. Роль творчих можливостей особистості у формуванні панорамного мислення. *Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія*. 2014. № 1. С. 123–129.
13. Якименко Н. В. Системно-структурний підхід до формування інституційного середовища залізничного транспорту. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2012. Вип. 39. С. 190–198.

References

1. Biriukova, M.V. (2016). Tsilepokladannia yak osnova sotsialnoho proektuvannia: prakseologichnyi pidkhid [Goal setting as a basis for social design: a praxeological approach]. *Visnyk NTU "KhPI" – Bulletin of NTU "KhPI"*, 40 (1212), 34–40 [in Ukrainian].
2. Burlai, M.P. (2020). Derzhavne rehuliuвання ekonomiky: sutnist formy, mezhi [State regulation of the economy: the essence of the form, limits]. *Stratehichni napriamy pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv u suchasnykh umovakh hospodariuvannia – Strategic directions of increasing the competitiveness of enterprises in modern economic conditions: zb. tez dop. VII Vseukr. nauk.-prakt. zaoch. konf.*, 27–29 [in Ukrainian].
3. Havryliuk, I. (2018). Psykholohichni prostir osobystosti: systema psykholohichnykh faktoriv formuvannia [Psychological space of personality: a system of psychological factors of formation]. *Psychological Prospects Journal*, 32, 60–72 [in Ukrainian].
4. Hovorko, O.V. (2017). Systema elementiv sotsialno-demografichnoho potentsialu ta yikh vzaiemozviazok [The system of elements of socio-demographic potential and their interrelation]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Ekonomika" – Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy. Series 'Economics'*, 5 (33), 57–61 [in Ukrainian].
5. Kretov, P.V., Honcharenko, V.A. (2016). Filosofema ekzystentsialu: symvolichnyi ta smyslovyy konteksty [Philosophy of existentialism: symbolic and semantic contexts]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia "Filosofia" – Cherkasy University Bulletin. Series 'Philosophy'*, 1, 98–105 [in Ukrainian].
6. Yurieva, L.M. (Ed.) (2017). Kryzovi stany v suchasnykh umovakh: diahnozyka, korektsiia ta profilaktyka [Crisis states in modern conditions: diagnostics, correction and prevention]. Kyiv: Halereia Prynt, 174 p. [in Ukrainian].
7. Kuhai, N.V., Borysov, Ye.M. (2015). Navchannia maibutnikh uchyteliv matematyky yak skladna systema [Teaching Future Mathematics Teachers as a Complex System]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy – Modern Information Technologies and Innovative Teaching Methods in the Training of Specialists: Methodology, Theory, Experience, Problems*, 41, 371–375 [in Ukrainian].
8. Lialiuk, H.M. (2023). Psykholohiia rozvytku v doslidnytskykh vymirakh: navchalno-metodychnyi posibnyk [Developmental psychology in research dimensions: a study guide]. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 232 p. [in Ukrainian].
9. Maziar, O.V. (2019). Osobystisnyi kontrapunkt na perekhresti paradyhm [Personal counterpoint at the crossroads of paradigms]. *Aktualni problemy psykholohii: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy – Actual problems of psychology: a collection of scientific papers of the H.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, VI (16), 165–172 [in Ukrainian].

10. Pidchiachyi, V. (2019). Psykholohichni umovy formuvannia hromadianskoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv [Psychological conditions for the formation of civic competence of future teachers]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy – Adult education: theory, experience, prospects*, 1 (15), 98–107 [in Ukrainian].
11. Maksymenko, S.D., Kutsenko-Lada, H.V., Prorok, N.V., et al. (2013). Psykholohichni chynnyky samodeterminatsii osobystosti v osvithnomu prostori: kolektyvna monohrafiia [Psychological factors of self-determination of personality in the educational space: collective monograph]. Kirovohrad: Imeks-LTD. 400 p. [in Ukrainian].
12. Tymokhov, O.V. (2014). Rol tvorchykh mozhlyvostei osobystosti u formuvanni panoramnoho myslennia [The role of creative capabilities of the individual in the formation of panoramic thinking]. *Naukove piznannia: metodolohiia ta tekhnolohiia. Filosofiia – Scientific knowledge: methodology and technology. Philosophy*, 1, 123–129 [in Ukrainian].
13. Iakymenko, N.V. (2012). Systemno-strukturnyi pidkhid do formuvannia instytutsiinoho seredovyscha zaliznychnoho transportu [System-structural approach to the formation of the institutional environment of railway transport]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Bulletin of Transport and Industry Economics*, 39, 190–198 [in Ukrainian].

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОЗВІЛЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІКИ МИРУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Дем'янчук А. С.

доктор педагогічних наук, професор,
президент ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-0727-9265

Марчук О. О.

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-2922-285X

Дем'янчук Т. О.

проректор із заочного навчання кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри здоров'я людини та фізичної терапії
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0003-0283-5194

Сойко І. М.

кандидат педагогічних наук, доцент,
декан педагогічного факультету
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0003-1502-6011

У статті проаналізовано організацію дозвілля молодших школярів у контексті педагогіки миру в умовах воєнного стану. Пояснено, що дозвілля молодших школярів – це вільний час, який вони проводять поза навчальними заняттями, використовуючи його для розвивальних, розважальних і творчих активностей, що сприяють гармонійному розвитку їхніх фізичних, емоційних і соціальних здібностей. В умовах воєнного стану організація дозвілля школярів набуває особливого патріотичного спрямування. Здобувачі початкової освіти долучаються до заходів національно-патріотичного характеру в контексті педагогіки миру. Особливу роль у формуванні національного світогляду відіграють екскурсії в краєзнавчі музеї, музеї Миру, молодші школярі активно долучаються до громадських учнівських читань «Я голосую за мир». Належно організоване дозвілля є важливим чинником у процесі виховання здобувачів початкової освіти. Воно сприяє розвитку навичок суспільно корисної праці, формує дисципліну, колективізм та ініціативу, а також забезпечує гармонійне моральне, розумове та фізичне виховання. Таке дозвілля сприяє естетичному розвитку, задовольняє культурні потреби молодших школярів, залучає їх до громадянської діяльності та в умовах воєнного стану головно сприяє формуванню почуття патріотизму.

В умовах російсько-українського протистояння всі виховні заходи в позаурочний час проводяться відповідно до вимог інструкцій з безпеки життєдіяльності під час воєнного стану.

Ключові слова: організація, дозвілля, здобувачі початкової освіти, педагогіка миру, формування, патріотичне виховання, позаурочний час.

Demyanchuk A. S., Marchuk O. O., Demyanchuk T. O., Soyko I. M.

The innovative methods of organizing leisure activities for primary school students in the context of peace pedagogy during martial law

The article analyzes the organization of leisure for younger schoolchildren in the context of peace pedagogy during martial law. It explains that the leisure of younger schoolchildren refers to their free time spent outside of educational activities, which they use for developmental, recreational, and creative pursuits that contribute to the harmonious development of their physical, emotional, and social abilities. Under martial

law, the organization of children's leisure takes on a special patriotic direction. Primary education students participate in national-patriotic events within the context of peace pedagogy. Excursions to local history museums, the Peace Museum, and active involvement in student readings "I Vote for Peace" play a significant role in shaping national consciousness. Properly organized leisure is an important factor in the educational process of primary school students. It promotes the development of socially useful work skills, discipline, collectivism, and initiative, while also ensuring a balanced moral, intellectual, and physical upbringing. Such leisure activities contribute to aesthetic development, meet the cultural needs of younger students, engage them in civic activities, and, in the context of martial law, primarily foster a sense of patriotism.

In the context of the Russian-Ukrainian conflict, all extracurricular educational activities are carried out in accordance with the safety guidelines for life during martial law.

Key words: organization, leisure, primary education students, peace pedagogy, formation, patriotic education, extracurricular time.

Вступ. Освітній процес в Новій українській школі характеризується переосмисленням традиційних підходів до роботи з молодшими школярами, значними змінами та новаціями в цій сфері. Основними завданнями організації дозвілля молодших школярів є забезпечення всебічного розвитку дитини; формування суспільно-громадського досвіду дитячої особистості; розвиток, стимулювання та реалізація її духовного і творчого потенціалу учня; створення системи пошуку, розвитку й підтримки юних талантів, обдарувань; залучення здобувачів початкової освіти до соціокультурних цінностей.

У Державному стандарті початкової освіти написано, що «метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості» [1].

Організаторам дитячого дозвілля треба знати вікові особливості молодших школярів, для яких притаманне бажання вчитися, щоб більше пізнати світ, грати ігри, змагатися між собою, «приміряти» різні соціальні ролі, демонструвати власний темперамент і характер. Саме в такому віці формується наполегливість, старанність, працьовитість, моральність, відповідальність, почуття естетичного смаку.

Проблеми організації дозвіллевої діяльності вивчали сучасні науковці. Зокрема, соціально-філософський аспект дозвіллевої діяльності здобувачів освіти аналізували С. Іконніков, Н. Кочубей, В. Лисовський та інші; зміст та принципи дозвіллевої діяльності розкрили О. Голік, Б. Трушина, В. Петрушева, В. Піменова, Т. Скорик, Н. Флегонтова та інших.

Проблему педагогічної організації дозвілля досліджували також Б. Брилін, А. Воловик, В. Воловик, Ю. Жданович, А. Кузьмінський, В. Лупійчук, В. Омеляненко, І. Петрова, М. Фіцула, Г. Троцько, Н. Цимбалюк, А. Цьось та інші науковці.

Метою статті є дослідження методів організації дозвілля молодших школярів у контексті педагогіки миру в умовах воєнного стану.

Методи та методики дослідження. Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань відповідно до теми наукової статті використано такі **методи**: аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення, абстрагування – для визначення поняттєво-категоріального апарату дослідження, розроблення його методики; історико-логічний – для вивчення теоретичних основ досліджуваної проблеми. У процесі написання статті проаналізовано сучасну освітню документацію, педагогічно-психологічну літературу, здійснено огляд організації дозвілля здобувачів початкової освіти на Рівненщині.

Результати та дискусії. Відповідно до концепції «Нова Українська школа» організація дозвілля з молодшими школярами передбачає різноманітні форми, методи та прийоми, які сприяють гармонійному розвитку учнів, допомагають формувати позитивні соціальні зв'язки, творчі здібності та забезпечують емоційне благополуччя та виховання моральності. У сучасних умовах воєнного стану змінилися форми та зміст організації дозвіллевої діяльності дітей та молоді. У «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України» акцентовано увагу на необхідності використання історичного педагогічного досвіду в організації процесу виховання дітей та молоді в школі та в позаурочний

час: «У період війни, яку Російська Федерація розв'язала і веде проти України, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді, – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей» [2].

Сучасні здобувачі освіти проводять своє дозвілля вдома, у закладах освіти в позаурочний час, у позашкільних установах, у розважальних центрах, відпочиваючи на природі в парку, біля річки тощо. Зауважимо, що в цей час діти та підлітки можуть бути під наглядом дорослих або без нього. Останнім часом спостерігаємо негативне явище, коли молодь проводить велику кількість часу, граючи в комп'ютерні ігри чи просто «вештаючись без діла». Правильно організоване дозвілля допомагає здобувачам початкової освіти успішно навчатися, виробляє в них навички суспільно-корисної праці, дисципліну, почуття колективізму, розвиває творчу ініціативу, сприяє моральному, розумовому, фізичному вихованню, естетичному вихованню, задовольняє культурні потреби молодших школярів, залучає їх до корисної діяльності, а також формує у них почуття патріотизму.

У контексті теми нашого дослідження нами проаналізовано тлумачення терміна «дозвілля школярів», що подане в сучасній педагогічній літературі. Так, на думку нинішніх дослідників, дозвілля – це «частина загального бюджету часу, що залишається після виконання школярами навчальних завдань, задоволення природних фізіологічних потреб, інших

видів обов'язкових занять, і використовується за власним бажанням школярів залежно від їх потреб, інтересів, нахилів» [6]. Дослідниця Н. Флегонтова пояснила, що «дозвілля – це не просто розваги заради розваг, це діяльність самоцінна, у певній мірі пов'язана з процесом передачі інформації від суб'єкта до об'єкта виховного впливу: педагог мусить передбачити об'єктивний результат, що досягається за рахунок виховної дії» [8]. Науковець В. Петрович дав таке визначення поняттю дозвілля: «Дозвілля – це сукупність занять за інтересами, у процесі яких відбувається удосконалення і розвиток особистості» [7, с. 153].

Однією із головних вимог організації позаурочної діяльності є створення безпечних умов для життя і здоров'я дітей і молоді. Отже, із сигналом «Повітряна тривога» всі заняття в закладах позашкільної освіти припиняються і педагоги разом із здобувачами початкової освіти переходять в укриття, які мають відповідне обладнання. В умовах воєнного стану під час організації дозвілля молодших школярів варто звертати особливу увагу на формування національних ідеалів, розвиток патріотизму, моральних якостей, сповідування принципів моральності та благочестя, які закладені в педагогіці миру, основоположником якої є академік С. Дем'янчук. Зазначимо, що в «Методичних рекомендаціях щодо здійснення освітньої діяльності з питань освіти на період дії правового режиму воєнного стану» від 02.04.2022 написано: «Наскрізними в організації освітнього процесу з дітьми будь-якої вікової групи мають бути такі ідеї та теорії: ідеї гуманістичної педагогіки, спрямовані на

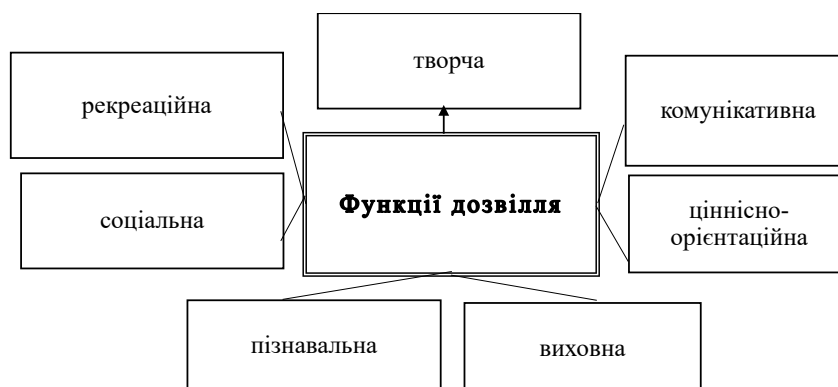

Рис. 1. Функції дозвілля молодших школярів

гуманне ставлення до дитини; теорія природовідповідності, за якою у дитини треба розвивати задатки та здібності, зберігаючи її природу; ідеї про патріотичне і громадянське виховання, використання казки та гри у гармонійному розвитку особистості; ідея солідарної відповідальності держави, громади, родини, фахівців педагогічної освіти» [5].

Під час визначення функцій дозвілля слід враховувати важливі та специфічні характеристики дозвілдової діяльності, потреби суспільного розвитку та практичну спрямованість дозвілля. Основні педагогічні функції дозвілля представлено на рис. 1.

Проаналізуємо основні форми, методи та прийоми організації дозвілля молодших школярів у контексті педагогіки миру. Провідне місце серед активних форм дитячого дозвілля посідає ігрова діяльність. Гра виявляє знання й інтелектуальні сили дитячої особистості. Виділяють певні групи ігор, які доцільно використовувати в дозвіллі молодших школярів. Це передусім дидактичні інтелектуальні ігри, які сприяють активному розвитку розумових здібностей здобувачів початкової освіти, удосконаленню їхнього сприйняття, уваги, пам'яті та логічного мислення. Пропонуємо педагогам і батькам розвивати патріотичні почуття дітей за допомогою тематичних пазлів «Карта України», «Пам'ятки України», «Герої українських казок», «Історичні постаті України». Під час проведення позаурочних занять цікавими є патріотичні вікторини про історію України, українські свята та традиції. Організація дозвілля дітей передбачає задоволення їх природних обдарувань і здібностей. Тож учні початкової школи можуть долучатися до роботи гуртків бісероплетіння, малювання, танців і співу. Як зазначив учений Т. Лещак, «прагнення присвятити вільний від навчання час улюбленому заняттю спонукає учнів із користю проводити дозвілля, розвиває уважність і допитливість, а головне – дає змогу по-новому поглянути на світ навколо себе і події, що в ньому відбуваються» [3, с. 5]. Проведення свят, які присвячені національним святам, історичним подіям, видатним діячам, дають можливість молодшим школярам не лише поглибити свої знання, а й практично

відчутти атмосферу національних святкувань, тому, за спостереженнями М. Любченко, «організацію патріотичного виховання в умовах позакласної роботи характеризуємо як цілеспрямований і свідомо здійснюваний процес стимулювання активно-творчої діяльності означеної категорії учнів, які оволодівають знаннями про культурно-історичний досвід українського народу, формують ціннісне ставлення до Батьківщини, суспільства, самих до себе, до рідної родини» [4, с. 144].

Незважаючи на умови воєнного стану, сьогодні продовжують роботу культурні установи та духовно-просвітницькі центри, освітній ресурс яких також доцільно використовувати під час проведення дозвілля школярів. Організація екскурсій, відвідувань музеїв, природознавчих станцій також сприяють пізнавальній активності та формуванню інтересу до навколишнього світу молодших школярів. У контексті пропагування ідеалів педагогіки вагомою є діяльність музею Миру, що функціонує на базі ПВНЗ «ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університеті імені академіка Степана Дем'янчука», та організація учнівських громадських читань «Я голосую за мир» [9]. Із метою згуртування молодших школярів керівники гуртків організовують національно-патріотичні години, присвячені таким важливим датам, як День захисника Вітчизни, День Революції гідності, вшанування Небесної сотні та День Незалежності України. Школярі беруть участь у вшануванні пам'яті загиблих героїв і патріотів, що сприяє формуванню у них почуття громадянської відповідальності та ідеалів служіння народу. Виховання патріотизму в закладах позашкільної освіти не може бути успішним без активної участі батьків. Організація спільних заходів із родинами, заохочення батьків до участі в різних національних святах, конкурсах і виставках створюють цілісне освітнє середовище для виховання патріотизму.

В умовах російсько-українського протистояння 2022–2025 рр. вагому роль у справі військово-патріотичного виховання відіграють діючі в Україні військово-патріотичні гуртки та клуби, до роботи яких активно долучаються здобувачі початкової освіти. Плідною є діяльність таких просвітницьких установ, як клуб «Боривітер» (м. Бориспіль), військово-патрі-

отичний клуб «Ратоборець» (м. Бориспіль), військово-патріотичний клуб «Миротворець» (м. Обухів), патріотичний клуб «Прикордонник» (Броварський р-н), історико-краєзнавчий клуб «Легіон» (Вишгородський р-н), туристично-краєзнавчий клуб «Лицарська звитяга» (м. Біла Церква), гурток «Козацька школа» (м. Яготин) та ін.

Висновки. Проведення виховного свята в школі в позаурочний час є важливою складовою частиною освітнього процесу, яка сприяє розвитку особистості учнів, формуванню їх соціальних навичок і творчих здібностей. Враховуючи потреби учнів початкової школи, важливо розробити таку програму, яка буде

не тільки цікавою, але й корисною для їхнього всебічного розвитку, сприятиме згуртуванню дитячого колективу, партнерській взаємодії між учнями, батьками і вчителем.

Розумно й раціонально організоване дозвілля допомагає молодшим школярам навчитися цінувати і правильно планувати свій вільний час, вибирати заняття відповідно до власних інтересів і потреб, бути організованими, виконувати роль лідера, жити серед людей, поважати їхню індивідуальність, враховувати чужі інтереси, радіти досягненням кожного та підтримувати дружні стосунки, відповідально ставитися до власного здоров'я і здоров'я тих, хто навколо.

Список використаних джерел

1. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 13.01.2025).
2. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. URL: <https://lpnu.ua/viddil-molodizhnoi-polityky-ta-sotsialnoho-rozvytku/kontseptsiiia-natsionalno-patriotychnoho> (дата звернення 13.01.2025).
3. Лещак Т. Організація інтелектуального дозвілля школярів : навчально-методичний посібник на допомогу педагогові-організатору. Львів : Компанія «Манускрипт», 2016. 162 с.
4. Любченко К. Організація патріотичного виховання підлітків з особливими освітніми потребами у позакласний час. *Теоретичне та методичне забезпечення навчання та виховання осіб з особливими освітніми потребами : зб. наук. праць*. 2018. Вип. 8. С. 144–149.
5. Методичні рекомендації щодо здійснення освітньої діяльності з питань дошкільної освіти на період дії правового режиму воєнного стану від 02.04.2022. URL: <https://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/86206/> (дата звернення 17.01.2025).
6. Організація дозвілля дітей в позаурочний час в умовах школи-інтернату. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/01009pf6-f152.docx.html> (дата звернення 11.02.2025).
7. Петрович В. Можливості дозвіллевої діяльності формування в учнів відповідального ставлення до здоров'я. *Соціальна педагогіка*. 2012. № 8. С. 153–157.
8. Флегонтова Н. Культурне дозвілля школярів як педагогічна проблема. Гуманістичні традиції виховання та формування. URL: <https://newacropolis.org.ua/theses/kulturne-dozvillia-shkoliariv-ia.pedahohichna-problema-1500792583> (дата звернення 21.09.2025).
9. Я голосую за мир. URL: <https://www.megu.edu.ua/uk/vsi-novini/xkhikh-mizhnarodni-hromadski-uchnivskichytannya-ya-holosuyu-za-myr-yak-dobra-tradytsiya> (дата звернення 21.02.2025).

References

1. Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity [State Standard of Primary Education]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (accessed 13.01.2025) [in Ukrainian].
2. Kontseptsii natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy [The concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine]. URL: <https://lpnu.ua/viddil-molodizhnoi-polityky-ta-sotsialnoho-rozvytku/kontseptsiiia-natsionalno-patriotychnoho> (accessed 13.01.2025) [in Ukrainian].
3. Leshchak, T. (2016) Orhanizatsiia intelektualnoho dozvillia shkoliariv: navchalno-metodychnyi posibnyk na dopomohu pedahohovi-orhanizatoru [Organization of intellectual leisure of schoolchildren: a teaching and methodological manual to help the teacher-organizer]. Lviv: Kompaniia «Manuskrypt». 162 p. [in Ukrainian].
4. Liubchenko, K. (2018) Orhanizatsiia patriotychnoho vykhovannia pidlitkiv z osoblyvymy osvithnimy potrebamy u pozaklasnyi chas [Organization of patriotic education of adolescents with special educational needs in extracurricular time]. *Teoretychne ta metodychne zabezpechennia navchannia ta vykhovannia osib z osoblyvymy osvithnimy potrebamy: zb. nauk. prats – Theoretical and methodological support for the education and upbringing of persons with special educational needs: Collection of scientific work*, 8, 144–149.

5. Metodychni rekomendatsii shchodo zdiisnennia osvithoi diialnosti z pytan doshkilnoi osvity na period dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu vid 02.04.2022 [Methodological recommendations for the implementation of educational activities on preschool education for the period of the legal regime of martial law (April 2, 2022)]. URL: <https://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/86206/> (accessed 17.01.2025) [in Ukrainian].
6. Orhanizatsiia dozvillia ditei v pozaurochnyi chas v umovakh shkoly-internatu [Organization of children's leisure time outside of school hours in a boarding school setting]. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/01009pf6-f152.docx.html> (accessed 11.02.2025) [in Ukrainian].
7. Petrovych, V. (2012) Mozhlyvosti dozvillievoi diialnosti formuvannia v uchniv vidpovidalnoho stavlennia do zdorovia [Possibilities of leisure activities for forming a responsible attitude towards health in students]. *Sotsialna pedahohika – Social pedagogy*, 8, 153–157 [in Ukrainian].
8. Flehontova, N. Kulturne dozvillia shkoliariv yak pedahohichna problema. Humanistychni tradytsii vykhovannia ta formuvannia [Cultural leisure of schoolchildren as a pedagogical problem. Humanistic traditions of education and formation.]. URL: <https://newacropolis.org.ua/theses/kulturne-dozvillia-shkoliariv-ia.pedahohichna-problema-1500792583> (accessed 21.09.2025).
9. Ia holosuiu za myr [I vote for peace]. URL: <https://www.megu.edu.ua/uk/vsi-novini/xkhikh-mizhnarodni-hromadski-uchnivski-chytannya-ya-holosuyu-za-myr-yak-dobra-tradytsiya> (accessed 21.02.2025) [in Ukrainian].

СТРАТЕГІЇ ПОДОЛАННЯ ОСВІТНІХ ВТРАТ

Денисова-Єрмоленко А. В.

доктор філософії у галузі знань «Освіта / Педагогіка»,
заступник директора з навчальної роботи
Білоцерківського фахового коледжу сервісу та дизайну
ORCID ID: 0000-0003-4014-9312

Єрмоленко А. Б.

кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри
освіти дорослих та цифрових технологій
ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України
ORCID ID: 0000-0003-3048-7844

У статті досліджено проблему освітніх втрат, що виникли внаслідок глобальних кризових ситуацій, зокрема пандемії COVID-19 і воєнного стану в Україні. Проведено аналіз джерельної бази дослідження щодо дефініцій «освітні втрати» та «освітні розриви», виокремлено відмінності між ними. Актуалізовано основні причини виникнення прогалин у знаннях, доведено їхній негативний вплив на освітній процес і майбутнє суспільства, зокрема на академічну успішність, мотивацію до навчання, психологічний стан здобувачів освіти і педагогів, соціальні й економічні наслідки в довгостроковій перспективі.

На прикладі Білоцерківського фахового коледжу сервісу та дизайну окреслено системний підхід до подолання освітніх втрат, який передбачає діагностику, адаптацію навчальних програм, використання цифрових технологій, соціально-емоційну підтримку здобувачів освіти та залучення педагогів до розробки індивідуальних стратегій. Окреслено заходи, які сприяють ефективному подоланню освітніх втрат: проведення додаткових занять і консультацій, інтеграція адаптивних методик навчання, застосування персоналізованих цифрових платформ та інноваційних педагогічних підходів. Значна увага приділяється психологічному супроводу здобувачів освіти для зменшення рівня стресу й підвищення їхньої мотивації до навчання. Акцентовано увагу на важливості створення безпечного освітнього середовища, що сприяє всебічному розвитку здобувачів освіти навіть за умов складних соціальних і економічних викликів.

Перспективи подальшої роботи полягають у вдосконаленні інструментів оцінювання освітніх втрат, інтеграції сучасних педагогічних технологій і посиленні взаємодії з батьками та іншими учасниками освітнього процесу.

Ключові слова: освітні втрати, навчальні розриви, адаптація освітнього процесу, цифрові технології, соціально-емоційна підтримка, діагностика, індивідуальні стратегії.

Denysova-Yermolenko A. V., Yermolenko A. B. Strategies for overcoming educational losses

The article explores the issue of educational losses resulting from global crises, particularly the COVID-19 pandemic and the ongoing war in Ukraine. The study analyzes the research literature on the definitions of “educational losses” and “learning gaps”, highlighting the distinctions between them. The primary causes of knowledge gaps are identified, and their negative impact on the educational process and society's future is demonstrated, including effects on academic performance, learning motivation, the psychological well-being of students and teachers, and long-term social and economic consequences.

Using the case of Bila Tserkva Applied College of Service and Design, a systematic approach to overcoming educational losses is outlined. This approach includes knowledge diagnostics, curriculum adaptation, the use of digital technologies, socio-emotional support for students, and the involvement of teachers in developing individualized strategies. Measures that contribute to effectively addressing educational losses are identified, such as additional lessons and consultations, the integration of adaptive teaching methods, the use of personalized digital platforms, and innovative pedagogical approaches. Special attention is given to psychological support for students to reduce stress levels and enhance their motivation to learn. The importance of creating a safe educational environment that fosters students' holistic development, even in the face of significant social and economic challenges, is emphasized.

Future research perspectives include improving tools for assessing educational losses, integrating modern pedagogical technologies, and strengthening collaboration with parents and other stakeholders in the educational process.

Key words: *educational losses, learning gaps, adaptation of the educational process, digital technologies, socio-emotional support, diagnostics, individualized strategies.*

Вступ. У сучасному світі актуальність дослідження освітніх втрат є беззаперечною, адже вони впливають на якість людського капіталу, економічний розвиток і соціальне благополуччя. Закриття закладів освіти, перехід на дистанційне навчання та нерівність у доступі до технологій призвели до значних прогалин, особливо серед вразливих верств населення. Дослідження освітніх втрат зумовлює визначення, аналіз причин і пошук шляхів зменшення їх негативних наслідків, серед яких діагностика, надолуження та компенсація втрачених знань і навичок, розроблення відповідних освітніх стратегій, забезпечення справедливого доступу до освіти тощо. Зауважимо, що освітні втрати мають довгострокові наслідки, які відображаються на рівнях працевлаштування, соціальної мобільності та загального добробуту, отже, глибоке розуміння цієї проблеми є ключовим для формування ефективних освітніх політик і реформ.

Нині в Україні існує нагальна потреба в оперативному виявленні й усуненні освітніх втрат і розривів, спричинених тривалими перервами в навчанні та змінами його формату, які виникли вперше через світову пандемію COVID-19, а згодом через повномасштабну війну. Саме тому важливо проводити якісні моніторингові дослідження, так, у жовтні 2022 року понад 3800 учнів із 164 українських закладів освіти, незважаючи на значні безпекові виклики, взяли участь у глобальному дослідженні PISA, яке охоплює понад 80 країн світу, та пройшли двогодинне тестування з математики, читання, природничо-наукових дисциплін і креативного мислення.

Результати українських учнів, представлені в Національному звіті за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2022, є нижчими за середні показники для країн ОЕСР у всіх трьох галузях, а саме читання, математика та природничо-наукові дисципліни (середній показник для країн ОЕСР з математики становить 472 бали, із читання – 476 балів, а з природничо-наукових дисциплін –

485 балів). Різниця в результатах українських учнів порівняно із середніми значеннями для країн ОЕСР з математики становить 31 бал, із читання – 48, а з природничо-наукових дисциплін – 35. Якщо з математики та природничо-наукових дисциплін ця різниця близька до еквівалента півтора року навчання за стандартами PISA, то із читання українські школярі відстають від своїх однолітків з країн ОЕСР майже на два з половиною роки навчання [4].

Зважаючи на зазначене, подолання освітніх втрат потребує розробки та впровадження ефективних стратегій, спрямованих на вирівнювання рівня знань, як-от створення програмної підтримки й адаптація навчального матеріалу, посилення психологічної підтримки здобувачів освіти, а також забезпечення рівного доступу до технологій та інновацій. Заходи, спрямовані на компенсацію освіти втрат здобувачів освіти, повинні реалізовуватися на всіх рівнях: від державного до місцевого, а також на рівні навчальних закладів, педагогів і батьків. Отже, системна робота в цих напрямках дасть змогу не лише зменшити розрив у знаннях, але й підвищити конкурентоспроможність української освіти на міжнародному рівні.

Дослідження освітніх втрат та стратегій їх подолання привертають значну увагу науковців, які пропонують авторські підходи до розв'язання цієї проблеми, розробляють спеціалізований тезаурус і систематизують наявний досвід у цій сфері.

Так, рекомендації Консультативної групи глобальних освітніх доказів (Global Education Evidence Advisory Panel – GEEAP), яка об'єднує провідних дослідників і практиків в галузі освіти, пропонують вказівки щодо того, як відновити навчання та запобігти подальшим втратам. Звіт GEEAP визначає чотири ключові рекомендації, насамперед – забезпечити безперервну роботу шкіл та дошкільних закладів. Другий пріоритет – це захист здоров'я учасників освітнього процесу. Крім того, важливо адаптувати освіт-

ній процес відповідно до потреб здобувачів освіти, зокрема оцінювати їхні знання та зосередитися на розвитку базових навичок. Доведено, що навчання, орієнтоване на поточний рівень дитини, є ефективним способом допомогти учням надолужити втрачене, особливо за групування за рівнем знань. Нарешті, урядам забезпечити належну підтримку вчителів, надаючи їм структуровані педагогічні програми, що підвищують рівень грамотності та навичок навчання у дітей. Така підтримка, поєднана з механізмами підзвітності, зворотного зв'язку та моніторингу, сприяє ефективному освітньому процесу [11].

Особливо гострою проблемою для українських науковців освітні втрати стали під час пандемії та загострились в умовах воєнної агресії РФ. У межах цих досліджень розглядаються різноманітні напрями, як-от психолого-педагогічна підтримка учасників освітнього процесу, впровадження інноваційних освітніх технологій, а також забезпечення рівного доступу до ресурсів і навчальних можливостей. Так, О. Топузовим, В. Головко, О. Локшиною актуалізовано проблему діагностики та компенсації освітніх втрат як комплексного показника освітньої системи; визначено «основні чинники, що зумовлюють освітні втрати в умовах воєнного стану та пов'язані з відсутністю доступу до освітніх послуг у зв'язку з безпековою ситуацією, руйнуванням освітньої інфраструктури, вимушеним переміщенням суб'єктів освітнього процесу, відсутністю технічних засобів дистанційного навчання» [9]. О. Малихін, Н. Арістова, В. Рогова акцентують увагу на впровадженні змішаного навчання для мінімізації освітніх втрат в умовах воєнного стану як форми «організації освітнього процесу, що гармонійно поєднує наявний досвід провадження освітнього процесу в класичному форматі та досягнень сучасної педагогічної науки щодо здійснення освітнього процесу в дистанційному форматі» [3].

С. Сисоєва, О. Рейпольська звертають увагу на втрати в дошкільній освіті, які є підґрунтям усіх подальших освітніх втрат і розвитку людського капіталу суспільства загалом, а саме на «порушення принципу доступності дошкільної освіти; послаблення, а іноді й відсутність, психологічної, медичної, методичної

та інформаційної підтримки всіх учасників освітнього процесу; відтік кадрів із закладів дошкільної освіти; відсутність своєчасної підтримки розвитку дитини у сенситивні періоди її життя» тощо [8].

Метою статті є аналіз причин освітніх втрат і розробка ефективних стратегій для їх подолання; визначення практичних рекомендацій та підходів, які сприяють відновленню рівня знань і навичок здобувачів освіти, постраждалих через кризові ситуації, як-от пандемія, воєнні конфлікти та соціальні виклики.

Методи та методики дослідження. Дослідження базується на комплексному підході, що передбачає теоретико-методологічний аналіз, емпіричні методи й експериментальні дослідження. Теоретичний аналіз літературних джерел дав змогу визначити основні чинники, що спричиняють освітні втрати, та виокремити ефективні стратегії їх подолання. Емпіричні методи охоплювали діагностичні дослідження рівня знань здобувачів освіти, аналіз їхньої успішності та опитування педагогів щодо ефективності запропонованих заходів. Отримані результати сприяли розробці практичних рекомендацій щодо зниження освітніх втрат і вдосконалення освітніх стратегій у сучасних умовах.

Результати. Незважаючи на велику кількість досліджень, у науковій спільноті досі відсутній єдиний підхід до визначення та вимірювання освітніх втрат. Якщо до початку пандемії COVID-19 ці роботи переважно стосувалися навчальних втрат, які виникають під час літніх канікул (summer learning loss), і доводили, що учні можуть втратити до місяця академічного прогресу за три місяці літніх канікул, то після початку пандемії COVID-19 обговорення освітніх втрат змістилося в інший контекст через тривале закриття закладів освіти та питання ефективності дистанційного навчання. Проте й ця дискусія не призвела до термінологічної однотайності. Зокрема, західні дослідники часто використовують два терміни: «навчальні втрати» (Learning loss) та «прогалини / розриви в навчанні» (Learning gap).

Аналіз означених термінів доводить, що освітні втрати та навчальні розриви відрізняються за суттю й аспектами оцінювання результатів навчання.

Навчальні втрати стосуються загальної невідповідності між реальними й очікуваними результатами навчання: це різниця між тим, чого здобувачі освіти досягли, та тим, чого вони могли б досягти за сприятливих умов навчання на певному етапі освіти. Освітні втрати, зокрема, можуть бути викликані такими факторами, як пандемія, воєнний стан, проблеми з доступом до навчання, які завадили здобувачам освіти розвинути свої можливості до повної міри.

Проте навчальні розриви, на відміну від навчальних втрат, є показником нерівності між групами здобувачів освіти, які мають різний рівень досягнень у навчанні. Ці розриви часто зумовлені соціально-економічними, регіональними або гендерними відмінностями, які призводять до того, що певні групи здобувачів освіти мають значно кращі або гірші результати.

Отже, навчальні втрати зосереджені на втрачених можливостях кожного здобувача освіти через зовнішні фактори, тоді як навчальні розриви вказують на нерівномірний розподіл досягнень серед різних соціальних груп здобувачів освіти, навіть за однакових освітніх умов.

«У широкому сенсі освітні втрати означають втрату можливостей для всебічного розвитку учнів – інтелектуального, соціального, емоційного, психологічного тощо. Відповідно видається доцільним у межах родового поняття «освітні втрати» умовно виділити три взаємопов'язані компоненти: навчальні втрати (у розумінні втрати знань, умінь, навичок, ставлень тощо), виховні втрати та зниження темпу розвитку особистості» [1].

Виявлення та дослідження освітніх втрат і розривів є складним завданням, яке потребує комплексного підходу й формування цілісної державної політики та було актуалізовано Комітетом Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій під час слухання питання «Освітні втрати й освітні розриви на рівні загальної середньої освіти: вимірювання та механізми подолання». У рішенні комітету наголошується, що «освітні втрати можуть спричинити значний негативний вплив як на розвиток особистості, так і на добробут цілих суспільств у майбутньому; поглиблюють нерівності в освіті через збільшення вже наявних

навчальних розривів; можуть призвести до серйозних економічних наслідків у майбутньому, зокрема до зниження валового внутрішнього продукту; мають кумулятивний ефект, тобто тенденцію до накопичення й поглиблення, у разі відсутності вчасних і ефективних заходів із їх виявлення та подолання. З огляду на відсутність усталених процедур для дослідження та подолання освітніх втрат набуває актуальності проблема розроблення механізмів їхнього вимірювання та компенсації» [5].

З огляду на означене низкою інституцій, серед яких МОН, ДСЯО, Інститут педагогіки НАПН України, розроблено рекомендації щодо організації освітнього процесу в умовах воєнного часу, психологічної підтримки учасників освітнього процесу, професійного розвитку педагогів, технічного забезпечення онлайн-навчання, функціонування безпечного освітнього середовища тощо. Так, закладам освіти, рекомендовано:

- забезпечити моніторинг результатів навчання здобувачів освіти з використанням діагностичного інструментарію;
- здійснювати адаптивне гнучке планування, яке б передбачало перерозподіл навчального часу між темами, або розробляти власні навчальні програми, коригуючи зміст і результати навчання з урахуванням виявлених освітніх втрат;
- продовжити працювати над створенням методичної системи підтримки індивідуальної освітньої траєкторії учнів шляхом проведення індивідуальних занять, факультативів відповідно до навчального плану та/або за запитами учнів, консультацій з учнями для усунення прогалин у знаннях із предмета, розробки завдань різних рівнів складності для окремих учнів;
- посилити роботу в частині надання підтримки педагогічним працівникам щодо підвищення кваліфікації та професійного вдосконалення з питань методики роботи в умовах змішаного навчання;
- використовувати години варіативної складової шляхом запровадження індивідуальних і групових консультацій для здобувачів освіти;
- організувати роботу прищільних (мовних, математичних, природничих тощо) таборів, запровадити «навчальні канікули»;

– розробити стратегії адаптації освітнього процесу закладів освіти до роботи в умовах зміни режимів навчання [6].

Зазначимо, що, за даними Глобальної коаліції з питань освіти ЮНЕСКО, кожна п'ята країна з тих, хто бореться з освітніми втратами, збільшує кількість годин на вивчення матеріалу, щоб забезпечити належне його засвоєння, різними способами: 1) зміна тижневого розкладу (скорочення перерв, подовження навчального дня, шестиденне навчання, школи вихідного дня); 2) подовження навчального року (скорочення або скасування канікул; створення літніх шкіл) тощо [10]. Програма з надолуження освітніх втрат в українському контексті – це комплекс заходів для здобувачів загальної середньої освіти, спрямований на визначення прогалин у навчанні та їх компенсацію, а також на адаптацію, пріоритезацію предметів (знань і компетентностей), надання психологічної та соціально-емоційної підтримки [7].

Ми суголосні з думкою С. Алексєєвої, Н. Арістової, О. Малихіна, О. Топузова, що про «повноцінну компенсацію освітніх втрат можна буде говорити лише після повернення освітнього процесу до звичного формату в умовах миру, адже освітні втрати в умовах продовження війни – неминучі. Про відносну компенсацію освітніх втрат учнів можна говорити в разі покращення умов, у яких дитина здобуває освіту (припинення бойових дій в регіоні, де вона перебуває, чи в наближених регіонах, переміщення в більш безпечні регіони країни, виїзд до іншої країни тощо). Тобто базисною основою щодо компенсації освітніх втрат має стати зміна на краще безпекової ситуації, оскільки дитина і її життя й здоров'я (фізичне й психологічне) – найцінніше, що ми маємо зберегти навіть у найскладніших життєвих умовах. Таким чином, в умовах, у яких перебуває система загальної середньої освіти в Україні, що спричинені воєнним станом, науково-педагогічним працівникам і вчителям-практикам доцільно докладати максимум зусиль щодо запобігання й мінімізації освітніх втрат на всіх рівнях: загальнодержавному, регіональному й рівні окремих громад (за урахування поточної ситуації, що складається), а також на рівні кожного окремого закладу загальної середньої освіти» [2].

Ураховуючи вищезазначене, мета закладів освіти полягає у створенні сприятливих умов для відновлення втрачених можливостей всебічного розвитку здобувачів освіти, що охоплює інтелектуальне збагачення, соціальну адаптацію, емоційне благополуччя та психологічну стійкість. Отже, у Білоцерківському фаховому коледжі сервісу та дизайну була розроблена стратегія, спрямована на компенсацію освітніх втрат шляхом надання здобувачам освіти підтримки в освітньому процесі, розвитку навичок критичного мислення, забезпечення психологічної допомоги й соціальної інтеграції, створення безпечного та стимулюючого навчального середовища, яке сприяє всебічному особистісному зростанню навіть у непростих умовах сьогодення. Ця стратегія передбачає такі напрями діяльності:

1. Діагностика освітніх втрат та оцінка поточного стану, а саме: проведення діагностичного тестування для з'ясування прогалин у знаннях і навичках; проведення соціально-психологічного моніторингу для визначення рівня стресу, тривожності, соціальної адаптованості й особистісних труднощів; аналіз соціально-економічних умов, які можуть вплинути на доступ здобувачів освіти до освітніх ресурсів, тощо.

2. Адаптація освітнього процесу, яка передбачає коригування календарно-тематичних планів відповідно до навчальних можливостей здобувачів освіти; організацію додаткових консультацій, диференційованого навчання та позаурочних занять для надолуження знань.

3. Використання сучасних інструментів, зокрема інтеграція цифрових ресурсів для забезпечення доступу до навчальних матеріалів у зручний час, залучення інтерактивних методів і створення персоналізованих навчальних маршрутів.

4. Емоційна підтримка та системна робота з психологом, проведення тренінгів з управління стресом і розвитку стійкості; інтеграція соціально-емоційного розвитку в освітній процес.

5. Залучення педагогів до розробки рішень.

Розглянемо детальніше. Так, оцінка здобувачів освіти коледжу відбувається за такими напрямками, як аналіз рівня навчальних досягнень вступників за базовими предметами: математика, українська мова та література, іноземна

мова, історія України тощо (за даними свідоцтв про базову середню освіту – БСО), аналіз рівня навчальних досягнень здобувачів освіти за базовими предметами: математика, українська мова та література, іноземна мова, історія України тощо (шляхом проведення діагностичних контрольних робіт).

Порівняння результатів вхідного рівня знань за даними свідоцтв про БСО та шляхом проведення діагностичних контрольних робіт дає можливість побачити початковий рівень знань новоприбулих здобувачів освіти, що є ключовим для розуміння їх підготовки з базових предметів, а різниця в досягненнях може вказувати на конкретні теми чи напрями, у яких здобувачі освіти мають прогалини, і дає змогу можливість планувати корекційні заняття та/або додаткову підтримку.

Іншим важливим напрямом діяльності коледжу вбачаємо залучення педагогічних працівників до визначення шляхів подолання освітніх втрат шляхом опитування, яке є дієвим інструментом комплексного підходу до вирішення проблеми, з таких причин, по-перше, педагогічні працівники перебувають у безпосередньому контакті зі здобувачами освіти та можуть об'єктивно оцінити, які саме освітні втрати відбулися (наприклад, через пандемію COVID-19, дистанційне навчання чи інші кризові ситуації), по-друге, педагоги можуть поділитися власним досвідом та оцінити, наскільки ефективними є поточні методи та стратегії подолання освітніх втрат, по-третє, здобута інформація дає можливість освітнім установам і адміністраціям закладів освіти адаптувати свої підходи до

реальних потреб здобувачів освіти, допомогти в розробці індивідуальних програм їхньої підтримки, а також сприяти розробці нових навчальних матеріалів і методик викладання, по-четверте, залучення педагогів до процесу ухвалення рішень сприяє підвищенню їхньої мотивації та дає змогу відчувати себе повноправними учасниками освітнього процесу, думки та пропозиції яких враховуються.

З огляду на вищезазначене в Білоцерківському фаховому коледжі сервісу та дизайну було організовано онлайн-опитування педагогічних працівників щодо вирішення проблеми подолання освітніх втрат здобувачів освіти, розроблене Державною науковою установою «Інститут модернізації змісту освіти» й адаптоване під вимоги організації освітнього процесу в коледжі.

У цьому опитуванні взяли участь 30 педагогів, які викладають освітні компоненти, що належать як до програм загальної середньої освіти, так і до освітньо-професійних програм фахової передвищої освіти, освітніх програм професійної (професійно-технічної) освіти (рис. 1).

Педагоги зазначають, що для адаптації календарно-тематичного планування з освітніх компонент до навчальних можливостей здобувачів освіти здебільшого коригують його лише на початку навчального року за результатами вхідного оцінювання та перед другим семестром за результатами семестрового оцінювання, водночас для коригування календарно-тематичного плану за результатами діагностувальних / контрольних робіт переважно

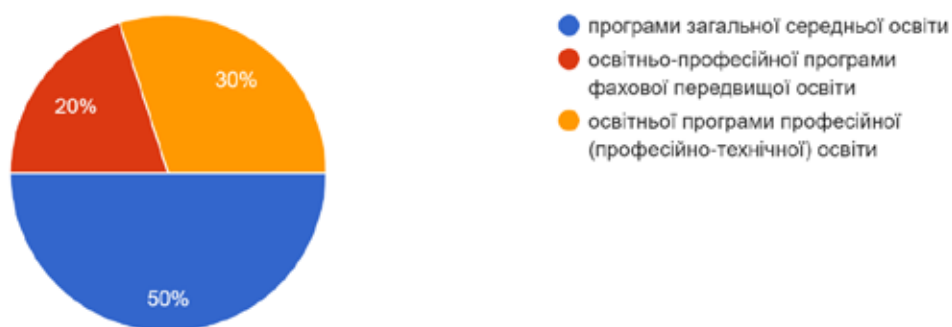

Рис. 1. Відповідність освітніх компонент програм загальної середньої освіти, фахової передвищої освіти, професійної (професійно-технічної) освіти

виокремлюють час на надолуження незасвоєної теми й ущільнюють вивчення наступного навчального матеріалу без вилучення певних тем. Для надолуження освітніх втрат здобувачів освіти в межах занять переважно організовується повторення навчального матеріалу, який має бути опанованим, через його інтеграцію з навчальним матеріалом, що опрацьовується за планом, у позаурочний час проводяться індивідуальні та групові консультації.

Про організацію диференційованого навчання для різнорівневих груп на кожному занятті зазначають 10 % педагогів, періодично, водночас часто – 46,7 %, інколи, за потреби – 40 % (рис. 2).

Варто відзначити активне використання педагогами цифрових ресурсів, а саме: 33,3 % – кожного заняття; 46,7 % – періодично, водночас часто; 20 % – інколи, лише за потреби (рис. 3).

Серед численних переваг цифрових ресурсів як інструменту подолання освітніх втрат виокремимо можливість отримувати доступ до навчальних матеріалів у будь-який час і з будь-якого місця; швидкий зворотний

зв'язок (онлайн-тести, автоматизовані перевірки завдань і системи оцінювання); індивідуалізацію навчання, що дає можливість адаптувати темп і рівень складності навчального матеріалу до індивідуальних потреб здобувачів освіти; інтерактивність й залучення шляхом використання відео, симуляцій, інтерактивних вправ та ігрових елементів; сприяння розвитку цифрових навичок та підтримку самостійного навчання (рис. 3).

З огляду на ці переваги цифрові ресурси є потужним інструментом для подолання освітніх втрат, оскільки вони сприяють підвищенню ефективності та гнучкості освітнього процесу.

Серед інших інструментів актуалізації ціннісно-мотиваційного аспекту навчальної діяльності здобувачів освіти в освітньому процесі акцентуємо увагу на методі проєктів, творчих роботах, використанні реальних кейсів і проблемних ситуацій у навчанні; методах критичного мислення, навчальних завданнях, спрямованих на формування умінь вчитися; розв'язуванні ситуацій, наближених до реаль-

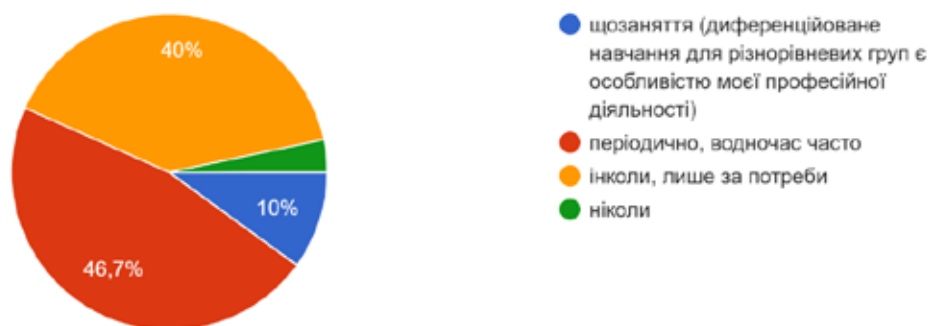

Рис. 2. Організація диференційованого навчання для різнорівневих груп

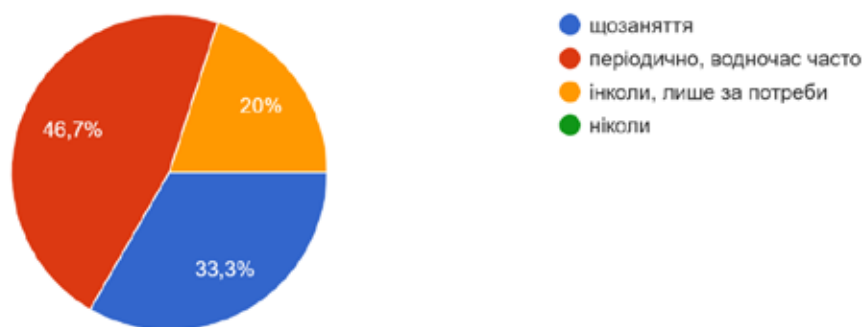

Рис. 3. Використання цифрових ресурсів

них подій, практичних вправах для пошуку здобувачами освіти власного розв'язання проблеми та опрацювання пропозицій; заохоченні до участі в позаурочних заходах та олімпіадах шляхом емоційної підтримки й додаткового позитивного оцінювання тощо.

На жаль, освітні втрати – це не тільки прогалини у знаннях, а й можливий негативний вплив на психологічний стан здобувачів освіти, отже, з метою запобігання виникненню станів тривожності, психоемоційних розладів через стресові події сьогодення більшість педагогічних працівників коледжу системно інтегрують роботу з опрацювання навчального матеріалу з предмета із завданнями, спрямованими на соціально-емоційний розвиток здобувачів освіти. Іншим важливим напрямом є емоційний і психологічний розвиток, регулярні зустрічі з психологом, тренінги з психологічної стійкості та управління стресом, впровадження технік *mindfulness* (усвідомленості), практик ефективного спілкування; проведення регулярних зустрічей із батьками та підтримання їхньої обізнаності щодо потреб і досягнень дітей тощо.

Висновки. Підсумовуючи зазначене, підкреслимо, що системна робота та стратегія

Білоцерківського фахового коледжу сервісу та дизайну спрямовані на подолання освітніх втрат через комплексний підхід до організації освітнього процесу та підтримки здобувачів освіти, а Однією з основних задач коледжу є забезпечення сприятливих умов для відновлення втрачених знань і навичок, розвитку критичного мислення, підтримки психологічної стабільності та емоційного благополуччя.

Як результат, означена діяльність дає можливість не лише компенсувати втрати в знаннях, але й сприяти розвитку емоційного та соціального благополуччя здобувачів освіти. Завдяки інтеграції цифрових технологій та адаптивних методик навчання коледж створює умови для ефективного засвоєння матеріалу навіть у складних умовах сьогодення.

Перспективними завданнями вбачаємо подальше вдосконалення методів та стратегій подолання освітніх втрат, розширення спектра цифрових інструментів і платформ, а також активізацію співпраці з батьками й зовнішніми партнерами. Системний підхід до компенсації освітніх втрат дасть змогу не лише вирівняти рівень знань, але й забезпечити конкурентоспроможність випускників на ринку праці та в суспільному житті.

Список використаних джерел

1. Бичко Г., Терещенко В., Вакуленко Т. Навчальні втрати: сутність, причини, наслідки та шляхи подолання. *OSBITA.UA* : веб-сайт. URL: <https://osvita.ua/school/88921/> (дата звернення: 09.02.2022).
2. Діагностика та компенсація освітніх втрат у загальній середній освіті України : методичні рекомендації / кол. автор. ; за загальною редакцією О. М. Топузова ; укл. М. В. Головка. Педагогічна думка. Київ, 2023. 187 с.
3. Малихін О. В., Арістова Н. О., Рогова В. Б. Мінімізація освітніх втрат учнів закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану: змішане навчання. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 3. С. 68–76. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-3-68-76> (дата звернення: 07.02.2025).
4. Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2022 / кол. авт.: Г. Бичко (осн. автор), Т. Вакуленко, Т. Лісова, М. Мазорчук, В. Терещенко, С. Раков, В. Горох та ін. ; за ред. В. Терещенка та І. Клименко. Київ : Український центр оцінювання якості освіти, 2023. 395 с. (С. 50).
5. Про затвердження Рекомендацій слухань у Комітеті на тему «Освітні втрати й освітні розриви на рівні загальної середньої освіти: вимірювання та механізми подолання» : рішення Комітету Верховної Ради з питань освіти, науки та інновацій. URL: <https://kno.rada.gov.ua/uploads/documents/38605.pdf> (дата звернення: 09.02.2022).
6. Про надання інформаційно-аналітичних матеріалів та пропозицій : лист ДСЯО. URL: https://drive.google.com/drive/folders/1jxjvKBfHBq3gP62jD4DFAzajZKJKhZ_0 (дата звернення: 07.02.2025).
7. Рекомендації щодо організації програм з надолуження освітніх втрат. *Міністерство освіти і науки України* : веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2023/07/31/Unicef.Immediate.actions.frame.proofreading.ua.1-31.07.2023.pdf> (дата звернення: 05.02.2025).
8. Сисоєва С. О., Рейпольська О. Д. Освітні втрати в дошкільній освіті як передумова подальших освітніх втрат. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. № 5 (2). С. 1–5.
9. Топузов О. М., Головка М. В., Локшина О. І. Освітні втрати в період воєнного стану: проблеми діагностики та компенсації. *Український педагогічний журнал*. 2023. № 1. С. 5–13. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-1-5-13> (дата звернення: 07.02.2025).

10. Global Education Coalition. Global Education Coalition. A Multisectoral Coalition to Protect the Right to Education During Unprecedented Disruptions: From Response to Recovery. *UNESCO.ORG* : веб-сайт. URL: <https://globaleducationcoalition.unesco.org/> (дата звернення: 05.02.2025).
11. Learning loss must be recovered to avoid long-term damage to children's wellbeing and productivity, new report says : нові рекомендації Консультативної групи глобальних освітніх доказів (GEEAP). URL: <https://www.unicef.org/press-releases/learning-loss-must-be-recovered-avoid-long-term-damage-childrens-wellbeing-and> (дата звернення: 10.02.2025).

References

1. Bychko, H., & Tereshchenko, V., & Vakulenko, T. (2023). Navchalni vtraty: sutnist, prychyny, naslidky ta shliakhy podolannia [Learning losses: essence, causes, consequences, and ways to overcome]. *Osvita.ua*. Retrieved from <https://osvita.ua/school/88921/> [in Ukrainian].
2. Topuzov, O.M. (Eds.). (2023). Diahnostyka ta kompensatsiia osvitnikh vtrat u zahalnoi serednii osviti Ukrainy: metodychni rekomendatsii [Diagnosis and compensation of educational losses in general secondary education in Ukraine: Methodological Recommendations]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
3. Malykhin, O.V., & Aristova, N.O., & Rohova, V.B. (2022). Minimizatsiia osvitnikh vtrat uchniv zakladiv zahalnoi serednoi osvity v umovakh voiennoho stanu: zmishane navchannia [Minimizing educational losses of general secondary education students in wartime conditions: blended learning]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, 3, 68–76. Retrieved from <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-3-68-76> [in Ukrainian].
4. Bychko, H., & Vakulenko, T., & Lisova, T., & Mazorchuk, M., & Tereshchenko, V., & Rakov, S., & et al. (2023). Natsionalnyi zvit za rezultatamy mizhnarodnoho doslidzhennia yakosti osvity PISA-2022 [National report on the results of the international education Quality Study PISA-2022]. Kyiv : Ukrainskyi tsentr otsiniuvannia yakosti osvity [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia Rekomendatsii slukhan u Komiteti na temu “Osvitni vtraty y osvitni rozryvy na rivni zahalnoi serednoi osvity: vymiriuvannia ta mekhanizmy podolannia”: rishennia Komitetu Verkhovnoi Rady z pytan osvity, nauky ta innovatsii [Approval of the Recommendations of the Committee Hearings on the Topic “Educational losses and educational gaps at the level of general secondary education: measurement and mechanisms for overcoming”: Decision of the Verkhovna Rada Committee on education, science, and innovation]. *kno.rada.gov.ua* Retrieved from <https://kno.rada.gov.ua/uploads/documents/38605.pdf> [in Ukrainian].
6. Pro nadannia informatsiino-analitychnykh materialiv ta propozyitsii: lyst DSlaO [Provision of information-analytical materials and proposals: Letter from the State Service for Education Quality]. *drive.google.com*. Retrieved from https://drive.google.com/drive/folders/1jxjvKBFHBq3gP62jD4DFAzajZKJKhz_0 [in Ukrainian].
7. Rekomendatsii shchodo orhanizatsii prohram z nadoluzhennia osvitnikh vtrat. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [Recommendations for organizing programs to compensate for educational losses. Ministry of Education and Science of Ukraine]. *mon.gov.ua*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2023/07/31/Unicef.Immmediate.actions.frame.proofreading.ua.1-31.07.2023.pdf> [in Ukrainian].
8. Sysoieva, S.O., & Reipolska O.D. (2023) Osvitni vtraty v doshkilnii osviti yak peredumova podalshykh osvitnikh vtrat. [Educational losses in preschool education as a prerequisite for further educational losses]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 5 (2), 1–5 [in Ukrainian].
9. Topuzov, O.M., & Holovko, M.V., & Lokshyna, O.I. (2023). Osvitni vtraty v period voiennoho stanu: problemy diahnostyky ta kompensatsii [Educational losses during wartime: problems of diagnosis and compensation]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, 1, 5–13. Retrieved from <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-1-5-13> [in Ukrainian].
10. Global Education Coalition. A multisectoral coalition to protect the right to education during unprecedented disruptions: from response to recovery. *UNESCO.ORG* : veb-sait. globaleducationcoalition.unesco.org. Retrieved from <https://globaleducationcoalition.unesco.org/> [in English].
11. Learning loss must be recovered to avoid long-term damage to childrens wellbeing and productivity, new report says: novi rekomendatsii Konsultatyvnoi hrupy hlobalnykh osvitnikh dokaziv (GEEAP). *unicef.org*. Retrieved from: <https://www.unicef.org/press-releases/learning-loss-must-be-recovered-avoid-long-term-damage-childrens-wellbeing-and> [in English].

ОПРАЦЮВАННЯ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСОБАМИ МОВИ R

Джунь Й. В.

доктор фізико-математичних наук, професор,
кафедра математичного моделювання
Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-5706-3454

Ясінський А. М.

кандидат педагогічних наук, доцент,
кафедра математичного моделювання
Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-1894-1314

Соловей Л. Я.

старший викладач,
кафедра інформаційних систем та обчислювальних методів
Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0009-0001-2832-1741

У педагогічних дослідженнях особливу роль відіграє статистичний аналіз, оскільки саме він дає можливість оцінити ефективність методичних підходів, виявити кореляційні зв'язки між освітніми факторами та підтвердити або спростувати гіпотези. Застосування сучасних інструментів аналізу даних сприяє підвищенню точності досліджень, забезпечує автоматизацію обчислювальних процесів і покращує візуалізацію результатів. Одним із потужних засобів для обробки статистичних даних у наукових дослідженнях є мова програмування R, яка пропонує широкий спектр функцій для математичного моделювання, обробки даних, тестування гіпотез і побудови графіків.

У статті розглянуто особливості використання мови R для опрацювання статистичних даних у педагогічних дослідженнях. Проаналізовано основні пакети та функції R, що забезпечують обробку, візуалізацію та інтерпретацію результатів. Описано методи описової статистики, кореляційного та регресійного аналізу, а також їхню роль у підтвердженні наукових гіпотез. Наведено приклади застосування R у педагогічній сфері, що демонструють ефективність і доступність цього інструменту для дослідників. У дослідженні розроблено методіку проведення аналізу результатів педагогічного дослідження в середовищі RStudio, а також продемонстровано основні методи обробки даних, візуалізації та інтерпретації отриманих результатів.

У роботі детально проаналізовано методи попередньої обробки даних, нормалізації, описової статистики, кореляційного та регресійного аналізу, а також тестування статистичних гіпотез, зокрема t-тест, χ^2 -тест та дисперсійний аналіз (ANOVA).

Запропонований підхід можуть використовувати дослідники в галузі педагогіки, які працюють з емпіричними даними та прагнуть використовувати сучасні інструменти аналізу. Використання R забезпечує високу гнучкість, автоматизацію обчислювальних процесів і відтворюваність результатів, що є актуальним для наукових досліджень.

Ключові слова. статистичний аналіз, педагогічне дослідження, мова R, опрацювання даних, візуалізація, кореляція, регресія.

Dzhun J. V., Yasinsky A. M., Solovei L. Ya. Processing statistical data of pedagogical research using the R language

In pedagogical research, statistical analysis plays a special role, since it allows you to assess the effectiveness of methodological approaches, identify correlations between educational factors, and confirm or refute hypotheses. The use of modern data analysis tools helps to increase the accuracy of research, automates computational processes, and improves the visualization of results. One of the powerful tools for processing

statistical data in scientific research is the R programming language, which offers a wide range of functions for mathematical modeling, data processing, hypothesis testing, and graphing.

The article examines the features of using the R language to process statistical data in pedagogical research. The main R packages and functions that provide processing, visualization, and interpretation of results are analyzed. Methods of descriptive statistics, correlation, and regression analysis are described, as well as their role in confirming scientific hypotheses. Examples of the use of R in the pedagogical field are given, demonstrating the effectiveness and accessibility of this tool for researchers. The study developed a methodology for analyzing the results of pedagogical research in the RStudio environment, and demonstrated the main methods of data processing, visualization and interpretation of the obtained results.

The work analyzed in detail the methods of data preprocessing, normalization, descriptive statistics, correlation and regression analysis, as well as statistical hypothesis testing, in particular the t -test, χ^2 -test and analysis of variance (ANOVA).

The proposed approach can be used by researchers in the field of pedagogy who work with empirical data and seek to use modern analysis tools. The use of R provides high flexibility, automation of computational processes and reproducibility of results, which is relevant for scientific research.

Key words: statistical analysis, pedagogical research, R language, data processing, visualization, correlation, regression.

Вступ. У сучасних педагогічних дослідженнях важливу роль відіграє аналіз статистичних даних, оскільки він дає можливість виявляти закономірності, оцінювати ефективність освітніх методик і робити обґрунтовані висновки. Використання сучасних програмних засобів для обробки даних підвищує точність і надійність результатів. Одним із потужних інструментів для статистичного аналізу є мова програмування R та інтегроване середовище RStudio, які забезпечують широкий набір методів для обробки, візуалізації та інтерпретації даних.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розробки доступної та ефективної методики аналізу педагогічних досліджень у середовищі RStudio. Хоча мова R широко використовується в економіці, біології та соціології, її потенціал у сфері педагогічних досліджень залишається недостатньо розкритим.

Метою цього дослідження є розробка методики проведення аналізу результатів педагогічного дослідження в середовищі RStudio.

«Статистичною гіпотезою називається будь-яке припущення щодо виду або параметрів невідомого закону розподілу. У конкретній ситуації статистичну гіпотезу формують як припущення на певному рівні статистичної значущості про властивості генеральної сукупності за оцінками вибірки» [5, с. 195].

Науково-педагогічне дослідження має спиратися на перевірені факти, що підлягають емпіричній верифікації. «Якими б різноманітними не були цілі та методи педагогічних досліджень, отримані в їхньому підсумку

дані завжди є результатами вимірювань різних педагогічних явищ (процесів, станів, властивостей). Під вимірюваннями зазвичай розуміють процедуру приписування чисел об'єктам вивчення відповідно до певних правил» [2, с. 202]. Висновки, до яких приходять науковець під час аналізу даних, спираючись на початкове уявлення про зв'язки між досліджуваними явищами, не вважаються достовірними, якщо не підтверджені методами математичної статистики.

Проблему формування навичок опрацювання статистичних даних педагогічних досліджень детально досліджено в роботах С. Архипової, П. Воловика, С. Гончаренка, В. Жигаря, В. Малихіної, Д. Новикова, М. Салюк, В. Руденко, О. Рудницької та ін., де розкрито сутність різноманітних статистичних методів з аналізу експериментальних даних.

У роботі С. П. Архипової [1, с. 9–14] розглядається застосування статистичних методів для аналізу даних, отриманих у соціально-педагогічних дослідженнях. Авторка акцентує увагу на важливості використання математичної статистики для обґрунтування та підтвердження результатів експериментів у педагогічній сфері.

За оприлюдненими матеріалами педагогічних науці відслідковується тенденція до зростання рівня математизації, у зв'язку із чим експериментальні дослідження супроводжуються різноманітними статистичними показниками. Практично всі обчислювальні роботи виконуються із використанням різноманіт-

них комп'ютерних інструментів. Поширеною практикою є обчислення критеріїв для статистичної оцінки вибірок і перевірки гіпотез. Обчислення критеріїв Пірсона, Фішера, Стюдента з подальшою інтерпретацією отриманих результатів – встановлена практика педагогічного дослідження. Для опрацювання числових даних використовують методики статистичного аналізу, як-от: обчислення частот, середніх значень, групування даних, шкалювання, графічна та діаграмна інтерпретація результатів. Менш поширеними серед науковців є використання складних математично-статистичних методів, а саме регресійного, дисперсійного, дискримінантного, кореляційного аналізу.

У статті [6, с. 453–457] розглядається використання комп'ютерних програм для аналізу даних педагогічних експериментів. Автори аналізують різні статистичні пакети, зокрема Statgraphics, Statistica, S-plus, SPSS та Systat, порівнюючи їх функціональні можливості, зручність використання й ефективність у контексті педагогічних досліджень.

Автори [4] досліджують можливості розповсюджених сучасних статистичних пакетів обробки даних та їх функціональні можливості для використання в науково-дослідницькій діяльності.

З метою обробки статистичних даних може бути розроблена спеціальна комп'ютерна програма призначена для розв'язування задач конкретного дослідження.

У навчально-методичному посібнику [3] розглядається застосування мови R для розв'язання складних завдань математичної статистики та економетрики. Автори надають практичні поради щодо використання R у наукових дослідженнях, що може бути корисним для педагогів і дослідників.

Дослідження [7, с. 121–150] містить основи статистичних методів, як-от вимірювання центральної тенденції, варіативності, кореляції та регресії, з використанням R, що допомагає дослідникам в галузі освіти аналізувати дані та проводити статистичні тести.

Методи та методики дослідження. Орієнтуючись на опрацювання даних у середовищі RStudio для зберігання даних, ми рекомендуємо ознайомитись із структурою CSV файлів і використати їх можливості для зберігання результатів педагогічних вимірювань.

Узагальнену методичну траєкторію процесу опрацювання результатів педагогічного експерименту можна описати такими етапами:

На першому етапі проводяться збір даних і реєстрація результатів експерименту. Це можуть бути оцінки, тести, анкети, опитування тощо. Важливо, щоб ці дані були достовірними та репрезентативними.

Первинна обробка даних зводиться до перевірки правильності введення даних та кодування і класифікації результатів. На цьому етапі також проводять підготовку даних до подальшої статистичної обробки (наприклад, перетворення результатів у числа чи відсотки).

Наступний етап, який зручно виконувати в Rstudio, зводиться до підрахунку основних статистичних показників, як-от середнє значення, медіана, мода, дисперсія, стандартне відхилення, а також визначення розподілу результатів у вигляді гістограми та таблиці частот.

Якщо експеримент передбачає порівняння двох чи більше груп (наприклад, контрольна й експериментальна), то використовуються методи порівняння середніх (наприклад, t-тест для незалежних вибірок). У випадку проведення аналізу більше ніж двох груп застосовуються методи аналізу варіацій (ANOVA).

На етапі кореляційного аналізу, який проводиться в Rstudio, вивчають залежності між різними змінними, використовуючи, наприклад, коефіцієнт кореляції Пірсона. Регресійний аналіз проводять у випадку, якщо потрібно прогнозувати результат на основі інших змінних (лінійна регресія, логістична регресія тощо).

Для підтвердження результатів експерименту використовують критерії значущості, а саме t-критерій, χ -квадрат або інші методи тестування гіпотез.

Результати статистичних обчислень можуть бути представлені у вигляді графіків, діаграм, таблиць, що полегшує сприйняття даних та їх аналіз.

Кінцевий етап опрацювання даних – це інтерпретація результатів. Після проведення статистичних тестів потрібно зробити висновки щодо гіпотез, що перевірялися, та пояснити значення отриманих результатів у контексті педагогічної практики.

Результати досліджень. Важливо врахувати, що статистична обробка повинна бути проведена з урахуванням специфіки педагогіч-

ного експерименту, що може передбачати використання різних методів залежно від розміру вибірки, типу даних і характеру гіпотез. Методологічна траєкторія опрацювання результатів педагогічного експерименту залежить від структури даних, мети експерименту, параметрів вибірки та результатів проміжних обчислень.

Розглянемо поетапно кожен із компонентів процесу обробки даних у контексті педагогічного експерименту в середовищі RStudio.

На етапі збору й підготовки даних потрібно зафіксувати дані, які містять результати експерименту, наприклад оцінки учасників, час виконання завдань, відповіді на анкети тощо. Дані можуть бути зібрані в різних форматах: CSV, Excel, текстові файли. Для роботи з ними в RStudio часто використовують пакети `readr`, `readxl`, або `openxlsx`.

```
library(readr)
data <- read_csv("data.csv")
```

Перед початком аналізу важливо очистити дані від пропущених значень, помилок або аномалій. Для цього використовуються функції з пакетів `dplyr`, `tidyr`, наприклад:

```
library(dplyr)
clean_data <- data %>%
  filter(!is.na(оцінка)) %>%
  mutate(оцінка = as.numeric(оцінка))
t_test_result <- t.test(оцінка ~
  група, data = clean_data)
```

Описова статистика є першим кроком для аналізу даних і допомагає отримати загальну картину досліджуваних змінних. У RStudio є багато вбудованих функцій для обчислення основних статистичних показників, а також для візуалізації даних.

Середнє значення (`mean`) обчислюється за допомогою функції `mean()`. Наприклад, якщо у вас є вектор даних `x`:

```
x <- c(1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10) #
Приклад даних
mean_x <- mean(x) # Обчислення
середнього значення
mean_x
```

Медіана – це середнє значення в упорядкованому наборі даних. Для обчислення медіани використовується функція `median()`:

```
median_x <- median(x) # Обчислення
медіани
median_x
```

В R немає стандартної функції для обчислення моди, але її можна знайти за допомогою

кастомної функції. Мода – це значення, яке з'являється найчастіше.

```
# Кастомна функція для обчислення моди
get_mode <- function(v)
{uniqu <- unique(v)uniqu[which.max
(tabulate(match(v,uniqu)))]}
mode_x <- get_mode(x) # Обчислення моди
mode_x
```

Для обчислення дисперсії та стандартного відхилення використовуються функції `var()` і `sd()` відповідно.

```
variance_x <- var(x)
variance_x # Дисперсія
sd_x <- sd(x) # Стандартне відхилення
sd_x
```

Таблиця частот показує, скільки разів кожне значення з'являється в наборі даних. В R для цього використовується функція `table()`:

```
# Таблиця частот
frequency_table <- table(x)
frequency_table
```

Функція `summary()` дає загальний огляд даних, зокрема середнє значення, мінімум, максимум, квартилі та медіану.

```
summary(x) # Описова статистика
```

Коробковий графік допомагає візуалізувати розподіл, виявляти аномальні значення та порівнювати кілька груп даних.

```
# Коробковий графік
boxplot(x, main="Коробковий графік",
ylab="Значення", col="lightyellow")
```

Ці методи дають змогу ефективно аналізувати та візуалізувати результати педагогічного експерименту або будь-якого іншого дослідження в RStudio. У разі коли експеримент передбачає порівняння результатів двох або більше груп, статистичні методи дають можливість перевірити, чи є суттєві відмінності між групами. Найпоширенішими методами є *t*-тест для незалежних вибірок для порівняння двох груп і ANOVA (аналіз варіацій) для порівняння більше ніж двох груп.

Нехай у нас є два набори даних: результати контрольної групи та експериментальної групи. Для них сформовано гіпотези: *нульова гіпотеза (H0)* – середні значення двох груп однакові; *альтернативна гіпотеза (H1)* – середні значення двох груп різні.

Потрібно порівняти середні значення цих двох груп, щоб з'ясувати, чи існують суттєві відмінності. Для порівняння середніх двох

незалежних груп **вибіроч** застосовується **t-тест**. Він перевіряє гіпотезу, чи є статистично значущі відмінності між середніми цих двох груп.

```
# Створимо два набори даних (наприклад, оцінки студентів)
control_group <- c(70, 75, 80, 85, 90, 88, 79, 84)
experiment_group <- c(85, 90, 92, 91, 89, 93, 87, 94)
# Проведемо t-тест для незалежних вибірок
t_test_result <- t.test(control_group, experiment_group)
# Виведемо результати тесту
t_test_result
```

За результатами роботи функції експериментатор отримає такі дані: t статистику, стандартну помилку, p-значення (це значення допомагає визначити, чи є різниця статистично значущою) та довірчий інтервал для різниці середніх.

```
Welch Two Sample t-test
data: control_group and experiment_group
t = -3.3557, df = 9.759, p-value = 0.007544
alternative hypothesis: true
difference in means is not equal to 0
95 percent confidence interval:
-14.579403 -2.920597
sample estimates:
mean of x mean of y
81.375 90.125
```

За результатами проведених обчислень $p\text{-value} = 0.007544$, що менше за рівень значущості 0.05, отже, нульову гіпотезу (H_0) відкидають. Можна зробити висновок, що різниця між групами є статистично значущою.

У випадку, якщо порівнюється більше ніж дві групи, використовують **метод аналізу варіацій**. ANOVA дає змогу порівняти середні значення більше ніж двох груп, щоб визначити, чи є статистично значущі відмінності між ними.

Під час експерименту сформовано три групи студентів, які пройшли різні методи навчання, потрібно порівняти їхні оцінки: Формуємо гіпотези. *Нульова гіпотеза (H_0)* – усі середні значення груп однакові. *Альтернативна гіпотеза (H_1)* – хоча б одна група має інше середнє значення.

```
# Створимо три набори даних (наприклад, оцінки студентів у трьох групах)
```

```
group1 <- c(75, 78, 82, 85, 80)
group2 <- c(85, 88, 90, 92, 91)
group3 <- c(70, 72, 75, 78, 77)
# Об'єднаємо ці дані в один датафрейм для зручності
data <- data.frame(scores = c(group1, group2, group3),
  group = factor(rep(c("Group 1", "Group 2", "Group 3"), each = 5)))
# Проведемо ANOVA
anova_result <- aov(scores ~ group, data = data)
# Виведемо результати ANOVA
summary(anova_result)
```

Результати дисперсійного аналізу, проведеного ANOVA, свідчать, що $F(2,12) = 25$ та $p\text{-value} < 0.001$, це дає підстави експериментатору відхилити нульову гіпотезу (H_0).

```
Df Sum Sq Mean Sq F value Pr(>F)
group      2   558.4    279.20  25
5.25e-05 ***
Residuals 12  134.0     11.17
---
Signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1
```

Для уточнення нагадаємо, що $p\text{-value} = 5.25e-5$ означає, що у випадку, якщо гіпотеза H_0 : істинна, ймовірність отримати значення $F = 25$ дорівнює $5.25e-5$, а це набагато менше за 0.05.

Автору дослідження потрібно визнати, що хоча б одна з груп має статистично значущі відмінності від інших. **F-статистика** вказує на величину відмінностей між групами порівняно з варіацією всередині груп. Результат ANOVA вказує на те, що є статистично значущі відмінності. Для визначення, між якими саме групами є відмінності, застосовують **пост-хок тестування** (наприклад, тест Тьюкі). Тест Тьюкі порівнює всі пари груп і вказує, чи є статистично значущі різниці між ними.

```
# Проведемо тест Тьюкі для парних порівнянь
tukey_result <- TukeyHSD(anova_result)
# Виведемо результати
tukey_result
```

Ці методи допомагають зробити об'єктивні висновки про вплив різних факторів на результати педагогічного експерименту.

Так, для проведення кореляційного аналізу можна використовувати різні методи, зокрема коефіцієнт кореляції Пірсона, Спірмена та Кендалла.

Припустимо, у нас є датафрейм `St_Performance` і ми хочемо дослідити кореляцію між змінними `Hours_Studied` (Вивчені години) та `Performance_Index` (індекс успішності)

```
data(St_Performance)
cor(St_Performance$Hours_Studied,
St_Performance$Performance_Index,
method = "pearson")
cor.test(St_Performance$Hours_Studied,
St_Performance$Performance_Index,
method = "pearson")
```

Візуалізація кореляційної матриці дасть змогу краще зрозуміти взаємозв'язки, для цього використовують пакет `corrplot`. Цей аналіз допоможе визначити, які змінні між собою найбільш пов'язані та якого характеру цей зв'язок.

```
install.packages("corrplot")
library(corrplot)
M <- cor(St_Performance)
corrplot(M, method = "circle")
```

Регресійний аналіз використовується для моделювання залежності між змінними, що дає змогу прогнозувати значення залежної змінної на основі незалежних змінних. В R є багато інструментів для проведення регресії, зокрема лінійна регресія (Linear Regression) та логістична регресія (Logistic Regression).

Лінійна регресія застосовується, коли залежна змінна є неперервною. Використовуючи лінійну регресію, моделюємо залежність індекса ефективності (`Performance_Index`) від параметрів робочого дня студента у наборі даних `St_Performance`:

```
data(St_Performance)
# Побудова моделі лінійної регресії
model <- lm(Performance_Index ~ Hours_Studied + Previous_Scores + Sleep_Hours + Papers_Practiced, data = St_Performance)
# Виведення результатів
summary(model)
```

Як результат, експериментатор отримає параметри лінійної залежності та показники, що характеризують цю модель. Для візуалізації регресійної моделі використовують такий код:

```
library(ggplot2)
ggplot(mtcars, aes(x = hp, y = mpg))
geom_point() geom_smooth(method = "lm",
col = "blue") theme_minimal()
```

Логістична регресія застосовується, коли залежна змінна є категорійною (бінарною, наприклад 0 або 1). Під час аналізу даних важливо визначити, чи є результати статистично

значущими. Для цього застосовують тестування гіпотез за допомогою різних статистичних критеріїв.

Так, для порівняння середніх значень двох груп використовується t-критерій Стюдента (t-test). Наприклад, одновибірковий t-тест дає змогу перевірити, чи середнє значення вибірки значно відрізняється від заданого значення (наприклад, 20).

```
data <- c(22, 19, 25, 23, 20, 18, 24)
t.test(data, mu = 20)
```

Критерій χ^2 (хи-квадрат) використовується для аналізу зв'язку між категорійними змінними. Наприклад, потрібно перевірити за результатами навчання, чи є зв'язок між спеціальністю студентів та формою навчання.

```
tbl <- table(St_Performance$typ,
St_Performance$form)
chisq.test(tbl)
```

Отримані результати оцінюємо за величиною p-value.

- $p\text{-value} < 0.05 \rightarrow$ змінні залежні.
- $p\text{-value} \geq 0.05 \rightarrow$ немає зв'язку між змінними.

Якщо дані не відповідають нормальному розподілу, використовують непараметричний тест. U-критерій Манна – Уїтні (непараметричний аналог t-тесту). Наприклад, потрібно вивчити, чи існує зв'язок між результатами навчання та формою навчання.

```
wilcox.test(Performance_Index ~ form,
data = St_Performance)
```

Для кращого аналізу та презентації даних у RStudio можна використовувати графіки, діаграми та таблиці. Найпопулярнішими інструментами в базовій версії R є пакет `ggplot2`. Так, для візуалізації розподілу змінної використовується гістограма (Histogram).

```
library(ggplot2)
ggplot(St_Performance, aes(x = Performance_Index)) +
geom_histogram(fill = "blue", bins = 10,
alpha = 0.7) + theme_minimal()
```

Іноді корисно налаштувати кількість інтервалів для гістограми, щоб точніше побачити розподіл.

```
# Побудова гістограми з визначеною
кількістю бінів
hist(x, breaks=5, main="Гістограма
з налаштованими біном", xlab="Значення",
ylab="Частота", col="lightgreen",
border="black")
```

Для побудови кумулятивної гістограми додається параметр `freq = FALSE` та використовується функція `lines()` для побудови кумулятивної лінії.

```
# Побудова кумулятивної гістограми
hist(x, freq = FALSE, main="Кумулятивна гістограма", xlab="Значення", ylab="Щільність", col="lightcoral", border="black")
lines(density(x), col="blue")
```

Після проведення статистичних тестів важливо коректно інтерпретувати результати та зробити висновки щодо гіпотез. Розглянемо, як аналізувати основні статистичні показники та застосовувати їх у педагогічній практиці.

Аналіз результатів статистичних тестів t-тест (порівняння середніх значень двох груп). Перевіримо, чи відрізняється успішність учнів у двох класах.

```
t.test(classA_scores, classB_scores)
```

За отриманими результатами показника p-value робимо висновок. У випадку $p\text{-value} < 0.05 \rightarrow$ існує статистично значуща різниця між групами, якщо $p\text{-value} > 0.05 \rightarrow$ немає значущої різниці, тобто результати схожі. Якщо $p\text{-value} < 0.05$, можна зробити висновок, що одна з навчальних методик значно впливає на успішність учнів.

Експериментатору потрібно уточнити, чи залежить успішність учнів від типу школи (міська чи сільська). Для вивчення зв'язків між категорійними змінними використовують Хі-квадрат тест ()

```
chisq.test(table(school_type, success_rate))
```

У випадку, якщо $p\text{-value} < 0.05 \rightarrow$ є статистично значущий зв'язок між типом школи й успішністю. За значення $p\text{-value} > 0.05 \rightarrow$ змінні незалежні, тобто школа не впливає на рівень успішності.

Результати регресійного аналізу дають можливість досліднику зробити цілий ряд висновків. Аналізуємо, як кількість годин навчання впливає на результати тесту.

```
model <- lm(test_score ~ study_hours, data = Sts_data)
summary(model)
```

Результати дослідження дають змогу зробити ряд висновків. За результатами обчислення R-squared роблять висновок про відсоток поясненої варіації (чим ближче до 1, тим краща модель). Коефіцієнт Estimate () показує, на скільки балів зміниться успішність зі збільшенням годин навчання. Значення p-value для кожного предиктора вказує, що за $p < 0.05$ змінна значуща. Це важливо для перевірки гіпотез. Якщо study_hours має високий коефіцієнт і $p < 0.05$, можна рекомендувати збільшення навчального часу для покращення результатів.

Проведення аналізу статистичних даних педагогічного дослідження – це складний динамічний процес. На кожному циклі опрацювання даних дослідник приймає рішення про задачі наступного етапу. Середовище RStudio забезпечує достатній набір інструментів для проведення аналітичного дослідження будь якої складності.

Висновки. Цілісна методична система проведення аналізу результатів педагогічного дослідження достатньо чітко сформована в науковій літературі. Використання RStudio відкриває широкі можливості для якісного аналізу даних, візуалізації результатів та автоматизації обчислювальних процесів. Пакет надає доступ до ефективних різнопланових інструментів опрацювання статистичних даних, що сприяє підвищенню точності та надійності досліджень у сфері освіти.

Застосування RStudio дає змогу дослідникам ефективно працювати на всіх етапах процесу опрацювання результатів педагогічного експерименту: від збору та реєстрації експериментальних даних до їх інтерпретації залежно від результатів обчислень. Кожна з розглянутих функцій та бібліотек середовища RStudio містить певну кількість параметрів, що розширює їхні можливості, але вони не ввійшли в наше дослідження. Перспективу нашого дослідження вбачаємо в деталізації методики кожного з етапів педагогічного дослідження з орієнтацією на використання RStudio.

Список використаних джерел

1. Архипова С. П. Використання методів математичної статистики для перевірки результатів соціально-педагогічного експерименту. *Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки*. 2009. № 146. С. 9–14. URL: http://intellect-invest.org.ua/rus/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_arhiv_pn_nl.
2. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ – Вінниця : ДОВ «Вінниця». 2008. 278 с.
3. Кофанов О. Є., Солнцев С. О., Зозульов О. В. Програмування із використанням R у статистичних та маркетингових дослідженнях: навчально-методичний комплекс дисципліни : навч. посіб. для студентів спеціальності 075 «Маркетинг». Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. 204 с. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/f78aa74c-7d8d-4c84-87eb-18a4aec57476/content>.
4. Роїк М. В., Присяжнюк О. І., Денисюк В. О. Огляд програмних засобів статистичного аналізу даних. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. 2017. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5676>.
5. Руденко В. М. Математико-статистичні методи в педагогічних дослідженнях : навчальний посібник. Рівне : Волинські обереги, 2012. 584 с. URL: <https://textbook.com.ua/statistika/1473453148>.
6. Чорна А. В., Осадчий В. В. Обробка експериментальних даних за результатами педагогічного експерименту засобами комп'ютерних статистичних пакетів. *Педагогічний дискурс : зб. наук. праць*. № 14. 2013. С. 453–457.
7. Tikka S., Kopra J., Heinäniemi M., López-Pernas S., Saqr M. Introductory Statistics with R for Educational Researchers. *Learning Analytics Methods and Tutorials*. Springer, Cham. 2024, pp. 121–150. https://doi.org/10.1007/978-3-031-54464-4_5.

References

1. Arkhypova, S.P. (2009). Vykorystannia metodiv matematychnoi statystyky dlia perevirky rezultativ sotsialno-pedahohichnoho eksperymentu [Using mathematical statistics methods to verify the results of a socio-pedagogical experiment]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya Pedahohichni nauky*, 146, 9–14. Retrieved from http://intellect-invest.org.ua/rus/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_arhiv_pn_nl [in Ukrainian].
2. Honcharenko, S.U. (2008). Pedahohichni doslidzhennia: metodolohichni porady molodym naukovtsiam [Pedagogical Research: Methodological Advice for Young Scientists]. Kyiv – Vinnytsia: DOV “Vinnytsia”. 278 p. [in Ukrainian].
3. Kofanov, O.Ye., Solntsev, S.O., & Zozulov, O.V. (2023) Prohramuvannia iz vykorystanniam R u statystychnykh ta marketynhovykh doslidzhenniakh: navchalno-metodychnyi kompleks dystsypliny : navch. posib. dlia studentiv spetsialnosti 075 “Marketynh” [Programming Using R in Statistical and Marketing Research: Educational and Methodological Complex of the Discipline: A Textbook for Students Majoring in 075 “Marketing”]. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho. 204 p. Retrieved from <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/f78aa74c-7d8d-4c84-87eb-18a4aec57476/content> [in Ukrainian].
4. Roik, M.V., Prysiazniuk, O.I., & Denysiuk, V.O. (2017). Ohliad prohramnykh zasobiv statystychnoho analizu danykh [Overview of statistical data analysis software tools]. *Elektronnyi zhurnal “Efektyvna ekonomika”*, 7. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5676> [in Ukrainian].
5. Rudenko, V.M. (2012). Matematyko-statystychni metody v pedahohichnykh doslidzhenniakh: navchalnyi posibnyk [Mathematical and statistical methods in pedagogical research: A Textbook]. Rivne: Volynski oberehy. 584 p. Retrieved from <https://textbook.com.ua/statistika/1473453148> [in Ukrainian].
6. Chorna, A.V., & Osadchyi, V.V. (2013). Obrobka eksperymentalnykh danykh za rezultatamy pedahohichnoho eksperymentu zasobamy kompiuternykh statystychnykh paketiv [Processing of experimental data based on the results of a pedagogical experiment using computer statistical packages]. *Pedahohichniy dyskus: zb.nauk. prats*, 14. 453–457 [in Ukrainian].
7. Tikka, S., Kopra, J., Heinäniemi, M., López-Pernas, S., Saqr, M. (2024). Introductory Statistics with R for Educational Researchers. *Learning Analytics Methods and Tutorials*. Springer, Cham., 121–150 https://doi.org/10.1007/978-3-031-54464-4_5 [in English].

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ МЕДІАГРАМОТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Кирилович О. Ф.

старший викладач кафедри теорії та методик початкової освіти
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-4597-2546

Сойко І. М.

кандидат педагогічних наук, доцент,
декан педагогічного факультету,
доцент кафедри теорії та методик початкової освіти
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0003-1502-6011

У статті теоретично обґрунтовано шляхи формування медіаграмотності учнів початкових класів на уроках мовно-літературної освітньої галузі. Розкрито теоретичні аспекти медіаграмотності та її роль у сучасній освіті. Визначено, що медіаграмотність – це інтегральна компетентність особистості, що передбачає здатність до критичного аналізу, оцінки, створення, інтерпретації та свідомого використання інформаційних ресурсів у різних медіасередовищах. Вона охоплює розуміння особливостей функціонування медіа, ідентифікацію маніпулятивних технологій, розпізнавання фейкової інформації, а також усвідомлення етичних аспектів комунікації. Досліджено, що через вікові психологічні особливості (недостатньо сформоване критичне мислення, підвищену емоційну чутливість, схильність до наслідування та слабкий контроль імпульсивної поведінки) молодші школярі стають особливо вразливими до маніпулятивного контенту, дезінформації та агресивних візуальних образів. Визначено, що потенціал мовно-літературної освітньої галузі для розвитку медіаграмотності учнів початкових класів полягає в інтеграції традиційних навичок роботи з текстами, мовленнєвої культури та літературного аналізу із сучасними вимогами до медіакомпетентності. Літературні твори є матеріалом для навчання аналізу інформації, вони можуть слугувати ефективним засобом формування навичок безпечної комунікації у молодших школярів. На основі аналізу науково-методичної літератури розроблено класифікацію методів і прийомів формування медіаграмотності здобувачів освіти. Методи поділяємо за рівнями пізнавальної діяльності (пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемні, пошуково-дослідницькі), за джерелами знань (словесні, наочні, практичні), на інтерактивні методи (групові, рольові ігри, творчі завдання), методи критичного аналізу інформації (аналіз новин, «Кубик Блума»), методи роботи з інформацією (ментальні карти, вебквести).

Ключові слова: медіаграмотність, медіаосвіта, початкова освіта, критичне мислення, інформаційна безпека, мовно-літературна освітня галузь.

Kyrylovych O. F., Soiko I. M. Ways of forming media literacy of primary school students in language and literary education

The article theoretically substantiates the ways of forming media literacy in primary school students during language and literary education lessons. Theoretical aspects of media literacy and its role in modern education are revealed. It is determined that media literacy is an integral competence of an individual, which includes the ability to critically analyze, evaluate, create, interpret, and consciously use informational resources in various media environments. It encompasses understanding the functioning of media, identifying manipulative technologies, recognizing fake information, and being aware of the ethical aspects of communication. The study indicates that due to age-related psychological characteristics (insufficiently developed critical thinking, increased emotional sensitivity, a tendency to imitate, and weak impulse control), younger students are particularly vulnerable to manipulative content, misinformation, and aggressive visual imagery. It is established that the potential of the language and literary education sector for developing media literacy in primary school students lies in integrating traditional text-processing skills, speech culture,

and literary analysis with modern media competency requirements. Literary works serve as materials for learning information analysis and can be an effective means of developing safe communication skills among younger students. Based on the analysis of scientific and methodological literature, a classification of methods and techniques for forming students' media literacy has been developed. The methods are categorized by levels of cognitive activity (explanatory-illustrative, reproductive, problem-based, inquiry-based), by sources of knowledge (verbal, visual, practical), interactive methods (group work, role-playing games, creative tasks), methods of critical information analysis (news analysis, Bloom's Cube), and information processing methods (mind maps, web quests).

Key words: media literacy, media education, primary education, critical thinking, information security, language and literary education.

Вступ. Швидкі зміни у сфері технологій, що відбуваються в умовах глобалізації інформаційного простору, суттєво впливають на всі аспекти сучасного життя. Інтернет став незамінним інструментом для комунікації, доступу до інформації, розваг і навчання, однак ці зміни несуть із собою нові виклики, особливо для молоді. Дослідження Індексу взаємодії молоді з інформацією (Youth-Focused Vibrant Information Barometer, Y-VIBE), проведене в рамках програми «Мріємо та Діємо», виявило низький рівень медіасвідомості серед молоді, що є тривожним сигналом для суспільства й освіти зокрема [8].

Саме тому одним із ключових завдань педагогів у XXI столітті є виховання особистості, здатної впевнено орієнтуватися в потоці різнопланової інформації, критично її оцінювати та відповідально на неї реагувати. Це зазначено в Законах України «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020), Концепції «Нова українська школа» (2016), Концепції впровадження медіаосвіти в Україні (2016), Державному стандарті початкової освіти (2018) та в інших нормативно-правових актах.

Вивчення наукової літератури засвідчує, що дослідженням цієї проблеми займалися такі науковці та медіадидакти: О. Волошенюк, О. Гороховський, О. Литвиненко, Л. Кульчинська, Л. Петрик, Г. Нерсисян, О. Рекун, О. Шкоба, В. Іванов та ін. Проблеми медіаосвіти та медіаграмотності учнів початкової школи досліджують О. Антонова, Т. Бакка, В. Голощапова, Г. Дегтярьова, О. Савченко, С. Сисоева та ін. Однак стрімкий розвиток інформаційного суспільства та модернізаційні зміни в освіті постійно спричиняють появу нових викликів у цій сфері, потребуючи їх наукового аналізу та практичного вирішення.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні шляхів формування медіаграмотності учнів початкових класів на уроках мовно-літературної освітньої галузі.

Завдання дослідження:

1. Розкрити теоретичні аспекти медіаграмотності та її ролі у сучасній освіті.
2. Визначити потенціал мовно-літературної освітньої галузі для розвитку медіаграмотності учнів початкових класів.
3. Розробити класифікацію методів і прийомів формування медіаграмотності здобувачів освіти.

Методи та методики дослідження. У статті використано такі методи: теоретичний аналіз наукової літератури, чинних нормативних документів; спостереження, порівняння, синтез, класифікація, абстрагування та конкретизація, узагальнення.

Результати та дискусії. Проблема формування медіаграмотності привертає увагу широкого кола науковців, методистів і педагогів як в Україні, так і за її межами. Український науковець з питань медіаосвіти В. Іванов визначає медіаграмотність як сукупність мотивів, знань, умінь і можливостей, що сприяють добиранню, використанню, критичному аналізу, оцінюванню та передаванню медіатекстів різних форм, жанрів [7, с. 10]. За словами С. Лівінгстон, медіаграмотність передбачає уміння аналізувати мультимедійні тексти, орієнтуватись в їх гіпертекстуальності, зокрема в їх анархічній організації; уміння синхронної комунікації та інтерактивності, враховуючи культурне розуміння й інклюзивність інформації; уміння дотримуватись візуальної естетики за використання бриколажу [15, с. 8]. На нашу думку, найбільш повним є визначення медіаграмотності, подане в новій редакції Концепції впровадження медіаос-

віти в Україні: «Медіаграмотність – складова медіакультури, яка торкається вміння користуватися інформаційно-комунікативною технікою, виражати себе та спілкуватися за допомогою медіазасобів, успішно здобувати необхідну інформацію, свідомо сприймати та критично тлумачити інформацію, отриману з різних медіа, відділяти реальність від її віртуальної симуляції, тобто розуміти реальність, сконструйовану медіаджерелами, осмислювати владні стосунки, міфи й типи контролю, які вони культивують» [9]. На основі проведеного аналізу наукової літератури з проблеми дослідження можемо зробити висновок, що медіаграмотність – це інтегральна компетентність особистості, що передбачає здатність до критичного аналізу, оцінки, створення, інтерпретації та свідомого використання інформаційних ресурсів у різних медіасередовищах. Вона охоплює розуміння особливостей функціонування медіа, ідентифікацію маніпулятивних технологій, розпізнавання фейкової інформації, а також усвідомлення етичних аспектів комунікації.

Сучасний інформаційний простір характеризується високою інтенсивністю медіавпливів, що особливо позначається на дітях молодшого шкільного віку. Через вікові психологічні особливості – недостатньо сформоване критичне мислення, підвищену емоційну чутливість, схильність до наслідування та слабкий контроль імпульсивної поведінки – вони стають особливо вразливими до маніпулятивного контенту, дезінформації та агресивних візуальних образів.

Крім того, когнітивні особливості дітей цього віку, зокрема обмежена здатність до аналізу складних логічних зв'язків і низький рівень медіарефлексії, ускладнюють розрізнення правдивої та хибної інформації. Негативний вплив можуть мати й надмірне споживання медіаконтенту, що призводить до інформаційного перевантаження, зниження уваги, порушень сну та соціальної ізоляції. За даними ЮНІСЕФ Україна (2023), 65% дітей віком 6–13 років стикаються з деструктивним контентом у соцмережах (наси́льство, пропаганда, фейки) [6] і водночас 92% дітей віком до 12 років уже є постійними інтернет-користувачами [12]. У зв'язку із цим питання формування

медіаграмотності дітей молодшого шкільного віку набуває особливої актуальності.

Зазначимо, що відповідно до положень сучасних вітчизняних законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, Концепції «Нова українська школа» та Державного стандарту початкової школи молодший школяр «має: орієнтуватися в сучасному медіапросторі; розуміти основні принципи функціонування різних видів засобів масової інформації; розрізняти інформацію за рівнем впливу на особистість, аналізувати й оцінювати медіаповідомлення; розшифровувати та використовувати закодovanу в медіаповідомленнях інформацію; знати правила культури спілкування в інформаційному суспільстві та методи захисту від можливих негативних впливів у процесі масової комунікації; збирати, обробляти, зберігати та передавати інформацію з медіаджерел; самостійно створювати медіаповідомлення» [4, с. 15]. У Типовій освітній програмі за редакцією О. Савченко змістова лінія «Досліджуємо медіа» спрямована на те, щоб «навчити школярів інтерпретувати, аналізувати й критично оцінювати інформацію, яку подають медіатексти, і застосовувати її у процесі створення власних медіапродуктів» [13].

Медіаграмотність пов'язана з комунікативною компетентністю, тобто:

- здатністю орієнтуватися в різноманітних ситуаціях спілкування;
- спроможністю ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе й інших у постійній видозміні психічних станів, міжособистісних відносин і умов соціального середовища;
- адекватною орієнтацією людини в самій собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації;
- готовністю і вмінням будувати контакт із людьми; внутрішніми засобами регуляції комунікативних дій;
- знаннями, вміннями і навичками конструктивного спілкування;
- внутрішніми ресурсами, необхідними для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії [14, с. 361–362].

На думку О. Вашуленко, технологія медіаосвіти в початковій школі передбачає чотири

основні види діяльності: 1) формування навичок сприймання медіапродуктів; 2) інтерпретація результатів сприймання, оцінка побаченого, почутого; 3) отримання знань про кожний засіб комунікації, його мову, засоби виразності; 4) творча діяльність на основі використання різних медіапродуктів, створення власного медіапродукту [2].

Дослідники Н. Гудима, Н. Мєлєкєсєєва й О. Ковальчук виокремлюють три напрями роботи з медіа на уроках мовно-літературної освітньої галузі: 1) використання медіапродуктів для розвитку різноманітних видів мовленнєвої діяльності; 2) дослідження медіатексту; 3) створення простих медіапродуктів [3].

Мовно-літературна освітня галузь має потенціал для застосування медіатехнологій на уроках. Головним завданням учителя при цьому є створення умов, за яких учні зможуть провести максимальну паралель між літературою та реальним життям [5]. На нашу думку, потенціал мовно-літературної освітньої галузі для розвитку медіаграмотності учнів початкових класів полягає в інтеграції традиційних навичок роботи з текстами, мовленнєвої культури та літературного аналізу із сучасними вимогами до медіакомпетентності. Розглянемо їх детальніше.

Літературні твори є матеріалом для навчання аналізу інформації: визначення голов-

Таблиця 1

Методи формування медіаграмотності здобувачів освіти

Категорія методів	Конкретні методи та прийоми	Опис та цілі методу
За рівнями пізнавальної діяльності		
Пояснювально-ілюстративні	Лекції, демонстрації, розповіді про медіа	Надання базових знань про медіа, їх види, функції та вплив
Репродуктивні	Виконання завдань із використанням медіа (наприклад, створення презентацій, робота з текстами)	Закріплення знань через практичну діяльність
Проблемні	Аналіз медіатекстів, обговорення проблемних ситуацій у медіа	Розвиток критичного мислення через аналіз інформації
Пошуково-дослідницькі	Пошук інформації, створення проєктів, дослідження медіаджерел	Розвиток самостійності, творчості та вміння працювати з інформацією
За джерелами знань		
Словесні	Бесіди, дискусії, лекції, розповіді	Розвиток комунікативних навичок і вміння аргументувати свою думку
Наочні	Демонстрація відео, фото, інфографіки, ілюстрацій	Покращення сприйняття інформації через візуальні образи
Практичні	Створення медіапродуктів (відео, аудіо, постерів, коміксів)	Розвиток творчих навичок і вміння працювати з медіаінструментами
Інтерактивні методи		
Групові ігри	«Паркування», «Дизайнерський колаж», «Машина часу», «Віриш мені чи ні?» тощо	Розвиток співпраці, творчості та критичного мислення через колективну діяльність
Рольові ігри	«Новини», «Репертуар», «Телеведучий» тощо.	Знайомство з професіями в медіа, розвиток артистичних і комунікативних навичок
Творчі завдання	Створення листівок, коміксів, колажів, анімацій, відеороликів тощо	Розвиток творчого мислення та вміння працювати з медіаінструментами
Методи критичного аналізу інформації		
Аналіз новин	Обговорення новин з телебачення та соціальних мереж	Розвиток критичного мислення та вміння аналізувати інформацію
«Кубик Блума»	Використання питань різних рівнів складності для аналізу медіатекстів	Розвиток аналітичного мислення та вміння ставити питання
Методи роботи з інформацією		
Ментальні карти	Створення інтелектуальних карт для структурування інформації	Розвиток логічного мислення та вміння систематизувати інформацію
Вебквести	Пошук інформації в інтернеті за певним алгоритмом	Розвиток навичок пошуку й аналізу інформації в мережі

ної думки, авторського задуму, прихованих смислів, порівняння різних інтерпретацій тексту (твір, мультфільм / фільм, аудіокнига), створення власних альтернативних версій творів, навчання розрізняти факти й художню вигадку. Також аналіз літературних текстів може слугувати ефективним засобом формування навичок безпечної комунікації у молодших школярів. У процесі навчання доцільним є розгляд художніх творів, у яких персонажі стикаються з обманом або маніпуляцією. Зокрема, аналіз ситуацій, коли герої стають жертвами введення в оману. Крім того, важливим методичним підходом є створення учнями «пам'яток» із правилами медіабезпеки. Цей процес може ґрунтуватися на аналізі літературних творів, де персонажі опиняються у складних комунікативних ситуаціях.

На основі літературних творів можна створювати буктрейлери, комікси, інфографіку, аудіозаписи віршів, відеоінсценізації улюблених сцен. Важливим є аналіз ілюстрацій до творів: варто порівняти, як візуальний образ впливає на сприйняття сюжету.

Одним із ключових методів формування основ медіаграмотності є застосування різноманітних педагогічних форм, методів, прийомів і засобів, які сприяють цілеспрямованій та мотивованій медіаактивної діяльності учнів. Різні методи формування медіаграмотності можуть бути класифіковані за рівнями пізнавальної діяльності та джерелами знань. На основі аналізу науково-методичної літератури [1; 10; 11] нами визначено такі методи формування медіаграмотності здобувачів освіти (табл. 1).

Висновки. Отже, Нова українська школа ставить перед собою завдання підготовки учнів до життя в інформаційному суспільстві, де важливими є вміння критично аналізувати інформацію та розпізнавати правдиві джерела. Через вікові психологічні особливості діти молодшого шкільного віку є особливо вразливими до маніпулятивного контенту, дезінформації та агресивних медіаобразів. Медіаграмотність загалом розуміють як здатність до критичного аналізу, оцінки, створення й інтерпретації інформації в різних медіасередовищах. Вона стосується розуміння функціонування медіа, ідентифікації маніпулятивних технологій, розпізнавання фейкової інформації та дотримання етичних норм комунікації. Формування медіаграмотності передбачає не лише розвиток технічних навичок, а й виховання етичних принципів роботи з інформацією. Важливим є навчання дітей розрізняти правдиву та хибну інформацію, протистояти маніпуляціям та бути відповідальними учасниками медіапростору. Це особливо актуально в умовах високої інтенсивності медіавпливів і зростання кількості деструктивного контенту. Мовно-літературна освітня галузь має значний потенціал для розвитку медіаграмотності через інтеграцію традиційних навичок роботи з текстами та сучасних медіатехнологій. Літературні твори можуть слугувати матеріалом для аналізу інформації, розвитку критичного мислення й формування навичок безпечної комунікації.

Подальші дослідження в цьому напрямі можуть бути спрямовані на розроблення діагностичних методик визначення рівня медіаграмотності здобувачів початкової освіти.

Список використаних джерел

1. Антонова О. Дидактичні основи формування медіаграмотності в учнів початкової школи. 2020. Київ : Генеза. 96 с.
2. Вашуленко О. Використання медіатекстів у підручнику літературного читання для початкової школи. *Problems of the modern textbook*. 2024. № 32. С. 336–351. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2024-32-336-351> (дата звернення: 24.02.2025).
3. Гудима Н. В., Мелекесцева Н. В., Ковальчук О. В. Формування медіаграмотності молодших школярів на уроках мовно-літературної освітньої галузі як одне із актуальних завдань Нової української школи. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. 2023. № 1. С. 32–42. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/2912> (дата звернення: 02.01.2024).
4. Державний стандарт початкової загальної освіти. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.01.2025).
5. Єфіменко А., Ішутіна О. Робота з медіатекстом на уроках мовно-літературної освітньої галузі як метод формування медіаграмотності молодших школярів. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2021. № 1 (14). С. 125–132. <https://doi.org/10.31865/2414-9292.14.2021.236601>.

6. Звіти і публікації. *UNICEF*. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/reports> (дата звернення: 24.02.2025).
7. Іванов В., Іванова Т. Медіаосвіта і медіаграмотність як актуальні тенденції виховання сучасної молоді. *Збірник статей методологічного семінару «Медіаосвіта в Україні: наукова рефлексія викликів, практик, перспектив»*. Київ, 2013. С. 25–44.
8. Індекс взаємодії молоді з інформацією (Y-VIBE). URL: <https://mriemotadiemorazom.org/research> (дата звернення: 24.02.2025).
9. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні. 2016. URL: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/16501/2016-04-27-kontsepsiya-vprovadzhennya-mediaosvity-v-ukraini-nova-redaktsiya/> (дата звернення: 02.01.2024).
10. Медіаграмотність та критичне мислення в початковій школі: посібник для вчителя. За редакцією Волошенюк О., Дегтярьової Г., Іванова В. Київ : ЦВП, АУП, 2017. 197 с.
11. Муковіз О., Мельничук В. Шляхи формування основ медіаграмотності в молодших школярів на уроках інформатики. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2023. № 1 (9). С. 111–120.
12. Рекомендації для батьків і освітян щодо захисту дітей у соціальних мережах та інтернеті. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/news/rekomendatsii-dlya-batkiv-i-osvityan-shchodo-zakhistu-ditey-u-sotsialnikh-merezhakh-ta-interneti> (дата звернення: 24.02.2025).
13. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом О. Я. Савченко, 3–4 класи, від 12 серпня 2022 року. *Міністерство освіти і науки України*. Офіц. вид. Київ : КМУ України, 2022. 107 с.
14. Турко О. Шляхи формування інфомедійної грамотності в майбутніх фахівців із початкової та дошкільної освіти засобами курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)». *Інфомедійна грамотність – невід’ємна складова навчального процесу закладу вищої освіти* : збірник статей. Київ : Академія української преси, IREX, Центр Вільної преси, 2021. С. 360–366.
15. Livingstone S. Media Literacy and the Challenge of New Information and Communication Technologies. *Sonia Livingstone*. URL: <http://eprints.lse.ac.uk/1017/1/MEDIALITERACY.pdf> (дата звернення: 02.02.2024).

References

1. Antonova, O. (2020). *Dydaktychni osnovy formuvannia media hramotnosti v uchniv pochatkovoї shkoly* [Didactic Foundations of Media Literacy Formation in Primary School Students]. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
2. Vashulenko, O. (2024). Vykorystannia mediatekstiv u pidruchnyku literaturnoho chytannia dlia pochatkovoї shkoly [Using Media Texts in the Literary Reading Textbook for Primary School]. *Problems of the Modern Textbook*, 32, 336–351. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2024-32-336-351> [in Ukrainian].
3. Hudyma, N.V., Mielekestseva, N.V., & Kovalchuk, O. V. (2023). Formuvannia mediahramotnosti molodshykh shkoliariv na urokakh movno-literaturnoi osvity haluzi yak odne iz aktualnykh zavdan Novoi ukrainskoi shkoly [Formation of Media Literacy in Primary School Students in Language and Literature Classes as One of the Key Tasks of the New Ukrainian School]. *Naukovi zapysky. Seriya "Psykhologo-pedahohichni nauky"*, 1, 32–42. <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/2912> [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi standart pochatkovoї zahalnoi osvity (2018). *State Standard of Primary General Education*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
5. Yefimenko, A., & Ishutina, O. (2021). Robota z mediatekstem na urokakh movno-literaturnoi osvity haluzi yak metod formuvannia mediahramotnosti molodshykh shkoliariv [Working with Media Texts in Language and Literature Lessons as a Method of Developing Media Literacy in Primary School Students]. *Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty*, 1 (14), 125–132. <https://doi.org/10.31865/2414-9292.14.2021.236601> [in Ukrainian].
6. Reports and Publications (n.d.). *UNICEF*. Retrieved February 24, 2025, from <https://www.unicef.org/ukraine/reports>.
7. Ivanov, V., & Ivanova, T. (2013). Mediaosvita i mediahramotnist yak aktualni tendentsii vykhovannia suchasnoi molodi [Media Education and Media Literacy as Relevant Trends in the Upbringing of Modern Youth]. In *Proceedings of the Methodological Seminar "Media Education in Ukraine: Scientific Reflection of Challenges, Practices, Perspectives"* (pp. 25–44). Kyiv [in Ukrainian].
8. Indeks vzaiemodii molodi z informatsiieiu (Y-VIBE). (n.d.). (2025). [Youth Interaction with Information Index (Y-VIBE)]. Retrieved February 24. Retrieved from <https://mriemotadiemorazom.org/research> [in Ukrainian].
9. Kontsepsiia vprovadzhennia mediaosvity v Ukraini [Concept of Media Education Implementation in Ukraine]. (2016). Retrieved from <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/16501/2016-04-27-kontsepsiya-vprovadzhennya-mediaosvity-v-ukraini-nova-redaktsiya/> [in Ukrainian].

10. Volosheniuk, O., Dehtiarova, H., & Ivanov, V. (Eds.) (2017). *Mediahramotnist ta krytychne myslennia v pochatkovii shkoli: Posibnyk dlia vchytelia* [Media Literacy and Critical Thinking in Primary School: A Teacher's Guide]. Kyiv: TsVP, AUP [in Ukrainian].
11. Mukoviz, O., & Melnychuk, V. (2023). Shliakhy formuvannia osnov mediahramotnosti v molodshykh shkoliariv na urokakh informatyky [Ways of Forming Basic Media Literacy in Primary School Students in Informatics Lessons]. *Psykholoho-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly*, 1 (9), 111–120 [in Ukrainian].
12. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [Ministry of Education and Science of Ukraine]. (2025). Rekomendatsii dlia batkiv i osvityan shchodo zakhystu ditei u sotsialnykh merezhakh ta interneti [Recommendations for Parents and Educators on Protecting Children in Social Networks and the Internet]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/news/rekomendatsii-dlya-batkiv-i-osvityan-shchodo-zakhystu-ditey-u-sotsialnykh-merezhakh-ta-interneti> [in Ukrainian].
13. Typova osvityna prohrama, rozrobлена pid kerivnytstvom O.Ya. Savchenko (3–4 klasy) [Typical Educational Program, Developed Under the Leadership of O.Ya. Savchenko (Grades 3–4)]. (2022). Kyiv: KМУ Ukrainy [in Ukrainian].
14. Turko, O. (2021). Shliakhy formuvannia infomediinoi hramotnosti v maibutnikh fakhivtsiv iz pochatkovoї ta doshkilnoi osvity zasobamy kursu “Ukrainska mova (za profesiinym spriamuvanniam)” [Ways of Forming Information and Media Literacy in Future Primary and Preschool Education Professionals through the Course “Ukrainian Language (for Professional Purposes)”]. In *Infomediina hramotnist – nevidiemna skladova navchalnoho protsesu zakladu vyshchoi osvity: zbirnyk statei* (pp. 360–366). Kyiv: Akademiia ukrainskoi presy, IREX, Tsentr Vilnoi Presy [in Ukrainian].
15. Livingstone, S. (n.d.). Media Literacy and the Challenge of New Information and Communication Technologies. Retrieved from <http://eprints.lse.ac.uk/1017/1/MEDIALITERACY.pdf> [in English].

EFFICIENCY OF LEARNING TECHNOLOGIES IN FOREIGN LANGUAGES

Kozachenko Yu. S.

Candidate of Pedagogical Sciences,

Senior lecturer at the Department of Foreign languages and Linguodidactics

Sumy State University

ORCID ID: 0000-0002-4933-5907

The article identifies the main learning technologies used to teach students in higher education. Learning technologies have been found to help improve the learning process and improve learning outcomes. Teaching English in non-language specialties requires special efforts. The main focus is on improving professional skills. Foreign language classes are based on professional terminology, typical texts and topics that correspond to the specialty. Medical disciplines occupy an important place in the priority of students' studies. The main learning technologies used in working with students of higher medical educational institutions are analyzed. The task before teachers is to use such technologies that will enrich the educational process. The purpose of the article is to analyze the main teaching technologies that are advisable to use when working with medical students in foreign language classes. It is investigated that learning technologies influence the teaching of foreign languages. One of the technologies used in teaching foreign languages is information and communication technology. To form the communicative culture of students of higher educational institutions, problem-based learning technologies, heuristic, game and dialogic are widely used. We can trace how problem-based learning can be used in the education of medical students. Heuristic technology in the process of forming a communicative culture allows students to creatively and independently approach solving tasks, situational tasks, and actively act in difficult situations. It was found that the use of research, simulation, information, problem-based learning and heuristic are common and used in foreign language teaching.

Key words: learning technology, foreign language, education, medical, studying process.

Козаченко Ю. С. Ефективність технологій навчання іноземних мов

У статті визначено основні технології навчання, які використовуються для навчання студентів у вищих навчальних закладах. Встановлено, що навчальні технології сприяють удосконаленню освітнього процесу та покращенню результатів навчання. Особливих зусиль потребує викладання англійської мови на немовних спеціальностях. Заняття з іноземної мови базуються на професійній термінології, типових текстах і темах, що відповідають спеціальності. Важливе місце в пріоритеті навчання студентів посідають медичні дисципліни. Проаналізовано основні технології навчання, які використовуються в роботі зі студентами вищих медичних навчальних закладів. Перед викладачами стоїть завдання використовувати такі технології, які збагатять навчальний процес. Метою статті є аналіз основних технологій навчання, які доцільно використовувати під час роботи зі студентами-медиками на заняттях з іноземної мови. Досліджено вплив технологій навчання на навчання іноземних мов. Однією з технологій навчання іноземних мов є інформаційно-комунікаційні технології. Для формування комунікативної культури студентів вищих навчальних закладів широко використовуються технології проблемного навчання, евристичні, ігрові та діалогічні. Ми можемо простежити, як проблемне навчання може використовуватись у навчанні студентів-медиків. Евристична технологія у процесі формування комунікативної культури дає можливість учням творчо та самостійно підходити до вирішення завдань, ситуаційних завдань, активно діяти у складних ситуаціях. На заняттях з іноземної мови ефективним для формування комунікативних умінь є метод асоціацій і аналогій, який є одним із прийомів евристичної технології. Було встановлено, що використання дослідження, моделювання, інформації, проблемного навчання й евристики є поширеними та використовуються у викладанні іноземної мови.

Ключові слова: технологія навчання, іноземна мова, освіта, медицина, навчальний процес.

Introduction. Teaching English in non-language specialties requires special efforts, because the main focus is on improving professional skills. Foreign language classes are based on professional

terminology, typical texts and topics that correspond to the specialty. Therefore, there is a need to improve the technologies used in the educational process. It should be noted that medical special-

ties are no exception. The curricula are fully consistent with the medical field and consist mainly of studying systems and medical terminology. Medical disciplines occupy an important place in the priority of students' studies. Obviously, reforms and innovations have influenced the change in attitude towards learning English. Students take the Unified State Examination, which includes questions on the English language. The task before teachers is to use such technologies that will enrich the educational process. It will correspond to the goal of each lesson and allow to improve the teaching methods that were used previously.

Material and methods. Teaching foreign languages occupies a prominent place in the development of education. In connection with the changes and development of society, the direction of Ukraine is clearly defined. Recently, the reform of Ukrainian education has been gaining serious momentum. It is important to note that the Ukrainian vector of development is a European direction. "After signing the Association Agreement with the EU, one of the key tasks is to bring Ukrainian legislation into line with the regulatory documents of the European educational space. In doing so, one should take into account not only the content of regulatory norms, but also their legal status, which is often advisory, the methods of development and approval, the system of institutions that make decisions and participate in their development, etc." [1; 2, p. 48–52].

This only proves once again that the level of English language proficiency must increase. One of the tasks of teachers is to use modern technologies that motivate students to study, and most importantly, the learning process will be interesting and effective.

Important changes have also occurred in the Law of Ukraine on Higher Education of Future Doctors. This is due to the change in emphasis. From now on, medical students will test their knowledge of English in practice. When taking the exams Step – 1, Step – 2 and Step – 3, students must pass tests in Ukrainian and English [3].

The purpose of the article is to analyze the main teaching technologies that are advisable to use when working with medical students in foreign language classes. S. Genkal, N. Ignatenko, M. Pelcher, I. Stoyko, I. Stavytska, Z. Sharlovich and others were engaged in

the study of learning technologies for teaching pupils and students. Due to the relevance of the issue, we believe that research into teaching technologies in foreign language classes in the training of medical students is important and necessary.

Discussion. As Z. Sharlovich notes, the following technologies play an important role in the formation of communicative skills of a student of a higher medical institution:

- humane and personal technology (focus on an individual approach to the student),
- problem-based learning technology (emphasis on the student's cognitive abilities),
- integration technologies (use of skills, abilities and knowledge from other disciplines),
- game technologies (completion of the task by means of realization of a certain plot),
- dialogic technologies (creation of communicative environment),
- heuristic technology (formation of creative abilities in students) [7, p. 24].

One of the technologies used in teaching foreign languages is information and communication technology. The main goal of this technology is to develop students' skills in conducting research activities and using information and communication technologies. These are technologies that allow students to constantly search for knowledge using learning tools.

As I. Stavytska notes, the active and effective implementation of this technology is an important factor in creating a new education system that meets the requirements of modernization of the traditional education system. The scientist claims that improving the quality of education occurs through its fundamentalization, that is, informing students about modern changes, achievements and innovations on a larger scale [6, p. 157–159].

We are confident that information and communication technologies allow us not only to enrich the educational process, but also to improve existing methods and forms of work. Using the example of English classes, we can confirm that it is impossible to imagine modern teaching methods without the use of ICT. Topics such as "Higher Medical Education in the UK and the USA", "Infectious Diseases", "Methods of Treatment and Diagnosis of Perio-

dontal Disease”, “The US Healthcare System” require updating of the material and constant improvement.

Obviously, not only these topics should be constantly updated, but everything related to medicine should correspond to modern sources, because information is constantly changing. Note that with the help of modern devices, students have the opportunity to participate in online seminars, read scientific articles by famous foreign doctors and scientists. One of the youth ways of self-expression is blogging. You can have different views on this, but there is also a cognitive aspect to it. Students can view blogs of foreign doctors, learn about the work of various hospitals, enrich their active vocabulary and improve communication and listening skills. Students themselves talk about this and share their impressions of viewing. Surely, this is a good and currently popular way that encourages students to constantly improve and motivates them to learn new words and expressions.

To form the communicative culture of students of higher educational institutions, problem-based learning technologies, heuristic, game and dialogic, are widely used. Problem-based learning technology is especially relevant for the formation of communicative skills and abilities, motivation and cognitive activity, for self-development and self-improvement of students.

As noted by the scientist I. Ignatenko, problem-based learning begins with the creation of a problem situation. A problem situation is a state in which a cognitive motive arises. In turn, the way out of a problem situation is focused on finding answers to problem questions and solving problem tasks or tasks [4, p. 82].

We can trace how problem-based learning can be used in the education of medical students. During classes, students study symptoms, analyze medical histories, and investigate the main signs of diseases. During the study of various systems, the teacher creates a problem situation, namely, sets a situational task in which students must make a diagnosis. Often, the teacher can create a discussion that resembles a medical consultation. Of course, this motivates them to find the right answers, organizes and gives a sense of the real situation.

Heuristic technology in the process of forming a communicative culture allows students to creatively and independently approach solving tasks, situational tasks, and actively act in difficult situations. According to scientists, the effectiveness of heuristic learning lies in motivating students to productive activities and actively involving them in creative activities. We are talking about the relationship between forms, methods, techniques and means with the didactic principles of developmental learning, and most importantly, heuristic technology allows you to create a strong system of knowledge, which consists in the transformation and use of knowledge, the development of creative thinking and creative abilities [1, p. 305].

So, we have to note that heuristic technology best helps teachers to reveal the creative potential of students, strengthens their motivation and improves the creative process. What is brainstorming worth? Students are maximally involved in the work, and the tasks motivate them to become more active. In foreign language classes, this method is ideal for solving situational problems. The teacher voices the history of the disease, describes in detail the symptoms and certain features of the anamnesis (age, gender, marital status, profession of the patient and duration of the illness). The group's task is to determine the patient's diagnosis. With the help of brainstorming, all students are involved in finding the right solution.

In addition to determining the diagnosis, they must name a plan of action for the patient's treatment. Sometimes, situational tasks specify the tests and procedures that the patient undergoes during treatment. Brainstorming is especially effective in study groups where the level of communication skills is not at a high level. This method increases their motivation, allows them to actively engage in solving the problem, find non-standard solutions, and most importantly, it is possible to involve students of different levels. When solving a situational problem, they are aimed at finding the right solution, so communication takes place in a relaxed atmosphere. This method also helps to activate the vocabulary that doctors have learned earlier. It is important to note that in such tasks, students need knowledge of clinical disciplines, but in foreign language

classes, students supplement their knowledge, study foreign experience, and master the vocabulary of an international language.

In foreign language classes, the method of associations and analogies, which is one of the methods of heuristic technology, is effective for training communicative skills. With the help of this method, students conduct comparative analysis and form a parallel between different objects. When studying diseases (for example, the nervous system), students are tasked with distinguishing symptoms of diseases, recognizing term elements, deciphering abbreviations, and understanding their meanings. Therefore, students must form certain associations that they need to remember words. The association method is considered one of the popular methods of learning any foreign language. The method of analogies will help students draw parallels between Latin and English. To understand medical terms, they will need to know the term elements from Latin, so the method of analogy is indispensable when learning medical terminology from English. Even the names of diseases consist of term elements, each of which has its own translation; using the analogy with Latin, students can guess their translation without knowing the exact meaning.

In turn, the method of associations and analogies is divided into the method of focal objects, synectics and empathy. The empathy method is widely used in English classes, which helps students draw parallels between the disciplines of the clinical cycle and topics in a foreign language. This very effectively contributes to the development of logical thinking, creativity and critical thinking.

Simulation learning technologies are one of the technologies that allow for a person-centered approach in various situations. As scientists note, students have the opportunity to debate, discuss ways to solve problems, build research logic, and make important decisions. Also, quite often these technologies are also called "active learning" technologies, which contribute to the organization of team activities and the use of the group as a mechanism for personal development [5; 4, p. 112].

We are confident that simulation methods allow students to cooperate in one team pro-

gressively and effectively distribute roles. Each student is an independent unit, but working in a team, they unite into a group, have a single goal and task. Teamwork motivates students to find the right solutions by working together. This indicates the need to find compromises, distribute roles and work as a single mechanism. Teamwork has its pros and cons. First, some students begin to show themselves as leaders, distribute roles, or generally perform the main activity on their own. This indicates a misunderstanding in the team. Passive students may not show themselves at all, which negatively affects their opinion, self-esteem, and work productivity. The teacher should help in such a situation, draw the students' attention to the fact that everyone's work will be evaluated and they should clearly understand that teamwork is a collective result, not the result of each individual student.

It is important to use game and dialogue technologies to train students' manners and behavior in real situations, in which students demonstrate themselves as doctors who are responsible for their words, actions, and the health and lives of patients. In foreign language classes, these technologies will allow for effective collaboration in pairs. For example, during topics such as "Polyclinic", "At the doctor", "Treatment of children's diseases", students work in pairs. This develops communication skills, students exchange ideas, experiences and analyze each other's answers. This experience allows them to apply this experience in practice in the future. Students feel like doctors, communicate in a style that is characteristic of them or analyze how their classmates behave and can use the same behavior models or, conversely, draw attention to the inappropriateness of using certain styles.

Humane-personal technology is an important technology that confirms that the emphasis on the individual is fundamental in the work of a medical professional with a patient. During the training of medical students, the emphasis is formed on the patient's personality. Obviously, every doctor must understand the importance of work and responsibility in medicine. A patient is a person who trusts a doctor and seeks his advice and help, and therefore, starting with medical education, it is necessary to focus on humane and personal technology. Surely, even in English

classes, issues of ethics and deontology, attitude towards the patient and respectful attitude towards the patient are raised.

So, we can conclude that to diversify the methods and forms of teaching, it is necessary to use different learning technologies. For the effective use of technology, it is important to pay attention to which technology may be suitable for each individual student group. The use of modern teaching aids is part of information and communication technology.

It is this technology that opens up the entire spectrum of ICT applications. Search technologies allow students to actively engage in research activities by motivating them to learn a foreign language and search for new resources and sources of information. Heuristic technology is one of the most used nowadays; it allows you to involve all students in active interaction in class, make associations between clinical disciplines and the English language, and be as prepared as possible for interactive tasks. Simulation and dialogic technologies provide students with the opportunity to feel like real doctors, gain experience in communicating in different situations, and develop their communication skills. In the future, we plan to explore learning strategies that are appropriate to use in foreign language classes.

Medical students are constantly working on studying systems, their anatomical characteristics, clinical and therapeutic components. When the teacher voices the system, students already have an idea of the functions, structure and main organs that are part of this system, diseases and symptoms that affect the diagnosis. During the lesson, medical students complete tasks, read texts, answer assigned questions, and work in groups. One of the tasks is to name the symptoms that are characteristic of a particular disease. Working with symptoms allows you to activate the educational material, draw parallels with previous material, and put forward hypotheses for determining the diagnosis.

Conclusions. The use of technology in foreign language classes expands the boundaries of teaching. Technology can motivate students, enrich the learning process, and improve foreign language teaching. Important technologies include: interactive technologies, developmental learning technologies, collaborative technologies, and critical thinking technologies. We are confident that the above technologies are appropriate and effective in teaching foreign languages. Interactive technologies allow students to be more active. Working in groups and pairs, distributing roles during dialogue.

Bibliography

1. Бахрушин В. Є. Законодавче забезпечення розвитку вищої освіти України : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції ДНУ Інституту освітньої політики. Наукове видання *«Реформа освіти України. Інформаційно-аналітичне забезпечення»*. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2017. С. 48–52.
2. Генкал С. Дидактичні можливості евристичного навчання біології учнів профільних класів / Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка. Суми, 2016. С. 300–307.
3. Про затвердження Порядку здійснення єдиного державного кваліфікаційного іспиту для здобувачів ступенів фахової передвищої освіти та вищої освіти першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів за спеціальностями галузі знань «22 Охорона здоров'я» : постанова Кабінету Міністрів України від 28 березня 2018 р. № 334 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/334-2018-%D0%BF>.
4. Ігнатенко Н. В. Методика застосування технології проблемного навчання при вивченні історії в школі. *Науковий вісник ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2016. С. 81–84.
5. Пельчер М., Стойко І. Імітаційні технології як сучасна технологія вдосконалення освіти. *Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя*. Тернопіль, 2016. С. 112.
6. Ставицька І. В. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті. Новітні освітні технології : науково-практична конференція. Київ : Національний технічний університет України «КПІ», 2012. С. 157–159.
7. Шарлович З. П. Технологія формування професійно-педагогічної компетентності медичних сестер сімейної медицини в процесі фахової підготовки. *Магістр медсестринства*. Житомир, 2015. № 2. С. 22–27.

References

1. Bakhrushin, V.E. (2017). Zakonodavche zabezpechennia rozvytku vyshchoi osvity Ukrainy: materialy I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii DNU Instytutu osvitnoi polityky [Materials of the I International scientific and practical conference of the DNU Institute of Educational Policy]. *Reforma osvity Ukrainy. Informatsiino-analitychne zabezpechennia – Educational reform of Ukraine. Information and analytical support* (pp. 48–52). Kyiv: DNU Institute of Educational Analytics [in Ukrainian].
2. Genkal, S. (2016). Dydaktychni mozhyvosti evrystychnoho navchannia biolohii uchniv profilnykh klasiv [Didactic possibilities of heuristic biology teaching for students of specialized classes] (pp. 300–307). Sumy : Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko [in Ukrainian].
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018). Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia yedynoho derzhavnoho kvalifikatsiinoho ispytu dlia zdobuvachiv stupeniv fakhovoi peredvyshchoi osvity ta vyshchoi osvity pershoho (bakalavrskoho) ta drugoho (mahisterskoho) rivniv za spetsialnostiamy haluzi znan “22 Okhorona zdorovia”: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 bereznia 2018 r. № 334 [On the Approval of the Procedure for Conducting the Unified State Qualification Examination for Applicants for Professional Pre-Higher Education and Higher Education Degrees at the First (Bachelor’s) and Second (Master’s) Levels in the Field of Knowledge “22 Health Care”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 28, 2018, No. 334]. [Electronic resource]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/334-2018-%D0%BF> [in Ukrainian].
4. Ignatenko, N.V. (2016). Metodyka zastosuvannia tekhnolohii problemnoho navchannia pry vyvchenni istorii v shkoli [Methodology of applying problem-based learning technology in studying history at school]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Pedagogy. Social Work*, 81–84 [in Ukrainian].
5. Pelcher, M., Stoyko I. (2016). Imitatsiini tekhnolohii yak suchasna tekhnolohiia vdoskonalennia osvity [Imitation technologies as a modern technology for improving education] (p. 112). Ivan Pulyuy Ternopil National Technical University [in Ukrainian].
6. Stavytska, I.V. (2012). Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v osviti [Information and communication technologies in education]. *New educational technologies: scientific and practical conference*. (pp. 157–159). Kyiv : National Technical University of Ukraine [in Ukrainian].
7. Sharlovich, Z.P. (2015). Tekhnolohiia formuvannia profesiino-pedahohichnoi kompetentnosti medychnykh sester simeinoi medytsyny v protsesi fakhovoi pidhotovky [Technology of formation of professional and pedagogical competence of family medicine nurses in the process of professional training]. *Master of Nursing*, 2 (14), 22–27 [in Ukrainian].

АЛЬТЕРНАТИВНА АВТОРСЬКА ПОЧАТКОВА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ТА ДОСЯГНЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Красовська О. О.

доктор педагогічних наук, професор
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-1394-1374

Міськова Н. М.

кандидат педагогічних наук, доцент
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-2809-2459

Хом'як О. А.

кандидат педагогічних наук, доцент
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0001-9573-9040

У статті наведено особливості використання альтернативних авторських педагогічних технологій і методичних систем в освітній практиці в Україні. Особливу увагу акцентовано на тому, що альтернативна освіта має на меті і прагне результату, з одного боку, розвитку самосвідомості особистості, самостійності, особистісної автономії, індивідуальності, здатності до вільної творчої активності, а з іншого – не тільки залучення до системи колективних цінностей, але й інтегрування в різні соціальні спільноти. Концепції і практична діяльність авторських шкіл зазвичай істотно відрізняються від традиційної практики шкіл та часто будуються на протиставленні цій практиці, її критиці й доведенні переваг нових підходів. Варто підкреслити, що позиція авторів щодо вивчення авторської школи як середовища освітнього інноваційного потенціалу поєднує історико-педагогічне дослідження й еволюційні підходи, пояснюючи закономірності трансформації авторської школи в якісно нову форму. Автори дійшли висновків, що кожному типу альтернативного навчального закладу початкової освіти властива творча організація освітнього процесу; нетипові програми, засоби та методики; норми й закони, культивовані у співтоваристві; психологічний клімат і власне сама оригінальна модель освітнього закладу зі своєю концепцією і філософією. Узагальнюючи результати дослідження, можемо виділити етапи становлення й розвитку альтернативних авторських шкіл в Україні. Перспективи подальших досліджень окресленої науково-педагогічної проблеми вбачаємо у вивченні та поширенні актуального досвіду діяльності альтернативних авторських шкіл і методичних систем України та країн Європейського Союзу.

Ключові слова: альтернативні авторські школи в Україні, початкова освіта, інноваційні освітні програми.

Krasovska O. O., Miskova N. M., Khomiak O. A. Alternative authorized primary education in Ukraine: historical retrospective and achievements at the modern stage

The article presents the features of the use of alternative authorial pedagogical technologies and methodological systems in educational practice in Ukraine. Particular attention is paid to the fact that alternative education aims and strives for the result, on the one hand, of developing the self-awareness of the individual, independence, personal autonomy, individuality, the ability to free creative activity, and on the other hand, of involving not only in the system of collective values, but also integration into various social communities. It is worth emphasizing that the authors' position on the study of authorial schools as an environment of educational innovation potential combined historical and pedagogical research and evolutionary approaches, explaining the patterns the transformation of authorial schools

into a qualitatively new form. The authors concluded that each type of alternative primary education institution is characterized by a creative organization of the educational process; atypical programs, means and methods; norms and laws cultivated in the community; psychological climate and, in fact, the original model of the educational institution with its concept and philosophy. Summarizing the results of the study, we can distinguish the stages of the formation and development of alternative authorial schools in Ukraine. We see prospects for further research into the outlined scientific and pedagogical problem in the study and dissemination of current experience in the activities of alternative authorial schools and methodological systems in Ukraine and the countries of the European Union.

Key words: *alternative authorial schools in Ukraine, primary education, innovative educational programs.*

Вступ. Питання щодо використання альтернативних авторських педагогічних технологій і методичних систем в освітній практиці є дуже важливими й актуальними з огляду на потребу нашої країни у творчих особистостях, фахівцях, які вільно володіють новітніми технологіями в різних сферах життєдіяльності. Альтернативна авторська школа завдяки творчій унікальній доктрині, спрямована на орієнтування підростаючого покоління до діяльного життя, дає кожній особистості можливість розвинути свій потенціал, пізнати справжнє щастя в процесі самостійної творчої діяльності. Потрібно визнати, що увага до авторських шкіл в Україні та країнах Європейського Союзу стала надзвичайно важливим чинником у вітчизняній та європейській педагогіці, оскільки з'явилася можливість піддавати всебічному дослідному вивченню такі проблеми освіти, як залучення дітей до праці, творчості, вільного розвитку, самодіяльності, виховання соціальних інстинктів, дитячого самоврядування. Інтерес до авторських шкіл став провісником і рушійною спонукою реформ у галузі виховання, навчання та розвитку учнів, ураховуючи вектор їх демократизації та автономності.

Огляд світового досвіду свідчить, що альтернативна освіта має на меті і прагне результату, з одного боку, розвитку самосвідомості особистості, самостійності, особистісної автономії, індивідуальності, здатності до вільної творчої активності, а з іншого – не тільки залучення до системи колективних цінностей, але й інтегрування в різні соціальні спільноти. Кожному типу альтернативного навчального закладу властиві авторство в галузі освіти, творча організація освітнього процесу; нетипові програми, засоби та методики; норми й закони, культивовані у співтоваристві; психологічний клімат і власне сама оригінальна

модель освітнього закладу зі своєю концепцією і філософією.

Матеріали та методи. З метою вивчення актуальної педагогічної проблеми історичної ретроспективи та досягнень на сучасному етапі розвитку альтернативної авторської початкової освіти в Україні ми використали матеріали та методи дослідження: теоретичні й емпіричні – науковий аналіз і синтез історично-педагогічних, нормативно-правових джерел, інтернет-ресурсів, авторефератів, дисертацій із проблеми дослідження; вивчення й узагальнення нормативних документів і практики діяльності закладів загальної середньої освіти; індукцію і дедукцію для формування тезаурусу й концептуальних засад дослідження; порівняльний аналіз для з'ясування сучасного стану функціонування альтернативних авторських шкіл та методичних систем; ретроспективний аналіз вітчизняного та зарубіжного педагогічного досвіду для визначення тенденцій розвитку альтернативних авторських шкіл в Україні та країнах Європейського Союзу; порівняння і класифікацію для визначення сутнісних характеристик, дефініцій, тезаурусу дослідження; моделювання та проектування для аналізу розроблених структурно-функціональних моделей і концепцій досліджуваного явища.

Результати. З'ясуванню сутності поняття «альтернативна освіта» як педагогічної парадигми присвятили наукові праці вітчизняні та зарубіжні вчені О. Заболотна, І. Кравець, М. Лещенко, Б. Мілерський, Б. Сліверський, М. Сметанський. Л. Кравець визначає, що альтернативна авторська освіта – це не вдосконалення, а спроба знайти інші смисли, цінності, способи, джерела освіти [8, с. 190]. Альтернативна авторська освіта, відома як нетрадиційна, – це широке поняття для позначення всім форм і технологій навчання поза межами традиційної освіти. Може базуватися на вико-

ристані альтернативних освітніх філософських концепцій і методів. Так само, як альтернативні музика й енергетика, стверджує Л. Кравець, альтернативна освіта – явище поки нечисленне, не надто популярне, не надто визнане, зрозуміле і прийняте, але, як і будь-які інші альтернативи, альтернативна освіта показує можливий вектор розвитку [8, с. 191].

Питання авторської школи та передового освітнього досвіду всебічно вивчали В. Бондар, О. Гудовсек, М. Красовицький, К. Присяжнюк, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко. О. Сухомлинська тлумачить феномен «авторська школа» як педагогічне явище, що отримало розповсюдження в кінці XX – на початку XXI століття в Україні в умовах глибоких змін соціально-культурної та економічної ситуації, коли держава послабила свій тиск на школу, а педагоги отримали можливість творчо розвивати й реалізувати власні ідеї [7]. Націлені в майбутнє, педагоги-експериментатори скептично налаштовані до минулих надбань, якими б яскравими й новаторськими вони не були.

Розглядаючи поняття «альтернативна освіта» через близькі, споріднені поняття та явища, звернемося до поняття «альтернативна школа». В «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка зазначається: «альтернативні школи», «вільні школи» – у країнах Західної Європи та США неповні й повні середні школи, що діють паралельно або замість звичайних шкіл і забезпечують освіту, альтернативну за змістом або за формами й методами роботи з учнями» [1, с. 23]. Поняття «авторська школа» тлумачиться як «оригінальна загальнопедагогічна, дидактична, методична чи виховна система, розроблена з урахуванням надбань психології, педагогіки, вікової фізіології та інших наук, вітчизняного і зарубіжного педагогічного досвіду, яка реалізується під керівництвом або за участю її автора, принаймні в одному навчальному закладі. Авторська школа є іменною» [1, с. 14].

У «Педагогічній енциклопедії» за редакцією Б. Мілерського, Б. Сліверського представлено таке визначення: «альтернативна школа є одним із видів навчальних закладів, організованих відповідно до різних освітніх проєктів, які є альтернативними стосовно концепцій, реалізованих у школах, якими керують органи дер-

жавної адміністрації; до альтернативних шкіл належать, серед інших, вільні школи типу вальдорфської, школи, які працюють за освітньою системою М. Монтесорі або С. Френе, а також низка шкіл, якими керують суспільні та релігійні товариства» [12, с. 13].

Досліджуючи альтернативу як педагогічне поняття, І. Кравець виявила низку найважливіших складових альтернативних авторських педагогічних технологій, а саме [8]:

- принципова відмінність альтернативної авторської освіти від традиційної, яка полягає передусім у тому, що діти вчаться на основі індивідуальних програм, виходячи з власних інтересів, досвіду і відповідального вибору;
- обов'язкова наявність рівноправної, ділової, договірної взаємодії між педагогом і учнями та вільного, демократичного освітнього процесу, ціннісно-значущого для всіх суб'єктів освітньої діяльності;
- забезпечення єдності освітнього процесу, дозвілля та трудової діяльності дітей;
- надання максимальної самостійності й самодіяльності дітям у процесі пізнання навколишнього світу;
- введення учнів у коло живих знань, необхідних у практичній діяльності;
- реальне поєднання індивідуальних інтересів дітей із пропонованими освітніми послугами; забезпечення ситуації активного пошуку знань і вмінь;
- культивування у кожної дитини мотивації і прагнення проявляти свої здібності, а також бажання брати на себе відповідальність за отримання власної освіти;
- залучення в суспільну діяльність, у процесі якої діти одночасно пізнають закони іншого світу і вчаться протиставити їх світові свого суспільства, закони якого засновані на взаємній повазі людської індивідуальності і де кожен може знайти своє місце в житті [8, с. 193].

Історія українського шкільництва репрезентує цікаві приклади побудови альтернативних авторських систем. Зокрема, вагомий внесок у розвиток інноваційної системи загальної середньої освіти зробили М. Ачкасов, В. Біблер, В. Дурдуківський, Н. Гонтаровська, М. Гузик, О. Захаренко, В. Сухомлинський, Я. Овсієнко, Л. Терещенко, І. Ткаченко, М. Чумарна. Феноменальними

є напрацювання діячів української педагогічної думки й науки, що нині можуть виступати джерелом модернізаційних процесів О. Залужного, В. Дурдуківського, С. Мамонтова, С. Русової, Я. Чепіги. Як стверджує Н. Побірченко, ефективні пошуки інновацій охопили оптимальне врахування європейських тенденцій та традицій, що склалися в історії вітчизняної освіти [10, с. 34].

Сучасні дослідники виділяють і характеризують особливості створення та функціонування чотирьох груп педагогів-новаторів, розробників власних авторських шкіл і систем:

- 1) початок XX століття – В. Біблер, М. Монтессорі, Д. Дьюї, Г. Кершенштейнер, Я. Корчак, С. Френе, Р. Штейнер;
- 2) середина XX століття – Ш. Амонашвілі, О. Захаренко, Л. Занков, В. Сухомлинський;
- 3) кінець XX століття – І. Волков, М. Гузик, В. Дяченко, В. Шаталов, В. Чумарна;
- 4) початок XXI століття – І. Гавриш, Д. Косенко, О. Мезенцева, Т. Пушкарьова, А. Цимбалару, С. Якименко.

Концепції і практична діяльність авторських шкіл зазвичай істотно відрізняються від традиційної практики шкіл та часто будуються на протиставленні цій практиці, її критиці й доведенні переваг нових підходів перед новими. Варто підкреслити, що наша позиція до вивчення авторської школи як середовища освітнього інноваційного потенціалу поєднує історико-педагогічне дослідження й еволюційні підходи, пояснюючи закономірності трансформації авторської школи в якісно нову форму. Такий підхід надає можливість проаналізувати актуальність авторської школи В. Сухомлинського на основі вивчення його праць як самобутнього, цілісного явища для ефективної реалізації ціннісних концептів Нової української школи [9]. Авторські школи відомі зазвичай за іменами їх творців: «школа В. Сухомлинського», «школа М. Гузика», «школа О. Чумарної». Суть експерименту в авторській школі зазвичай полягає в пошуку нових цілей і змісту освіти, нових технологій навчання та виховання.

Як зазначає М. Гузик, термін «авторська школа» означає, що ті структурно-змістові компоненти школи, які є системоутворючими і критеріальними у визначенні типу і виду

навчально-виховного закладу освіти, вважаються особистим винаходом однієї людини (автора). Авторська школа – цілковито інноваційний навчальний заклад, мета, завдання, зміст і технологія освіти якого відрізняється від уже відомих зразків принципово новими підходами, рішеннями та високою ефективністю [3, с. 4–5].

Як стверджує О. Гудовсек, ідея освітнього колективу створити авторську школу може бути найважливішим стимулом до самоосвіти та самовдосконалення кожного її члена. Це потребує від педагогічного колективу вирішення нових інформаційних, комунікативних та організаційних завдань. Колективний, груповий та індивідуальний пошук авторського, творчого й самобутнього розв'язання цих завдань означає шлях переходу на новий рівень продуктивної діяльності цілісних освітніх систем [2, с. 123]. Головний стимул їх розвитку – вивчення результативності своєї праці за показниками входження випускників у наступні освітні системи або в суспільне виробництво та пошуки покращення цих результатів.

Ми погоджуємося з думкою О. Заболотної про те, що основоположною освітньою доктриною альтернативної авторської освіти як гуманістичної парадигми (з позиції вихідної концептуальної схеми) на сьогодні є як стратегічна мета (виховання щасливої людини), так і концептуальна програма освіти і виховання (розвиток свободололюбивої дитини), що органічно вписувалися і вписуються в конкретний соціокультурний контекст [6, с. 33].

Звичайно ж, така авторська школа спочатку знаменується як «експериментальна школа». Цей термін означає, що всі започатковані автором школи новоутворення в обов'язковому порядку проходять науково-експериментальне дослідження щодо їх ефективності та доцільності. Тому в авторських школах вирує постійна науково-дослідницька робота, яка передбачає:

– теоретичну концепцію, що пояснює вибір ключових моментів освітньої системи, які діагностуються і за станом яких можна прогнозувати кінцеві результати та внесок у них основних підсистем;

– комплекс адекватних цілям системи науково-дослідницьких методик;

- групу вчителів, педагогів, учнів, які бажають взяти участь у комплексному дослідженні;
- науково-практичний семінар, на якому обговорюються наукова концепція, план, програма, дослідження, проекти адаптації наукових методів до педагогічної практики, пропозиції стосовно необхідних коректив у дослідженні;

- організацію проведення дослідження, обговорення його результатів, узагальнення накопиченого досвіду.

Міністерство освіти і науки України затвердило перелік інноваційних освітніх програм, за якими дозволено навчати учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти й альтернативних шкіл. Попередньо Державна служба якості освіти провела експертизу цих програм і після їх доопрацювання надала висновки про те, що вони відповідають вимогам Державного стандарту початкової освіти. Це такі авторські програми [5]:

- «Освітня програма для 1–2, 3–4 класів за системою розвивального навчання» (автори І. Старагіна, Г. Захарова, Г. Жемчужкіна, К. Пінсон, О. Перепелиця, Н. Сосницька);

- «Освітня програма для 1–2, 3–4 класів закладів загальної середньої освіти «Інтелект України» (автор І. Гавриш);

- «Освітня програма для 1–2, 3–4 класів початкової школи за педагогічною технологією «Росток» (автор Т. Пушкарьова);

- «Освітня програма «Початкова школа: освіта для життя» (авторський колектив Київського університету імені Бориса Грінченка, науковий керівник В. Огнев'юк);

- «Освітня програма «На крилах успіху» для учнів 1–2, 3–4 класів закладів загальної середньої освіти» (Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук, науковий керівник А. Цимбалару);

- «Освітня програма першого циклу початкової освіти за вальдорфською педагогікою (Асоціація вальдорфських ініціатив в Україні, автори Д. Косенко та О. Мезенцева);

- «Освітня програма для 1–2, 3–4 класів закладів загальної середньої освіти за системою розвивального навчання (Центр психології і методики розвивального навчання, автори С. Ломакович, Л. Тимченко, С. Жукова, О. Кондратюк);

- «Освітня програма для 1–2, 3–4 класів «Світ, в якому я живу» (Видавництво «Навчальна книга – Богдан», керівник професор С. Якименко).

Проаналізувавши зміст освітніх програм, відзначаємо, що в кожній закладено потенціал до формування в молодших школярів ключових компетентностей, визначених у Державному стандарті початкової освіти: вільне володіння державною мовою, уміння спілкуватися рідною мовою (якщо вона відрізняється від національної) та іноземними мовами, математичні, природничі, технічні та технологічні здібності, інноваційність, екологічні навички, інформаційно-комунікативні навички, компетентності, навчання впродовж життя, громадянські та соціальні компетентності, культурні компетентності, підприємливість та фінансова грамотність [4].

Кожна школа має можливість вибрати одну або декілька таких програм і проводити навчання за ними. Однак для цього школі потрібно виділити один або кілька класів молодшої школи. Також у колективі повинен бути вчитель, який готовий взятися за експериментальну програму. Дізнатися про програми, за якими працює школа, можна в дирекції, на сторінках у соцмережах чи на сайті закладу загальної середньої освіти.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, можемо виділити етапи становлення й розвитку альтернативних авторських шкіл в Україні.

Пошуковий етап окреслюємо межами 80–90 років ХХ століття, який характеризується намаганням подолати негативні тенденції в радянській системі освіти, що супроводжували процеси шкільного навчання, запровадженням гуманістичного підходу, дитиноцентризму, бачення ролі педагога як партнера.

Модернізаційний етап із часовими межами 90 років ХХ століття – початку ХХІ століття, що ознаменував відродження національних систем освіти, розкриття творчих здібностей школярів, застосування інновацій в освіті, психологізацію освітнього процесу, орієнтацію на міжнародне співробітництво.

Сучасний етап триває з початку ХХІ століття до сьогодні й передбачає обмін досвідом на рівнях: національному, міжнародному, використання інноваційних техно-

логій у навчанні, застосування кейс-методів у навчально-виховному процесі, демократизацію освіти, надання широкої автономії педагогічним працівникам, забезпечення всебічного розвитку учнів, популяризацію успішного досвіду авторських шкіл.

Перспективи подальших досліджень окресленої науково-педагогічної проблеми вбачаємо у вивченні та поширенні актуального досвіду діяльності альтернативних авторських шкіл і методичних систем України та країн Європейського Союзу.

Список використаних джерел

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
2. Гудовсек О. А. Авторські інноваційні технології початкової школи. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*. Випуск 6 (72). 2013. С. 122-125.
3. Гузик М. Утвердження авторської школи-комплексу. *Педагогічна газета*. 1999. № 10. С. 4-5.
4. Державний стандарт базової середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898 «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти». URL: <https://cutt.ly/UGS9H2J>.
5. Держслужба якості освіти дозволила викладати за 8 нетиповими освітніми програмами. URL: <https://nus.org.ua/2018/05/24/derzhsluzhba-yakosti-osvity-dozvolyla-vykladaty-za-8-netypovymy-osvitnimy-programamy/>.
6. Заболотна О. Альтернативна освіта як предмет наукового дискурсу у вітчизняному та зарубіжному науковому просторі. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2009. № 1. С. 31-37.
7. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України [головний ред. В. К. Кремін]. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
8. Кравець І. Л. Альтернатива як педагогічне поняття. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*. Випуск 3 (75). 2014. С. 190-194.
9. Мельник І., Семенюк М. Система цільового середовища за В. Сухомлинським. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 132. Черкаси, 2008. С. 96-101.
10. Побірченко Н. Змістовий аспект поняття «авторська школа». *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 36. Житомир, 2007. С. 33-37.
11. Сметанський М. І. Сутнісні характеристики альтернативи як педагогічного поняття. *Педагогіка і психологія*. 2012. № 1. С. 22-29.
12. Milerski B., Sliwerski B. *Pedagogika*. Leksykon PWN. Warszawa : Wyd. Naukowe PWN, 2000. 284 s.

References

1. Goncharenko, S. (1997). *Ukrainskyy pedagogichnyy slovnyk* [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv: Lybid, 379 p. [in Ukrainian].
2. Hudovsek, O.A. (2013). *Avtorski innovatsiini tekhnolohii pochatkovoi shkoly* [Author's innovative technologies for elementary school]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu. Pedagogichni nauky*, 6 (72), 122-125 [in Ukrainian].
3. Huzyk, M. (1999). *Utverdzhennia avtorskoi shkoly-kompleksu* [Establishment of the author's school complex]. *Pedahohichna hazeta*, 10, 4-5 [in Ukrainian].
4. *Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.09.2020 № 898* "Pro deiyaki pytannia derzhavnykh standartiv povnoi zahalnoi serednoi osvity" [State standard of basic secondary education: Decree of the Cabinet of Ministers]. URL: <https://cutt.ly/UGS9H2J> [in Ukrainian].
5. *Derzhsluzhba yakosti osvity dozvolyla vykladaty za 8 netypovymy osvitnimy prohramamy* [The State Service for the Quality of Education allowed teaching in 8 non-standard educational programs]. URL: <https://nus.org.ua/2018/05/24/derzhsluzhba-yakosti-osvity-dozvolyla-vykladaty-za-8-netypovymy-osvitnimy-programamy/> [in Ukrainian].
6. Zabolotna, O. (2009) *Alternatyvna osvita yak predmet naukovoho dyskusu u vitchyznianomu ta zarubizhnomu naukovomu prostori* [Alternative education as a subject of scientific discussion in the domestic and foreign scientific space]. *Porivnialno-pedahohichni studii*, 1, 31-37 [in Ukrainian].
7. *Entsyklopediya osvity* (2008) [Encyclopedia of Education]. *Arademiya ped. nauk Ukrayiny* [golovnyi red. V.K. Kremin]. Kyiv: Yurinkom Inter. 1040 p. [in Ukrainian].
8. Kravets, I.L. (2014) *Alternatyva yak pedahohichne poniattia* [Alternative as a pedagogical concept]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu. Pedagogichni nauky*, 3 (75), 190-194 [in Ukrainian].
9. Melnyk, I., Semeniuk, M. (2008) *Systema tsilovoho seredovyscha za V. Sukhomlynskym* [Target environment system according to V. Sukhomlynsky]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya: Pedagogichni nauky*, 132. 96-101 [in Ukrainian].

10. Pobirchenko, N. (2007) Zmistovyi aspekt poniattia "avtorska shkola" [The semantic aspect of the concept of "author's school"]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Pedahohichni nauky*, 36, 33–37 [in Ukrainian].
11. Smetanskyi, M.I. (2012) Sutnisni kharakterystyky alternatyvy yak pedahohichnoho poniattia [Essential characteristics of the alternative as a pedagogical concept]. *Pedahohika i psykholohiia*, 1, 22–29 [in Ukrainian].
12. Milerski, B., Sliwerski, B. (2000) Pedagogika [Pedagogy]. *Leksykon PWN*. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN. 284 p. [in Polish].

PEDAGOGICAL ASPECT OF YOUTH STUDENTS' RESILIENCE FORMATION THROUGH PARTICIPATION IN EU PROJECTS

Levenok I. S.

Doctor of Philosophy in Educational, Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages and Linguodidactics
Sumy State University
ORCID ID: 0000-0002-3423-7175

Ponomarenko N. P.

Doctor of Philosophy in Educational, Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Journalism and Philology
Sumy State University
ORCID ID: 0000-0001-7857-0976

The article outlines the main pedagogical aspects of youth students' resilience involving them in participation in EU projects during martial law in Ukraine. Pedagogical methods involve relieving emotional tension and changing a student's psychological mood. Students are taught how to regulate stress levels and recover from exhaustion while communicating, sharing feelings, ideas, playing interactive games within the framework of the EU projects (Erasmus+, IREX). A theoretical psychological and pedagogical analysis of the notions: "resilience", "teacher resilience", "student resilience" was carried out. The experience of developing resilience among applicants of the first (bachelor's) level of higher education in the specialties 122 Computer Science, 061 Journalism, 075 Marketing of Sumy State University was highlighted. The pedagogical aspect encompasses a communicative-cognitive approach to the formation and development of resilience among student youth. Through communication, intercultural interaction in classes within the hub laboratory "Ukr. Lang. Laboratory for foreign students", which operates with the assistance of the EU Erasmus+ Jean Monnet Module project, and webinars, higher education students recover after stressful events (according to a survey conducted – this is facilitated by EU Erasmus+ projects), learn to think critically, and analyze true information from fake (within the framework of IREX projects).

Key words: resilience, youth students' resilience, pedagogical aspect, EU projects, education.

Левенок І. С., Пономаренко Н. П. Педагогічний аспект формування резильєнтності студентської молоді через участь у проєктах ЄС

У статті окреслено основні педагогічні аспекти стійкості студентської молоді, залучення її до участі в проєктах ЄС під час воєнного стану в Україні. Педагогічні методи передбачають зняття емоційної напруги, зміну психологічного настрою студента. Спілкуючись, ділячись почуттями, ідеями, граючи в інтерактивні ігри, студенти вчать регулювати рівень стресу та відновлюватися від виснаження в рамках проєктів ЄС (Erasmus+, IREX). Здійснено теоретичний психолого-педагогічний аналіз понять: «резильєнтність», «резильєнтність викладача», «резильєнтність студента». Висвітлено досвід становлення резильєнтності здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальностей 122 «Комп'ютерні науки», 061 «Журналістика», 075 «Маркетинг» Сумського державного університету. Педагогічний аспект охоплює комунікативно-когнітивний підхід формування, становлення резильєнтності студентської молоді. Через комунікацію, міжкультурну взаємодію на заняттях у межах хаб-лабораторії Ukr.Lang.Laboratory for foreign students, яка функціонує за сприяння проєкту ЄС Erasmus+ Jean Monnet Module, на вебінарах здобувачі вищої освіти відновлюються після стресових подій (відповідно до проведеного опитування – цьому сприяють проєкти ЄС Еразмус+), вчать критично мислити, аналізувати правдиву інформацію від фейкової (у межах проєктів IREX).

Ключові слова: резильєнтність, резильєнтність студентської молоді, педагогічний аспект, проєкти ЄС, освіта.

Introduction. Taking into consideration the conditions of martial law in Ukraine, the participants of educational process need qualified support: knowledge and skills for self-resilience, cor-

rect pedagogical and psychological help. Without doubt, the high attention is devoted to the formation of resilience especially among student youth. This is determined by the fact that young members

of educational process are that category of people, which is constantly in uncertain conditions with sharp feeling of instability.

According to the analyzed normative sources the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022–2032 (Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 23, 2022, No. 286-r) [5], this Strategy is aimed at achieving the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030, approved by the Decree of the President of Ukraine dated September 30, 2019. No. 722, including Sustainable Development Goals 4 on ensuring inclusive and equitable quality education and promoting lifelong learning opportunities for all [5].

Higher education students and teachers face numerous challenges today, spanning social, psychological, and physical aspects. Changes in the country's financial situation, forced displacement, destruction of familiar environments, etc., significantly affect their lives. In addition, feelings of anxiety, depression, and decreased self-esteem are added due to the inability to achieve previous results, increasing psychological discomfort. At the same time, teachers, with significant professional overload, provide applicants for higher education with the opportunity to adapt to new conditions and improve the quality of the educational process despite the challenges [2], despite of terrifying reality, the educators do their best for development of Higher Education, to support each other and their students, meet the requirements worthily.

The group of Ukrainian pedagogues and psychologists T. Tsiuman, Z. Adamska, O. Nahula, K. Pukha in their information and methodological materials for adults (teachers, lecturers, psychologists) on creating favorable conditions for learning and development in wartime conditions manual "How to teach and learn in wartime conditions" describe five psychological and pedagogical rules of teachers' / students' resilience. We realize that educators are not just helping students to survive a war period, but rather fostering resilience in the marathon of war [6]. The notion "resilience" is mostly used in Psychology. It is defined by American Psychological Association as "the process and outcome of successfully adapting to difficult or challenging life experiences, especially through mental,

emotional, and behavioral flexibility and adjustment to external and internal demands" [8] (APA Dictionary of Psychology). Nowadays, the Ukrainian reality under martial law dictates everyone to pay attention to the new way of resilience, not only personal, but educational too. The notion "resilience in higher education" means not only flexibility and adaptivity to stressful situations during the study process in academic community at high school.

According to the research of Ukrainian scientist K. Balakhtar, "the advantages of the action of resilience are determined: high adaptability, psychological well-being and success in the activities of teachers of higher education institutions and the main features of resilient people (social features, emotional features, cognitive/academic features)" [1]. For example, "teachers' resilience" is defined as a multi-component notion. "The components of teachers' resilience (hope, optimism, adaptability, stability) are highlighted. The psychological factors and features of the development of resilience of teachers of higher education institutions are substantiated (purposefulness, directing life towards a specific goal, the ability to plan activities, motivation for success, a sense of coherence between life and professional activity, the preference for positive emotions, resilience, optimism, high spirituality of the individual, etc.)" [1; 10].

If we describe "students' resilience", we share the view with a group of Ukrainian scientists, that prove "preserving students' mental health during wartime assumes paramount importance, necessitating strategies to sustain psychological safety, foster social support, promote resilience, provide restorative spaces, offer professional psychological aid, and disseminate accurate information" [7]. The researchers from the Netherlands emphasize the positive impact of the findings of the study, with a focus on the factors that motivated international students to participate in a mindfulness programme, and their perceived outcomes, "systematic review covering various controlled interventions in higher education focused on the impact of these interventions on three main outcomes: social and emotional skills, self-perceptions, and emotional distress. It was concluded in the review that mindfulness training

was the most effective intervention, followed by cognitive behavioural strategies” [7; 10].

At Sumy State University researchers deal with multicultural interaction. According to our previous research, “intercultural communication is verbal and non-verbal interaction between people from different cultures. Sometimes the term is used to describe one person trying to interact in a foreign environment, but more often the term is used in the context of people from two or more cultures trying to understand each other. Intercultural dialogue occurs when members of different cultural groups, who hold conflicting opinions and assumptions, speak to one another in acknowledgment of those differences. Wishing to present his or her own views and have them heard, each participant agrees to listen to the views of the other(s) in exchange. Intercultural dialogue is co-constructed, requiring the cooperation of participants to engage in different ways of interacting” [10; 11].

Beside implementation of Collaborative Online International Learning (COIL), Ukrainian and international students participate offline (in the shelters) or online in activities within the framework of Erasmus+ Project Jean Monnet “European values of intercultural dialogue in the field of education: interdisciplinary and inclusive approaches – EUROVALID” (2022–2025) as the members of hub-laboratory in Facebook network “Ukr.Lang.Laboratory for foreign students”, practices an online intercultural language meetings, such author’s projects as: “BiEM: United by the language of profession: Ukrainian and International students” (075 Marketing), “United by the language of profession (ELIT faculty): Ukrainian and International students” (122 Computer Science), “United by the language of art: Ukrainian and International students” (122 Computer Science) [11, 136-140], “Job. Profession”, “International Tolerance Day”, “International Mother Language Day”, as the members of scientific youth association PF.Lang.Laboratory (international students). According to our research, such international meetings help students’ youth to reduce anxiety, to form resilience through mental, emotional, and behavioral flexibility [12], feel emotional support, enhance positive thinking. According to conducted survey, 70% of the Ukrainian students confirm, that

the level of stress is reduced after involving into online/offline intercultural meetings – this is facilitated by EU Erasmus+ projects.

Despite three years of lockdowns, we have come to understand that people need each other, that a person needs another person. In communication, students, pedagogues can become a source of support and mutual assistance themselves, as well as share difficult experiences, obsessive and anxious thoughts.

The Ukrainian researchers advise during the online lesson, make more active use of interactive online whiteboards (Jamboard, Padlet, etc.) and interactive elements (for example, work in session rooms, group discussions, discussion of problem situations, etc.). This will help not only communicate better with students, but also to minimize the distance between them, because expressing your own ideas and suggestions contributes to gaining new learning experience.

Use the following psychological and pedagogical techniques during teaching – it will improve students’ cognitive abilities and build: if necessary, change the order of topics according to the student’s results; do not rush to teach new topics without thoroughly practicing the previous ones; to activate the brain, choose interactive tasks: “find the word”, “find the differences”, puzzles, labyrinths, rebuses, riddles, etc.; since traumatic events reinforce feelings of helplessness, it is appropriate to give children the opportunity to choose – this restores a sense of control” [6].

The Department of Foreign Languages and Linguistics of Sumy State University provides webinars to students’ youth on the topic: “The Trauma of English Learners: Beginning the Journey to Resilience.” Judith B. O’Loughlin was a special guest, speaker for students and teachers – a well-known teacher from the USA, an expert in the field of social-emotional learning [9], author of books and an independent educational consultant.

Another pedagogical task is to teach students critical thinking, to be resilient to fake-news, to avoid a “news-flood”. The goal of the project “Learn and Distinguish: Info-Media Literacy – National Deployment”, implemented by the International Research and Exchanges Council (IREX) with the support of the Embassy of the United States of America and the Embassy

of the United Kingdom in Ukraine, in partnership with the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Academy of the Ukrainian Press, is to widely test an integration methodology for the development of critical thinking among students, mastering modern skills to navigate the information ecosystem and the global media environment, and counteracting influence operations in the Internet era. A number of grant mini-projects in higher education institutions of Ukraine were aimed at implementing the tasks of the international IREX project. In 2020–2021, in order to develop media literacy skills in future teachers of the Ukrainian language and literature, the grant project was implemented by the specialized department of the A.S. Makarenko Sumy State Pedagogical University in cooperation with the Horlivka Institute of Foreign Languages of the State Higher Educational Institution «Donbass State Pedagogical University» [4, 61–64].

Students of specialties 122 Computer Science and 061 Journalism of the Separate Structural Unit “Mechanical Engineering Vocational College of Sumy State University” were involved in its implementation. The result of the grant project is the creation of the educational and research center “MEDIA&TEACHER Campus”, the purpose of which is to implement the “soft” integration of infomedia literacy into school subjects. This project became an example of effective partnership and educational relationship in the context of non-formal education, which united students and teachers in the “MEDIA&TEACHER Campus”, and gave an opportunity to the implementation of the next project on infomedia literacy “MEDIA&CAPSULES” [4, p. 61–64]. As part of the grant, it is planned to create a WEB portal “Multimedia Dictionary of Infomedia Literacy” and “Transdisciplinary Cluster “MEDIA&CAPSULES” for content visualization and for operational multimedia solution of a multi-criteria problem (in particular, for distinguishing true information from fakes). In preparing methodological materials for the “Transdisciplinary

Cluster “MEDIA&CAPSULES”, we adhere to the IREX concept of implementing infomedia literacy regarding nine ways to implement infomedia literacy. One of the best achievements of the projects “MEDIA&TEACHER CAMPUS” and “MEDIA&CAPSULES” was the work on the virtual lexicographic laboratory “Multimedia Dictionary of Infomedia Literacy”, which was carried out with the participation of leading scientists of the Ukrainian Language and Information Fund of the NAS of Ukraine and the All-Ukrainian Center for Lexicography. For future specialists in specialties 122 Computer Science and 061 Journalism of the Separate Structural Unit “Mechanical Engineering Vocational College of Sumy State University”. The prospect of compiling a dictionary built on the basis of the information theory of lexicographic systems, which will be constantly updated with relevant material and illustrations (this is exactly the innovative toolkit provided by the virtual lexicographic laboratory), has opened up. In addition, with the help of electronic dictionaries, students of professional pre-higher education have the opportunity to implement such basic media literacy competencies as independent information search; verification of the reliability of linguistic facts; the ability to apply rational and operational methods of searching for linguistic information; readiness to independently create dictionary and media literacy products; the ability to ask questions, justify one’s own position; the ability to learn and improve throughout life [4].

In conclusion, the psychological grounds and pedagogical aspect of resilience in education was outlined. In research students are taught how to regulate stress levels and recover from exhaustion while communicating, sharing feelings, ideas, to think critically within the framework of the EU projects (Erasmus+, IREX). It was outlined pedagogical techniques during teaching – to improve students’ cognitive abilities. The results of EU projects, as Erasmus+ Jean Monnet “EUROVALID”, project on infomedia literacy “MEDIA&CAPSULES” were outlined.

Bibliography

1. Балахтар К. С. Резильсентність викладача ЗВО в умовах військового стану. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія* : зб. наук. пр. Київ : Національний авіаційний університет, 2022. Вип. 1 (20). С. 55–62.
2. Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді : науково-аналітична доповідь ред. В. Г. Кременя. Київ : Педагогічна думка, 2023. С. 7–23.

3. Кічула М. Я., Заворотна В. М., Трущенко Л. В., & Вишньовський А. В. Психічне здоров'я студентів в умовах воєнного стану як соціальна парадигма. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*, 2023. Вип. 4. С. 23–28. <https://doi.org/10.11603/1681-2786.2023.4.14422>.
4. Пономаренко Н. П. Формування навичок медіаграмотності студентів закладів фахової передвищої освіти спеціальності 061 Журналістика в міжнародних проєктах з інфомедійної грамотності. *Міжнародна наукова конференція «Взаємодія журналістики, реклами та PR у сучасному медіапросторі»*: матеріали конференції, 12–13 жовтня 2022 р. Ченстохов, Республіка Польща: Baltija Publishing, 2022. С. 61–64.
5. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>.
6. Як вчити та навчатися в умовах війни / за заг. ред. Т. Цюман. URL: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/How+to_teach_and_learn_A4.pdf.
7. Altinyelken H., Hoek L., & Jiang L. Improving the psychosocial wellbeing of international students: the relevance of mindfulness. *British Journal of Guidance and Counselling*, 2020. Vol. 48 (4), pp. 524–536. DOI 10.1080/03069885.2019.1600189.
8. APA Dictionary of Psychology. URL: <https://dictionary.apa.org/resilience>.
9. Grotberg E.A. Guide to Promoting Resilience in Children: Strengthening the Human Spirit. *Early Childhood Development: Practice and Reflections*, v. 8. The Hague-NO: Bernard Van Leer Foundation, 1995.
10. Levenok I., Zumrut A. International students' meetings as a key to resilience in Higher Education. *Національна освіта в стратегіях соціокультурного вибору: теорія, методологія, практика* : зб. матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції. 19 грудня 2024 року [наук. ред.: П. М. Бойчук, О. Л. Фаст]. Луцьк : КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради. Частина 1. 2024. С. 226–228.
11. Levenok I., Oshkoder A. United by the international language bridge activity: Ukrainian-English intercultural dialogue. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : матеріали одинадятої Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників (Суми, 25–26 квітня 2024 р.)*. Уклад. М. М. Набок. Суми : Сумський державний університет, 2024. С. 136–140.
12. Levenok I.S., Sydorenko O.P., Zumrut A. Ukrainian language Hub-laboratory for international students as a pedagogical innovation in quality education. *Strategic innovations of social communications and foreign philology in crisis times : collection of scientific paper of the I International scientific and practical conference*, Sumy, 1 June 2024 responsible editor M.M. Nabok, responsible designer M. Sadivnycha. Sumy : Sumy State University, 2024. P. 190–195.

References

1. Balakhtar, K.S. (2022). Rezyliientnist vykladacha ZVO v umovakh viiskovoho stanu [Resilience of a higher education teacher in martial law conditions]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya: Pedagogika. Psykholohiia: zb. nauk. pr. – Bulletin of the National Aviation University. Series: Pedagogy. Psychology: collection of scientific works*, 1 (20), 55–65 [in Ukrainian].
2. Vyshcha osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu ta pislivoiennoho vidnovlennia: vyklyky i vidpovidi: naukovy-analitychna dopovid (2023). [Higher education in Ukraine under martial law and post-war reconstruction: challenges and answers: scientific and analytical report]. Red. by V. G. Kremen. Kyiv: Pedagogichna dumka. P. 7–23 [in Ukrainian].
3. Kichula, M.Ya., Zavorotna, V.M., Trushchenkova, L.V., & Vyshnovskiy, A.V. (2023). Psykhichne zdorovia studentiv v umovakh voiennoho stanu yak sotsialna paradyhma [Mental health of students under martial law as a social paradigm]. *Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy – Bulletin of social hygiene and health care organizations of Ukraine*, 4, 23–28 [in Ukrainian].
4. Ponomarenko, N.P. (2022). Formuvannia navychok mediahramotnosti studentiv zakladiv fakhovoi peredvyshchoi osvity spetsialnosti 061 Zhurnalistyka v mizhnarodnykh proiektakh z infomediinoi hramotnosti [Formation of media literacy skills of students of institutions of professional pre-higher education of specialty 061 Journalism in international projects on infomedia literacy]. *Mizhnarodna naukova konferentsiia "Vzaiemodiia zhurnalistyky, reklamy ta PR u suchasnomu mediaprostori": materialy konferentsii, 12–13 zhovtnia 2022 – International scientific conference "Interaction of journalism, advertising and PR in the modern media space": conference proceedings, October 12–13, 2022* (pp. 61–64). Częstochowa, Republic of Poland: Baltija Publishing [in Ukrainian].
5. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022–2032 roky – On approval of the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022–2032. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

6. How to teach and learn in wartime. Edited by T. Tsyuman. Retrieved from: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/How+to_teach_and_learn_A4.pdf [in Ukrainian].
7. Altinyelken, H., Hoek, L., & Jiang, L. (2020). Improving the psychosocial wellbeing of international students: the relevance of mindfulness. *British Journal of Guidance and Counselling*, 48 (4), 524–536 [in English].
8. APA Dictionary of Psychology. Retrieved from: <https://dictionary.apa.org/resilience> [in English].
9. Grotberg, E.A. (1995) Guide to Promoting Resilience in Children: Strengthening the Human Spirit. *Early Childhood Development: Practice and Reflections*, 8. The Hague-NO: Bernard Van Leer Foundation [in English].
10. Levenok, I., & Zumrut, A. (2024). International students' meetings as a key to resilience in Higher Education. *Natsionalna osvita v stratehiakh sotsiokulturnoho vyboru: teoriia, metodolohiia, praktyka* : zb. materialiv VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. 19 hrudnia 2024 roku – National education in socio-cultural choice strategies: theory, methodology, practice: collection of materials of the 8th International Scientific and Practical Conference. December 19, 2024 [scientific editors: P.M. Boychuk, O.L. Fast]. Lutsk: KZVO "Lutskyi pedahohichnyi koledzh" Volynskoi oblasnoi rady. Part 1. P. 226–228 [in English].
11. Levenok, I., & Oshkoder, A. (2024). United by the international language bridge activity: Ukrainian-English intercultural dialogue. *Sotsialno-humanitarni aspekty rozvytku suchasnoho suspilstva* : Materialy odynadtsiatoi Vseukrainskoi naukovo konferentsii studentiv, aspirantiv, vykladachiv ta spivrobitnykiv (Sumy, 25–26 kvitnia 2024 r.) – *Socio-humanitarian aspects of the development of modern society* : Materials of the Eleventh All-Ukrainian Scientific Conference of Students, Postgraduate Students, Teachers and Employees (Sumy, April 25–26, 2024). Compiled by M.M. Nabok. Sumy: Sumy State University. P. 136–140 [in English].
12. Levenok, I.S., Sydorenko, O.P., & Zumrut, A. (2024). Ukrainian language Hub-laboratory for international students as a pedagogical innovation in quality education. *Strategic innovations of social communications and foreign philology in crisis times: collection of scientific paper of the I International scientific and practical conference*, Sumy, 1 June 2024. Responsible editor M.M. Nabok, responsible designer M. Sadivnycha. Sumy: Sumy State University. P. 190–195 [in English].

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ARDUINO У РОЗВИТКУ ТЕХНІЧНОГО МИСЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Лотюк Ю. Г.

кандидат педагогічних наук, доцент,
кафедра математичного моделювання
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0001-6696-5583

Юскович-Жуковська В. І.

кандидат технічних наук, доцент,
кафедра інформаційних систем та обчислювальних методів
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-4236-1467

Соловей Л. Я.

старший викладач,
кафедра інформаційних систем та обчислювальних методів
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0009-0001-2832-1741

Близнюк С. В.

викладач,
кафедра математичного моделювання
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-4363-3524

Сучасна освіта потребує впровадження інноваційних підходів, що сприяють формуванню у здобувачів освіти не лише теоретичних знань, а й здатності до самостійного аналізу, проєктування та розв'язання складних технічних завдань. У цьому контексті розвиток технічного мислення є важливим завданням освітнього процесу, що забезпечить формування аналітичних навичок, логічного мислення та вміння застосовувати отримані знання на практиці. Актуальність визначення методичних засад використання мікроконтролера Arduino у розвитку технічного мислення здобувачів освіти зумовлена необхідністю впровадження сучасних технологій у навчальний процес. Аналіз ефективних педагогічних методів дає змогу оцінити їхню результативність та адаптувати до освітніх потреб. Розробка рекомендацій щодо їх застосування сприяє вдосконаленню методики навчання, забезпечуючи формування практичних навичок і креативного підходу до технічних завдань.

У статті розглянуто методичні засади розвитку технічного мислення здобувачів освіти шляхом розв'язання інженерних задач через експериментальну роботу з Arduino.

Проаналізовано поняття технічного мислення, його роль у розвитку здібностей здобувачів освіти та педагогічні підходи до його формування. Визначено освітній потенціал платформи Arduino як інструмента для інтеграції теоретичних знань із практичним застосуванням у процесі навчання. Авторами окреслено основні методи та прийоми організації навчальної діяльності з використанням мікроконтролерів, що сприяють розвитку аналітичних, креативних і проєктних навичок здобувачів освіти. У статті наведено рекомендації щодо впровадження Arduino в освітній процес, що дає можливість підвищити якість викладання інформатики, активізувати пізнавальну діяльність здобувачів освіти і сприяти їхній професійній орієнтації. Використання цієї технології відкриває можливості формування інженерного світогляду та практичної підготовки здобувачів освіти.

Ключові слова: технічне мислення, Arduino, STEM-освіта, методика навчання, мікроконтролери, інженерна освіта.

Lofiu Yu. H., Yuskovych-Zhukovska V. I., Solovei L. Ya., Blyzniuk S. V. Methodological principles of using ARDUINO in developing technical thinking of students

Modern education requires the implementation of innovative approaches that contribute to the formation of not only theoretical knowledge in students, but also the ability to independently analyze, design and solve complex technical problems. In this context, the development of technical thinking is an important task of the educational process, which will ensure the formation of analytical skills, logical thinking and the ability to apply the acquired knowledge in practice. The relevance of determining the methodological principles of using the Arduino microcontroller in the development of technical thinking of students is due to the need to introduce modern technologies into the educational process. Analysis of effective pedagogical methods allows us to assess their effectiveness and adapt them to educational needs. Development of recommendations for their application contributes to the improvement of teaching methods, ensuring the formation of practical skills and a creative approach to technical problems.

The article considers the methodological principles of developing technical thinking of students by solving engineering problems through experimental work with Arduino.

The concept of technical thinking, its role in the development of students' abilities, and pedagogical approaches to its formation are analyzed. The educational potential of the Arduino platform as a tool for integrating theoretical knowledge with practical application in the learning process is determined. The authors outline the main methods and techniques for organizing educational activities using microcontrollers that contribute to the development of analytical, creative, and design skills of students. The article provides recommendations for implementing Arduino in the educational process, which allows improving the quality of computer science teaching, activating students' cognitive activity, and promoting their professional orientation. The use of this technology opens up opportunities for the formation of an engineering worldview and practical training of students.

Key words: technical thinking, Arduino, STEM education, teaching methodology, microcontrollers, engineering education.

Вступ. Одним з ефективних засобів розвитку технічного мислення є використання мікроконтролерів, зокрема Arduino, що широко застосовується в навчанні програмування, електроніки, автоматики та робототехніки. Arduino дає можливість створювати реальні інженерні проекти, що сприяє інтеграції теоретичних знань із практичними навичками та стимулює здобувачів освіти до дослідницької діяльності.

Незважаючи на значний потенціал мікроконтролерів у навчальному процесі, питання методичних засад їх використання для розвитку технічного мислення здобувачів освіти залишається актуальним. Потрібно розробити ефективні методи й підходи, що забезпечать максимальну результативність використання Arduino в проєктній діяльності здобувачів освіти.

Метою статті є визначення методичних засад використання мікроконтролера Arduino для розвитку технічного мислення здобувачів освіти, аналіз ефективних педагогічних методів і розробка рекомендацій щодо їх застосування в навчальному процесі.

Технічне мислення – це особливий вид мислення, що характеризується здатністю людини розуміти, аналізувати, конструювати й удоско-

налювати технічні об'єкти та процеси. Воно є важливим компонентом інженерної діяльності, оскільки забезпечує формування навичок проєктування, моделювання, експериментування та розв'язання технічних задач.

Учені визначають технічне мислення як поєднання логічного, образного й алгоритмічного мислення, яке дає змогу людині працювати з технічними системами, прогнозувати їх поведінку, знаходити й усувати проблеми у функціонуванні механізмів, електронних схем та програмних комплексів.

Науковці [3, с. 173–176] досліджують вплив психолого-педагогічних особливостей на навчальний процес і розвиток технічних навичок у сучасній освітній системі. Вони також розглядають методи та підходи, які сприяють ефективному формуванню технічного мислення у здобувачів освіти.

Автори статті [7, с. 144–146] стверджують, що підвищення рівня технічного мислення сприяє підвищенню якості засвоєння знань здобувачами освіти.

Сучасна освіта стикається з необхідністю розвитку в здобувачів освіти навичок, які сприяють формуванню критичного мислення, здатності до аналізу під час розв'язання тех-

нічних задач. Особливу роль відіграють інноваційні технології, зокрема мікроконтролери, які відкривають нові можливості для навчання та розвитку. Мікроконтролер Arduino завдяки своїй доступності, простоті у використанні та широкому спектру можливостей став потужним інструментом у навчанні. Arduino дає можливість здобувачам освіти не лише вивчати основи програмування й електроніки, але й створювати реальні проекти, що стимулює розвиток практичних навичок і поглиблює розуміння технологічних процесів.

У посібнику [1] автори розглядають основні принципи моделювання та побудови електронних схем, а також програмування мікроконтролерів. Автори знайомлять здобувачів освіти з основними принципами конструювання, програмування електронних систем і створення найпростіших роботів, що передбачає формування та розвинення абстрактного й логічного мислення здобувачів освіти.

У статті [4, с. 124–142] досліджено інтеграцію STEM-технологій з інформаційно-комунікаційними технологіями в освітній процес. Автори пропонують методичні прийоми використання Arduino під час підготовки вчителів фізики, зокрема через проєктні технології, що передбачають виконання різноманітних проєктів – від простих фізичних експериментів до оригінальних групових проєктів. Водночас автори зазначають, що впровадження STEM потребує узгодження навчальних програм різних дисциплін, забезпечення матеріальними ресурсами та розробки нових освітніх програм підготовки вчителів.

В умовах формування інформаційного суспільства в актуально підготувати висококваліфікованих фахівців, здатних правильно й доцільно навчити використовувати комплекс так, щоб це було змістовно та цікаво. Тому потрібно шукати нові методичні підходи до організації навчання, які б сприяли глибокому засвоєнню та розумінню основних понять, правил, принципів і методів вивчення дисциплін, їх взаємозв'язку із суміжними дисциплінами та способів їх використання на практиці [2, с. 29].

Методи та методики дослідження. Основні методи та прийоми організації навчальної діяльності з використанням Arduino перед-

бачають різноманітні підходи, які активізують інтерес здобувачів освіти, сприяють розвитку їхніх технічних навичок і критичного мислення. Методи навчання, представлені в табл. 1, сприяють розвитку не лише технічних навичок, але й критичного мислення, креативності та здатності до самостійного навчання. Вони допомагають здобувачам освіти краще зрозуміти, як працюють технології, а також застосувати свої знання на практиці (табл. 1).

Ефективне впровадження платформи Arduino в навчальний процес вимагає системного підходу. Стаття [6, с. 186–202] розглядає важливість розвитку творчого технічного потенціалу здобувачів освіти в рамках технологічної освіти. Автори акцентують увагу на методичних підходах до формування технічних і творчих навичок здобувачів освіти, зокрема через використання інноваційних технологій, інтерактивних підходів та проєктної діяльності.

Використовувати Arduino варто не тільки в рамках інформатики, але й у фізиці, математиці, біології та мистецтві дає змогу здобувачам освіти побачити, як програмування й електроніка застосовуються в різних сферах. Наприклад, створення інтерактивних моделей для пояснення фізичних явищ, зокрема вимірювання температури або освітленості.

У програмі [5] метою технологічної освітньої галузі визначена реалізація творчого потенціалу здобувача освіти, формування критичного та технічного мислення, готовності до зміни навколишнього природного середовища без заподіяння йому шкоди. Одними із провідних завдань реалізації програми є формування у здобувачів освіти стійкого інтересу до технічної творчості та формування критичного та технічного мислення школярів.

Результати досліджень. Наведемо приклад постановки та розв'язування творчої задачі для 7-го класу закладу загальноосвітньої середньої освіти.

Пропонуємо схему світлофора, який містить три світлодіоди, та код програми (рис. 1).

За допомогою цієї схеми демонструємо роботу світлофора. Проте такий світлофор має лише одну панель. Здобувачам освіти пропонується ввести у схему ще три світло-

Таблиця 1

Методи та прийоми організації навчальної діяльності з використанням Arduino

Метод навчання	Опис навчання	Прийоми навчання
Проектно-орієнтоване навчання	Учні працюють над створенням реальних проєктів, що використовують платформу Arduino, як-от автоматизовані системи, роботи, вимірювальні прилади	Використання готових проєктів як шаблонів. Створення індивідуальних або групових проєктів для розв'язання конкретних задач. Інтеграція в проєкт елементів з різних предметів (математика, фізика, інформатика)
Активне навчання	Навчання, у якому здобувачі освіти активно залучаються до роботи, самостійно або в групах розв'язують завдання, що передбачають використання Arduino	Виконання лабораторних робіт, де здобувачі освіти повинні зібрати схеми, запрограмувати Arduino та перевірити їх у дії. Пошук і виправлення помилок у програмному коді або схемах
Інтерактивне навчання	Взаємодія здобувачі освіти з реальними об'єктами та моделями, що управляються за допомогою Arduino	Використання симуляторів для тестування схем перед їх фізичною реалізацією. Демонстрація результатів роботи проєктів через інтерфейси в реальному часі, як-от монітори, LED-дисплеї, сервоприводи. Використання відкритих онлайн-ресурсів для моделювання схем
Моделювання та вирішення проблем	Здобувачі освіти використовують Arduino для вирішення конкретних технічних або фізичних задач	Постановка задач, що потребують створення алгоритмів та їх програмування. Завдання для з'ясування властивостей сенсорів, моторів та інших компонентів через практичні експерименти
Індивідуалізація навчання	Різні рівні складності завдань для здобувачів освіти з різними рівнями підготовки, що дає змогу кожному здобувачу освіти працювати на своєму рівні	Створення проєктів із використанням різних апаратних засобів (сенсорів, моторів, дисплеїв) залежно від рівня знань здобувачів освіти. Підбір індивідуальних завдань для здобувачів освіти з більш високим рівнем підготовки, як-от інтеграція Arduino з іншими платформами (наприклад, Raspberry Pi)
Колаборативне навчання	Спільна робота здобувачів освіти в командах над проєктами для розвитку командних навичок і обміну знаннями	Спільне розроблення та програмування проєктів, як-от мініроботи чи автоматизовані системи. Проведення групових обговорень, обміну ідеями для вирішення складних задач
Гейміфікація навчання	Використання ігрових елементів для підвищення мотивації та зацікавленості здобувачів освіти	Створення ігор або ігрових механізмів із використанням Arduino (наприклад, сенсорних ігор, робіт, що рухаються за заданими параметрами). Використання змагань або командних завдань для виконання проєктів за обмежений час

діоди для підключення другої панелі. Накопичується й аналізується база пропозицій. Найбільш поширеною серед пропозицій здобувачів освіти – задіяти ще три порти вводу-виводу та доповнити програму командами, які керують цими портами. Це рішення може бути реалізоване, проте це значно ускладнить конструкцію і програму (рис. 1).

Уважно проаналізувавши електричну схему, звертаємо увагу здобувачів освіти на те, що коли на одній панелі вмикається червоне світло, то на другій має вмикатися зелене. Жовте світло вмикається одночасно на двох

панелях. Тому потрібно лише доповнити схему ще трьома світлодіодами (рис. 2). Внести зміни у код програми не потрібно.

Після додавання світлодіодів отримуємо світлофор із двома панелями (рис. 3).

Провівши симуляцію роботи світлофора у Tinkercad, переконуємося, що панелі працюють синхронно.

Наведений демонстраційний приклад практичної реалізації можна розширювати різними додатковими завданнями, які відкриють можливість здобувачам освіти самостійно отримати результат методом спроб і помилок.

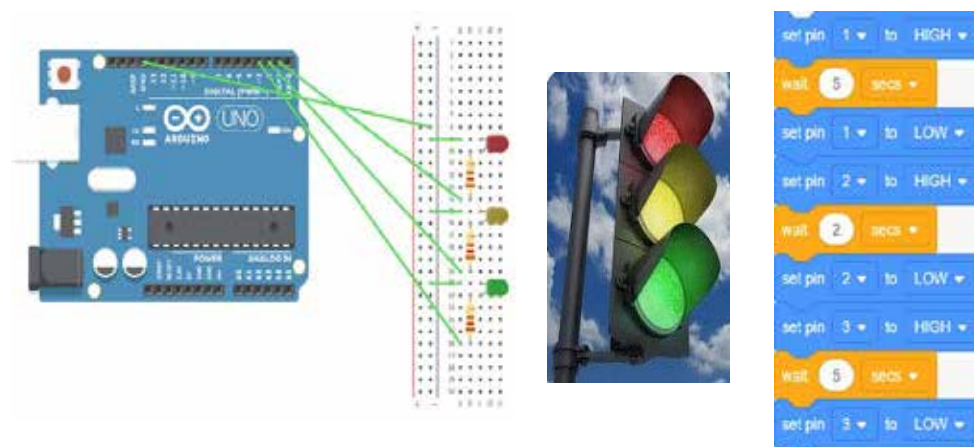

Рис. 1. Світлофор з однією панеллю, змодельований у Tinkercad

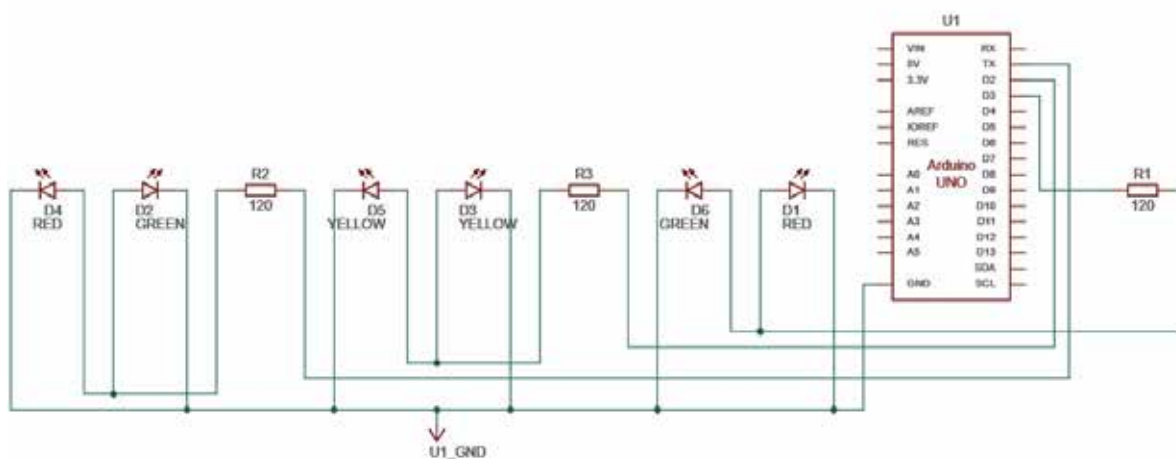

Рис. 2. Схема світлофора з двома панелями, змодельована у Tinkercad

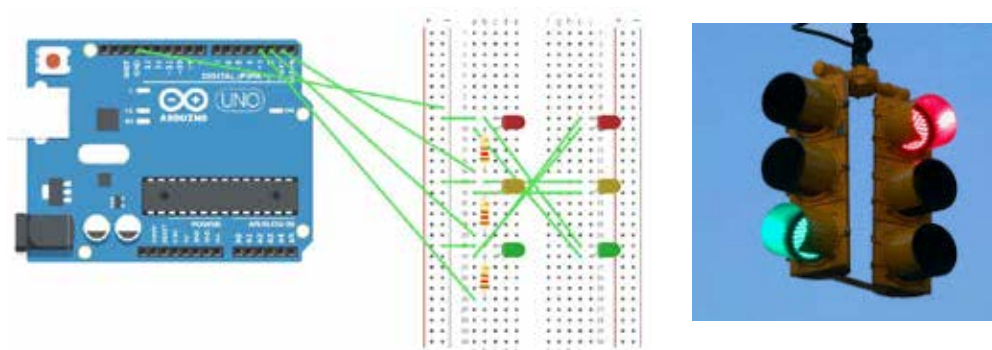

Рис. 3. Світлофор з двома панелями, змодельований у Tinkercad

Такий підхід сформує у здобувачів освіти здатність до творчої діяльності й навчить перевіряти гіпотези на практиці.

Висновки. Використання Arduino в навчальному процесі є потужним інструментом для розвитку технічного мислення, оскільки сприяє інтеграції теоретичних знань з інформатики, фізики через практичні проєкти. Це дає можливість здобувачам освіти не лише набути практичних навичок, але й розвивати творчий підхід, критичне мислення та вміння працювати

в команді. Arduino сприяє застосуванню міжпредметного підходу до навчання. Крім того, використання інноваційних методів навчання робить процес більш інтерактивним і мотивуючим для здобувачів освіти. Важливою умовою успіху є регулярний професійний розвиток вчителів, що дає змогу ефективно впроваджувати сучасні технології в освітній процес. Отже, Arduino не тільки підвищує технічну грамотність, але й формує необхідні навички технічного мислення здобувачів освіти.

Список використаних джерел

1. Глухов О. В., Кравчук О. О., Левченко С. В. Вивчення властивостей мікроконтролерів і електронних систем на базі платформи Ардуіно: навч. посібник для студентів ВНЗ. Харків, 2019. 192 с. URL: https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/7349b613-9f68-4edf-9f1d-c35baac25c76/content?utm_source=chatgpt.com.
2. Крамар С., Шишкіна М. Методичні особливості використання ARDUINO на платформі TINKERCAD у середовищі неформальної освіти вчителів. *Фізико-математична освіта*. 2024. Вип. 39 (5). С. 27–33. URL: <https://doi.org/10.31110/fmo2024.v39i5-04>.
3. Шайда Н. П., Чернякова О. В. Психологічні особливості технічного мислення учнів спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату у сучасному контексті освіти. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 1. Т. 2. С. 173–176. URL: http://tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2019/part_2/1-2_2019.pdf.
4. Сальник І. В., Соменко Д. В., Сірик Е. П. Використання платформи Arduino у підготовці вчителів фізики до STEM орієнтованого навчання. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2023. Том 95. № 3. С. 124–142. DOI: 10.33407/itlt.v95i3.5155.
5. Сокол І. М., Ченцов О. М. Модельна навчальна програма «Робототехніка. 7–9 класи (міжгалузевий інтегрований курс)». Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 10.09.2024 № 1279). 2024. 14 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2024/Model.navch.prohr.5-9.klas-2024/10.09.2024/robototekhnika-7-9-kl-sokol-ta-in-10092024.pdf>.
6. Тарара А., Сушко І. Методика формування в учнів творчого технічного потенціалу й оцінювання рівня його сформованості у процесі реалізації змісту технологічної освіти в гімназії. *Проблеми сучасного підручника*. 2023. Вип. 30. С. 186–202. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2023-30-186-202>.
7. Кирильчук Ю., Кирильчук І. Розвиток технічного мислення старшокласників: проблемні методи навчання. *Нова педагогічна думка*. 2018. № 2 (94). С. 144–146.

References

1. Hlukhov, O.V., Kravchuk, O.O., & Levchenko, Ye.V. (2019). Vyvchennia vlastyvostei mikrokontroleriv i elektronnykh system na bazi platformy Arduino [Studying the properties of microcontrollers and electronic systems based on the Arduino platform]: navch. posibnyk dlia studentiv VNZ. Kharkiv. 192 p. URL: https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/7349b613-9f68-4edf-9f1d-c35baac25c76/content?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
2. Kramar, S., & Shyshkina, M. (2024). Metodychni osoblyvosti vykorystannia ARDUINO na platformi TINKERCAD u seredovysyshi neformalnoi osvity vchyteliv [Methodological features of using ARDUINO on the TINKERCAD platform in the environment of informal teacher education]. *Fizyko-matematychna osvita*, 39 (5), 27–33. URL: <https://doi.org/10.31110/fmo2024.v39i5-04> [in Ukrainian].
3. Shaída N.P., Cherniakova, O.V. (2019). Psykholohichni osoblyvosti tekhnichnoho myslennia uchniv spetsialnoi zahalnoosvitnoi shkoly-internatu u suchasnomu konteksti osvity [Psychological features of technical thinking of students of a special general boarding school in the modern context of education]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*, 1 (2), 173–176. URL: http://tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2019/part_2/1-2_2019.pdf [in Ukrainian].
4. Salnyk, I.V., Somenko, D.V., Siryk, E.P. (2023). Vykorystannia platformy arduino u pidhotovtsi vchyteliv fizyky do STEM oriientovanoho navchannia [Using the Arduino platform in preparing physics teachers for STEM-oriented teaching]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*, 95 (3), 124–142. DOI: 10.33407/itlt.v95i3.5155 [in Ukrainian].

5. Sokol, I.M., Chentsov, O.M. (2024). Modelna navchalna prohrama “Robototekhnika. 7–9 klasy (mizhhaluzevyi intehrovanyi kurs)” [Model curriculum „Robotics. Grades 7–9 (inter-disciplinary integrated course)”. Recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine]. Rekomendovano Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy (*nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 10.09.2024 № 1279*). 14 p. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2024/Model.navch.prohr.5-9.klas-2024/10.09.2024/robototekhnika-7-9-kl-sokol-ta-in-10092024.pdf> [in Ukrainian].
6. Tarara, A., Sushko, I. (2023) Metodyka formuvannia v uchniv tvorchoho tekhnichnoho potentsialu y otsiniuvannia rivnia yoho sformovanosti u protsesi realizatsii zmistu tekhnolohichnoi osvity v himnazii [Methodology for the formation of creative technical potential in students and assessment of its level of formation in the process of implementing the content of technological education in a gymnasium]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, 30, 186–202. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2023-30-186-202> [in Ukrainian].
7. Kyrylchuk, Iu., Kyrylchuk, I. (2018). Rozvytok tekhnichnoho myslennia starshoklasnykiv [Development of technical thinking in high school students: problem-based learning methods]: problemni metody navchannia. *Nova pedahohichna dumka*, 2 (94), 144–146 [in Ukrainian].

АРТТЕРАПІЯ У ПІДТРИМЦІ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ТА ПСИХОСОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ У КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ

Мазоха І. С.

КАНДИДАТ ПСИХОЛОГІЧНИХ НАУК,
доцент кафедри загальної та прикладної психології
Ізмаїльського державного гуманітарного університету
ORCID ID: 0009-0009-9361-8080
Researcher ID: MGV-3046-2025

У статті висвітлено значення арттерапії як ефективного методу підтримки емоційного стану та психосоціального розвитку дітей у кризових ситуаціях. Досліджено основні механізми впливу арттерапії на зниження рівня тривожності, страху, емоційного напруження та подолання наслідків психотравмуючих подій. Акцент зроблено на важливості художньо-творчої діяльності як засобу самовираження й емоційного розвантаження. Визначено, що використання таких методів, як ізотерапія, казкотерапія, драматерапія, музикотерапія та ліплення, сприяє створенню безпечного простору для вираження емоцій, формування адаптивних стратегій поведінки та розвитку навичок емоційної саморегуляції. Підкреслено значення арттерапії у соціалізації дітей через групові форми роботи, які сприяють зміцненню комунікативних здібностей, розвитку емпатії та покращенню взаємодії з однолітками. Проаналізовано практичні аспекти застосування арттерапевтичних методів у корекційній роботі з дітьми, які перебувають у стані психологічної кризи. Визначено роль інтеграції арттерапії з іншими психотерапевтичними методами, що забезпечує комплексний підхід до подолання наслідків кризових ситуацій. Зроблено висновок про ефективність арттерапії у процесі психологічної реабілітації дітей та її значення для формування стійких адаптаційних механізмів у складних життєвих обставинах. Доведено, що арттерапія сприяє розвитку когнітивних і творчих здібностей дитини, допомагає у формуванні позитивної самооцінки та підвищенні рівня емоційної стійкості. Важливим аспектом є також застосування арттерапії у роботі з дітьми, які пережили травматичні події, пов'язані з війною, що сприяє їхній емоційній стабілізації та адаптації до нових умов життя.

Ключові слова: арттерапія, емоційний стан, психосоціальний розвиток, кризові ситуації, емоційна саморегуляція, психологічна реабілітація, травматичний досвід.

Mazokha I. S. Art therapy in supporting the emotional state and psychosocial development of children in crisis situations

The article highlights the importance of art therapy as an effective method of supporting the emotional state and psychosocial development of children in crisis situations. The main mechanisms of the influence of art therapy on reducing anxiety, fear, emotional stress and overcoming the consequences of traumatic events are investigated. The emphasis is placed on the importance of artistic and creative activity as a means of self-expression and emotional relief. It is determined that the use of such methods as isotherapy, fairy tale therapy, drama therapy, music therapy and modeling contributes to the creation of a safe space for expressing emotions, the formation of adaptive behavioral strategies and the development of emotional self-regulation skills. The importance of art therapy in the socialization of children through group forms of work that contribute to strengthening communication skills, developing empathy and improving interaction with peers is emphasized. The practical aspects of the application of art therapy methods in correctional work with children who are in a state of psychological crisis are analyzed. The role of art therapy integration with other psychotherapeutic methods has been determined, which provides a comprehensive approach to overcoming the consequences of crisis situations. A conclusion has been made about the effectiveness of art therapy in the process of psychological rehabilitation of children and its importance for the formation of stable adaptation mechanisms in difficult life circumstances. It has been proven that art therapy contributes to the development of the child's cognitive and creative abilities, helps in the formation of positive self-esteem and increasing the level of emotional stability. An important aspect is also the use of art therapy in working with children who have experienced traumatic events related to the war, which contributes to their emotional stabilization and adaptation to new living conditions.

Key words: art therapy, emotional state, psychosocial development, crisis situations, emotional self-regulation, psychological rehabilitation, traumatic experience.

Вступ. Дослідження українських науковців і практиків у сфері арттерапії, зокрема О. Л. Вознесенської, Н. П. Волкової, М. О. Власюк, А. Е. Бойко, І. В. Бабій, Л. В. Мови, В. А. Газолишина, О. В. Брюховецької, В. Ліванової, свідчать про високу ефективність терапії мистецтвом у психотерапевтичній та психокорекційній роботі. Завдяки своїй ресурсності арттерапія створює безпечний простір для регуляції емоційного стану, що дає змогу особистості опрацьовувати негативні переживання, покращувати навички соціальної взаємодії, розширювати можливості самопізнання й активізувати внутрішні резерви для подолання кризових станів.

Арттерапевтичні методи демонструють значний потенціал у роботі з дітьми, оскільки сприяють зниженню рівня психологічної напруги, усуненню тривожності, пов'язаної з навчальним процесом, а також формуванню стійких навичок емоційної саморегуляції. Крім того, вони є ефективним засобом розвитку творчих здібностей, сприяють формуванню комунікативних навичок, розкриттю особистісного потенціалу та гармонізації психоемоційного стану. Використання арттерапії як складової психокорекційної роботи дає змогу вирішувати як профілактичні, так і терапевтичні завдання, спрямовані на подолання поведінкових та емоційних розладів. Інтеграція цього методу в роботу з дітьми сприяє формуванню комплексу ключових психологічних навичок, необхідних для ефективної психосоціальної адаптації та успішної інтеграції у соціальне середовище.

Методи та методики дослідження. Під час підготовки публікації застосовано комплекс методів дослідження, що забезпечив всебічний аналіз проблематики. Використано теоретичні підходи, зокрема аналіз і систематизацію наукових джерел із психології, що дало можливість визначити основні концептуальні положення й актуальні тенденції у досліджуваній сфері. Інтерпретаційно-аналітичний метод сприяв поглибленому осмисленню отриманих даних, їх критичному переосмисленню та встановленню взаємозв'язків між окремими теоретичними положеннями. Узагальнення матеріалів дало змогу сформулювати ключові висновки, що відображають сутність досліджуваної проблематики, а також

виявити перспективні напрями подальших наукових розвідок. Метою статті є теоретичне обґрунтування й аналіз арттерапії як ефективного методу психологічної допомоги у процесі корекції емоційних станів і психосоціальної адаптації особистості, зокрема дітей у кризових ситуаціях. Дослідження спрямоване на визначення основних механізмів впливу арттерапії, її психокорекційного потенціалу та можливостей інтеграції з іншими методами психотерапії. Окрему увагу приділено практичним аспектам застосування арттерапевтичних технологій для роботи з психотравмованими особами, розвитку емоційної регуляції та формуванню адаптивних стратегій подолання стресових ситуацій.

Результати. Арттерапія у підтримці емоційного стану та психосоціального розвитку дітей у кризових ситуаціях є ефективним підходом у сучасній психотерапевтичній практиці. Діти, які переживають кризові ситуації, часто стикаються з труднощами у вербалізації своїх емоційних станів, що може ускладнювати процес психологічної підтримки. Арттерапія, як метод, що базується на використанні творчих технік, забезпечує безпечний і природний спосіб вираження почуттів, сприяючи зниженню рівня тривожності, страху й емоційного напруження. Завдяки можливості перенесення внутрішніх переживань у художній простір дитина отримує можливість усвідомити й опрацювати негативний досвід без додаткового стресу, пов'язаного з необхідністю вербального вираження. Крім того, арттерапія активно впливає на когнітивні процеси, стимулює розвиток уваги, мислення, уваги, що є важливим аспектом для загального психосоціального розвитку [3].

У науковій літературі та психотерапевтичній практиці широко досліджується застосування арттерапії для роботи з психічними травмами, що робить її ефективним методом психокорекції. Арттерапія успішно використовується в підтримці осіб, які зазнали насильства, пережили тортури або стали жертвами міжетнічних конфліктів, сприяючи налагодженню їхньої соціальної взаємодії. Вона також застосовується для подолання наслідків техногенних і природних катастроф, забезпечуючи емоційну стабілізацію постраждалих [6].

Арттерапія може реалізовуватися у двох основних напрямках. Перший ґрунтується на тому, що художня творчість сама по собі має терапевтичний ефект, даючи змогу особистості символічно виражати внутрішні конфлікти та трансформувати їх у продуктивний досвід. Основним механізмом цього підходу є сублімація, яка забезпечує конструктивну переробку деструктивних імпульсів. Фахівець у такому форматі арттерапії відіграє роль фасилітатора, стимулюючи учасників до дослідження власних творів і розвитку довіри до власного сприйняття. Другий підхід передбачає застосування арттерапії як додаткового інструменту до інших психотерапевтичних методів, де мистецьке самовираження використовується для поступового усвідомлення та інтеграції емоційного досвіду [5].

Основними цілями арттерапії є самовираження, розширення особистісного досвіду, розвиток навичок самопізнання, внутрішня інтеграція особистості та її адаптація до соціокультурного середовища. У межах арттерапевтичного процесу спонтанне малювання, ліплення й інші форми творчої активності розглядаються як засіб активізації уяви та несвідомих психічних процесів, а не як прояв художнього таланту. Одним із ключових понять арттерапії є сублімація, що полягає у перенаправленні несвідомих імпульсів, зокрема агресивних чи тривожних, у творчі продукти, які дають можливість їх символічно виразити та переробити. Завдяки мистецтву індивід може безпечно артикулювати негативні емоції, як-от гнів, страх або біль, що сприяє їхній поступовій інтеграції у психічний досвід.

Арттерапія має низку переваг як метод психологічної допомоги. Вона дає змогу виражати агресивні емоції у соціально прийнятний спосіб, використовуючи творчі засоби, зокрема малювання, живопис чи ліплення, що сприяє зниженню внутрішнього напруження. Вона також прискорює терапевтичний процес, оскільки внутрішні конфлікти та підсвідомі переживання легше виражаються через зорові образи, ніж через вербальну комунікацію. Крім того, арттерапія є діагностичним інструментом, оскільки творчі роботи пацієнтів надають об'єктивний матеріал для аналізу, що не підлягає свідомій модифікації. Методика також дає

змогу працювати з глибокими екзистенційними темами, як-от втрата, смерть або страх, які часто є складними для вербалізації [1].

Застосування арттерапії сприяє розвитку терапевтичних взаємин, адже створення колективних художніх робіт посилює почуття єдності та взаєморозуміння серед учасників групової терапії. Також відзначається її здатність формувати відчуття внутрішнього порядку та контролю над власними емоціями, що є важливим чинником психологічної стабільності. Додатково арттерапія сприяє підвищенню самооцінки, оскільки творчі досягнення надають учасникам відчуття компетентності та самовираження [8].

Важливим аспектом застосування арттерапії є її здатність впливати на емоційно-вольову сферу особистості, сприяючи зниженню внутрішнього напруження, усвідомленню власних психоемоційних станів та формуванню механізмів їхньої регуляції. Художня експресія не лише дає змогу виразити та трансформувати емоційні переживання, а й сприяє розвитку емпатії та соціально прийнятних форм емоційного вираження. З огляду на це корекційна робота повинна мати когнітивно-особистісний компонент, що передбачає аналіз причин емоційних станів, прогнозування їхнього впливу на поведінку та міжособистісні взаємини, а також формування конструктивних стратегій подолання труднощів. Ідентифікація та подолання ірраціональних переконань, розвиток рефлексивних навичок і критичного мислення відіграють ключову роль у процесі емоційної регуляції. Отже, ефективне використання арттерапії у психологічній практиці передбачає комплексний підхід, що охоплює емоційно-вольову, когнітивну та поведінкову сфери. Регуляція мотиваційно-сміслових процесів, розвиток адаптивних моделей поведінки та формування соціально-психологічних навичок є необхідними умовами для досягнення емоційної рівноваги й особистісного зростання [2].

Психотерапевтичний вплив арттерапії на емоційний стан і психосоціальний розвиток дітей у кризових ситуаціях зумовлений взаємодією кількох ключових факторів, зокрема художньої експресії, терапевтичних взаємин та інтерпретації із зворотним вербальним зв'язком. Художня експресія виконує важливу

роль у відображенні емоційних станів та внутрішніх переживань дитини через використання різних художніх матеріалів, що сприяє їхньому символічному опрацюванню. Візуальний образ, який формується в процесі творчої діяльності, набуває значної психотерапевтичної цінності, оскільки виступає медіатором між несвідомими афектами й усвідомленою частиною психіки. Процес створення художнього символу забезпечує механізм інтеграції внутрішніх конфліктів, сприяючи їх вираженню в безпечній та структурованій формі.

Значний внесок у розуміння терапевтичного ефекту арттерапії зробили дослідники, які пов'язують її коригувальний вплив саме із символічним вираженням. Символічне вираження сприяє налагодженню діалогу між різними рівнями психічного функціонування особистості та її соціальним оточенням. Символи, що виникають у творчому процесі, не лише опосередковують процеси когнітивного осмислення, але й забезпечують зв'язок між суб'єктивною внутрішньою реальністю та зовнішнім світом, що відіграє ключову роль у формуванні адаптивних стратегій емоційного реагування та регуляції психоемоційного стану [4].

Значення арттерапії у роботі з дітьми у кризових станах пояснюється її здатністю адаптуватися до індивідуальних потреб дитини та створювати комфортне середовище для її психоемоційного розвантаження. Використання різних арттерапевтичних технік, як-от малювання, ліплення, кольоротерапія, казкотерапія та драматерапія, дає змогу підбирати найбільш відповідний метод з огляду на вік дитини, її особистісні особливості та характер пережитих кризових подій. Зокрема, ізотерапія дає можливість дитині через зображення передати свої переживання, що сприяє символічному опрацюванню емоційних конфліктів. Рольові ігри та драматерапія допомагають дітям проживати складні життєві ситуації у безпечному середовищі, моделюючи різні стратегії поведінки та розвиваючи навички соціальної взаємодії. Використання казкотерапії сприяє формуванню позитивних моделей поведінки, оскільки діти через сюжетну лінію можуть ототожнювати себе з героями, знаходити вихід із проблемних ситуацій і засвоювати важливі соціальні норми.

Арттерапія є одним із найбільш універсальних та ефективних методів психологічної допомоги, що базується на невербальних засобах комунікації і не має обмежень у застосуванні. Використання художньої діяльності як терапевтичного інструменту дає змогу виразити й опрацювати травматичні переживання, що можуть бути недоступними для вербалізації. Саме тому арттерапія є важливим компонентом у роботі з особами, які перебувають у стані психоемоційної напруги або пережили травматичні події, зокрема під час війни. Терапевтичний ефект цього підходу реалізується через механізми релаксації, катарсису, формування навичок саморегуляції, прийняття рішень і набуття інсайтів, що сприяють відновленню психоемоційної рівноваги. Важливу роль арттерапія відіграє і в роботі з родинами, адже сприяє гармонізації емоційного стану та налагодженню міжособистісних взаємин, забезпечуючи м'яке зцілення психіки дитини через взаємодію з батьками й соціальним середовищем.

Серед різноманітних арттерапевтичних методів ефективним інструментом для корекції тривожності є пальчикове малювання. Тактильні відчуття, які виникають у процесі цієї техніки, позитивно впливають на нервову систему, сприяючи її заспокоєнню та регуляції. Крім того, взаємодія з фарбами виконує рефлекторну масажну функцію, оскільки на долонях розташовані біологічно активні точки, пов'язані з внутрішніми органами. Це забезпечує комплексний позитивний вплив на загальний психофізіологічний стан людини. Пальчикове малювання може бути як індивідуальним процесом для дитини, так і спільною діяльністю з батьками, що додатково сприяє зміцненню емоційного зв'язку між ними.

Ще одним дієвим методом є створення колажу, що полягає у комбінуванні різних зображень, вирізок із друкованих видань або особистих фотографій на певну тему. Ця техніка сприяє розвитку прогностичного мислення, фантазії, активізації уяви, а також інтеграції свідомого та підсвідомого досвіду. Вибір тем для колажу може відповідати актуальним психоемоційним потребам особистості, наприклад, «Моя мрія», «Після війни», «Моє майбутнє» або «Подарунок війну». Така діяльність

сприяє символічному оформленню надій і сподівань, створюючи простір для конструктивної роботи з внутрішніми переживаннями.

Методика малювання мандал або композицій у колі має глибокий терапевтичний потенціал, оскільки поєднує художнє самовираження із структурованим і медитативним підходом до роботи з психічним станом. Символіка мандали, що традиційно використовується в духовних практиках буддизму й індуїзму, на рівні психологічної інтерпретації відображає внутрішню цілісність особистості. У процесі її створення відбувається саморефлексія, інтеграція емоційного досвіду, підвищення відчуття контролю над власним життям, що особливо важливо в умовах кризових ситуацій, пов'язаних із війною. Виконання цієї вправи сприяє відновленню внутрішньої рівноваги, зниженню рівня тривожності та зміцненню психічної стійкості особистості. Завдяки своїй структурованості й універсальності мандалотерапія є ефективним засобом саморегуляції і для дітей, і для дорослих, оскільки дає змогу стабілізувати емоційний стан та опрацювати глибокі внутрішні конфлікти в символічній формі.

Сучасні теоретики та практики відзначають, що арттерапевтичні методики, зокрема акварельна терапія, є дієвим засобом психологічної підтримки в кризових станах, оскільки забезпечують м'яке опрацювання емоцій через невербальне самовираження. Завдяки поєднанню сенсорного сприйняття та спонтанного самовираження акварель знижує когнітивний опір, підвищує емоційну усвідомленість і моделює адаптацію до невизначеності. Методика активує асоціативні механізми, інтегрує емоційний досвід і сприяє встановленню зв'язку між внутрішнім станом особистості та зовнішнім середовищем. Залежно від стадії кризового реагування, акварельна терапія може виконувати стабілізаційну функцію, знижувати рівень стресу, формувати відчуття безпеки або сприяти глибинному опрацюванню травматичного досвіду. У період загострення кризового стану акварельні техніки допомагають візуалізувати внутрішні конфлікти, полегшуючи їх усвідомлення та трансформацію. На етапі відновлення вони підтримують формування адаптивних стратегій і стабілізацію психое-

моційного стану. Важливим аспектом є подолання психологічного опору, що може виникати через страх оцінки або невідповідності очікуванням. Акварельна терапія ефективна в роботі з широким спектром емоційних і поведінкових розладів, включно з тривожністю, страхами, агресивними реакціями, проблемами адаптації та дереалізацією. Її здатність поєднувати спонтанне самовираження із символічним осмисленням робить цей метод гнучким інструментом психологічної підтримки. У межах комплексних психотерапевтичних програм акварельна терапія сприяє розвитку адаптивних стратегій реагування, гармонізації емоційного стану та підвищенню стресостійкості. Таким чином, акварельна терапія є гнучким та ефективним методом психологічної корекції, що забезпечує як емоційне розвантаження, так і глибоке опрацювання кризового досвіду. Її використання в комплексних психотерапевтичних програмах сприяє формуванню адаптивних стратегій реагування, покращенню внутрішньої гармонії та підвищенню стійкості до життєвих викликів [7].

Як зазначають сучасні дослідники, арттерапія сприяє психосоціальному розвитку дітей у кризових ситуаціях, зміцнюючи їхню здатність до саморегуляції, емоційної стійкості та соціальної адаптації. Вона допомагає подолати почуття ізоляції, страху та невпевненості, створюючи умови для розвитку комунікативних навичок, емпатії та конструктивного вираження емоцій. Групові заняття формують атмосферу підтримки, сприяють налагодженню міжособистісної взаємодії та підвищенню рівня довіри. Використання різних арттерапевтичних методик, як-от ліплення, кольоротерапія, драматерапія та рольові ігри, дає змогу ефективно стабілізувати емоційний стан, розвивати адаптивні стратегії поведінки та підвищувати стресостійкість. Таким чином, арттерапія є комплексним інструментом психологічної реабілітації, що поєднує емоційне опрацювання з формуванням соціальних компетенцій.

Висновки. Отже, узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що арттерапія є одним із найбільш ефективних методів психологічної підтримки дітей у кризових ситуаціях, оскільки створює безпечний простір

для вираження емоцій, які складно піддаються вербалізації. Використання художньої діяльності дає змогу дитині трансформувати негативний досвід у символічну форму, знижуючи рівень тривожності, страху й емоційного напруження. Крім того, арттерапія сприяє розвитку когнітивних і соціальних навичок, зміцнюючи здатність до саморегуляції, усвідомлення власного емоційного стану та побудови ефективної взаємодії з оточен-

ням. Групові арттерапевтичні заняття допомагають дітям долати соціальну ізоляцію, сприяють розвитку комунікативних навичок і підвищенню рівня довіри в міжособистісних стосунках, що є ключовим фактором їхньої психологічної стабілізації. Таким чином, арттерапія не лише пом'якшує наслідки психотравмуючих подій, а й сприяє формуванню адаптивних механізмів, що забезпечують гармонійний психосоціальний розвиток дитини.

Список використаних джерел

1. Арт-терапія : навчальний посібник / уклад. В. І. Станішевська. Умань : ВПЦ «Візаві», 2022. 172 с.
2. Арт-технології : навчально-методичний посібник / уклад.: О. А. Мірошніченко. Житомир : ТОВ «Видавничий дім Бук-Друк», 2024. 180 с.
3. Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії : навч.-метод. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. Ч. 1. 232 с.
4. Лазаревська О. Психологічні фактори впливу арт-терапії на процес розвитку дітей. *Вісник ХНПУ імені Григорія Сковороди «Психологія»*. 2021. Вип. 63. С. 133–145.
5. Мушкевич М. І., Чагарна С. Є. Основи психотерапії : навч. посіб. 3-тє вид. / за ред. М. І. Мушкевич. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. 420 с.
6. *Простір арт-терапії* : зб. наук. праць / УМО, 2022, ВГО «Арттерапевтична асоціація», 2022 [Редкол.: Лушин П. В. та ін.]. Київ : ФОП «Назаренко Т. В.», 2022. Вип. 1 (31). 104 с.
7. Простір арттерапії: мистецтво відновлення психічного здоров'я в часи війни : *матеріали XX Міжнародної міждисциплінарної науковопрактичної конференції* (31 березня – 2 квітня 2023 р.). / за наук. ред. О. Л. Вознесенської, Л. О. Подкоритової. Київ, 2023. 163 с.
8. Теорія і практика арт-терапії : навчально-методичний комплекс / уклад. І. В. Бабій. Умань : Алмі, 2014. 75 с.

References

1. Stanishevskaya, V.I. (2022). Art-terapiia [Art therapy]. Uman: VPTs "Vizavi". 172 p. [in Ukrainian].
2. Miroshnychenko, O.A. (2024). Art-tehnologii [Art-technologies]. Zhytomyr: TOV "Vydavnychiy dim Buk-Druk". 180 p. [in Ukrainian].
3. Kalka, N., Kovalchuk, Z. (2020). Praktykum z art-terapii [Art therapy workshop]. Ch. 1. Lviv: LvDUVS. 232 p. [in Ukrainian].
4. Lazarevska, O. (2021). Psykholohichni faktory vplyvu art-terapii na protses rozvytku ditei [Psychological factors of the influence of art therapy on the development process of children]. *Visnyk KhNPU imeni Hryhoriia Skovorody – Bulletin of the Hryhoriy Skovoroda KhNPU*, 63, 133–145 [in Ukrainian].
5. Mushkevych, M.I. (2017). Osnovy psykhoterapii [Basics of psychotherapy]. Lutsk: Vezha-Druk. 420 p. [in Ukrainian].
6. Lushyn, P.V. (2022). Prostir art-terapii [Art therapy space]. Kyiv: FOP "Nazarenko T.V.", 1 (31), 104 [in Ukrainian].
7. Voznesenskoï, O.L., Podkorytovoï, L.O. (2023). Prostir artterapii: mystetstvo vidnovlennia psykhiichnoho zdorovia v chasy viiny: materialy [Art Therapy Space: The Art of Restoring Mental Health in Times of War]. Kyiv, 163 p. [in Ukrainian].
8. Babii, I.V. (2014). Teoriia i praktyka art-terapii [Theory and practice of art therapy]. Uman, Almi. 75 p. [in Ukrainian].

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДИТЯЧОЇ ГРИ

Майданенко С. В.

кандидат педагогічних наук, доцент,
старший викладач кафедри психології та педагогіки
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-0339-1507>

У статті розкрито значення дитячих іграшок у житті малечі, їх сакральне значення. Гра – один із засобів розвитку дитини. Тільки у грі дитина невимушено розкриває свої творчі здібності, отримує нові знання та закріплює навички, розвиває спостережливість, фантазію, моторику, пам'ять, вчиться долати труднощі, думати, аналізувати. Під час гри малюки отримують корисні навички, у дітей розвиваються духовні здібності, пробуджуються різні почуття. Гра має величезне розвивальне й виховне значення для формування дитини та є важливим моментом підготовки дітей до самостійної діяльності. Гра – це потужний засіб виховання. Саме в грі реалізується потреба людської природи. Мати дитинство – це передусім мати право на розвиток власної ігрової діяльності. Дитинство без іграшок неможливе. Іграшки відіграють неабияке значення в розвитку дитини, а не тільки розважають її. Життя малюка наповнюється радістю, стає цікавішим за допомогою іграшок: ляльки-мотанки, свищики, конструктори, ведмедики та інші дитячі іграшки. Перша іграшка дитини – брязкальце. Воно миготить перед очима, видаючи звуки, чим приваблює малюка. Розглядаючи першу у своєму житті цікаву річ, немовля вчиться концентрувати увагу, у нього виникає бажання до неї доторкнутися, взяти до рук, потрясти. Це стимулює дитину працювати ручками, повертатися на звук, впізнавати предмет і усміхатися з його наближенням. Головна мета батьків щоб дитина зростала здоровою, сильною, спритною та духовно багатою. Саме в цьому їм допомагають іграшка та гра.

Ключові слова: іграшка, гра, ігрова діяльність, дитини-дошкільник, дитинство.

Maidanenko S. V. Psychological aspects of children's play

The article reveals the importance of children's toys in the life of a child, their sacred meaning. Play is one of the means of child development. Only in the game does a child easily reveal his creative abilities, acquire new knowledge and consolidate skills, develop observation, imagination, motor skills, memory, learn to overcome difficulties, think, analyze. During the game, toddlers acquire useful skills, children develop spiritual abilities, various feelings awaken. Play has a huge developmental and educational value for the formation of a child and is an important moment in preparing children for independent activity. Play is a powerful means of education. It is in the game that the need of human nature is realized. Having a childhood is, first of all, having the right to develop one's own play activity. Childhood without toys is impossible. Toys play a significant role in the development of a child, and not only entertain them. The baby's life is filled with joy, becomes more interesting with the help of toys: motanka dolls, whistles, constructors, teddy bears and other children's toys. The first toy of the child is a rattle. It flashes before the eyes, making sounds, which attracts the baby. Considering the first interesting thing in his life, the baby learns to concentrate attention, he has a desire to touch it, take it in his hands, shake it. This stimulates the child to work with his hands, turn to the sound, recognize the object and smile when it approaches. The main goal of parents is for the child to grow healthy, strong, agile and spiritually rich. This is exactly what a toy and a game help them with.

Key words: toy, game, game activity, preschool child, childhood.

Вступ. Гра – провідний вид діяльності дітей. Організована ігрова діяльність дітей дошкільного віку посідає особливе місце в системі організованого виховного впливу, оскільки під час гри відбуваються найважливіші зміни в психіці дитини, зазначає Н. Каньоса [4]. З'являються детермінанти

успішного розвитку новоутворень, максимально розкриваються психічні якості та процеси, ключові риси особистості, започатковуються базові особистісні якості. Ігрова діяльність дітей дошкільного віку є основою для виникнення інших специфічних видів дитячої діяльності, які згодом відриваються

від гри й набувають самостійного сприйняття та значення, наприклад праця, навчання, художня творчість[4].

Великий вплив на формування дошкільного виховання в Україні мали зарубіжні педагоги О. Деклорі, М. Монтесорі, які створили оригінальні концепції та методичні системи дошкільного виховання. «Гра – це іскра, що запалює вогник допитливості та цікавості», – говорив В. Сухомлинський. Зазначимо, що і в наш час багато вчених вивчають проблему дитячої гри. Н. Каньоса присвятила свої праці дослідженню психологічних особливостей організації ігрової діяльності дітей дошкільного віку. Вона зазначає, що організована ігрова діяльність дітей дошкільного віку посідає особливе місце в системі організованого виховного впливу, оскільки сама гра розвивається протягом усього дошкільного віку. Дослідниця говорить, що в рамках ігрової діяльності відбуваються найважливіші зміни в психіці дитини. У дитини з'являються детермінанти успішного розвитку новоутворень, максимально розкриваються психічні якості та процеси, ключові риси особистості, започатковуються базові особистісні якості [4]. І. Губеладзе розглядає психологічні проблеми ігрової діяльності дітей дошкільного віку та їх врахування під час вивчення іноземної мови [1]. І. Чухрій підкреслює, що гра є важливим інструментом у наданні психологічної допомоги дітям, саме у грі ми можемо розпізнати загрози, що виникають, надати можливість дитині відреагувати травматичні та тривожні події, спрогнозувати успішне подолання складних життєвих ситуацій [6]. Л. Жихарева досліджує зв'язок між особливостями функціонування психологічного захисту матері, рівнем рефлексивного функціонування, міжпоколінною трансмісією та типом прихильності дитини [2]. Нею розроблені науково-методичні рекомендації для практичних психологів і соціальних педагогів, орієнтованих на профілактику і корекцію проблем дитячо-батьківських стосунків [2]. Т. Войцях у своєму навчально-методичному посібнику приділяє увагу технології застосування профілактичних настільних ігор у роботі з різними цільовими групами з метою протидії негативним соціальним явищам в освітньому середовищі

та в соціумі. Вона зазначає, що гра – найдавніший і найдоступніший інструмент навчання та виховання, формування моделей поведінки в дитини, а також корекції поведінки підлітків, молоді та інколи навіть і дорослих[3].

Таким чином, вивчаючи психолого-педагогічну літературу, ми дійшли висновку, що цілісної теорії гри немає.

Методи та методики дослідження. Теоретичний аналіз наукової літератури з метою добору й осмислення фактичного матеріалу; вивчення освітніх концепцій, методик і технологій для визначення шляхів вирішення досліджуваної проблеми.

Результати. «Людина, власне, тільки тоді і є цільною істотою, коли грає», – говорив У. Шіллер. Життя дітей, у якому беруть участь дорослі, – це і є гра для дітей. Різні науковці по-різному пояснювали потреби дитини у грі. Наприклад, відомий психолог Д. Ельконін висуває таку гіпотезу: в історії людства праця випереджає гру, гра є соціальним явищем і слугує для підготовки до праці. Учений вважає, що на початкових етапах розвитку суспільства діти рано включалися у життя дорослих і брали безпосередню участь у їх діяльності. Гри як такої ще не було. Ускладнення знарядь праці призвело до того, що дітям стала недоступною участь у допомозі дорослим, виникла потреба у спеціальній підготовці до трудової діяльності. Стали виготовлятися зменшені знаряддя: луки, списи, ножі тощо. Діти вправлялися з ними, і такі заняття вже можна вважати іграми-вправами. Рольової гри на цьому етапі розвитку не спостерігалось. Ми не погоджуємося з гіпотезою Д. Ельконіна. В. Всеволодський-Гернгросс доводив, що гра зародилася в докласовому спілкуванні і була пов'язана з музикою, танцями, піснями. Дорослі гралися, як діти, виконуючи ритуальні дії. З розвитком суспільства виникли драма, спорт, танці, інші види мистецтва, а гра, як відображення подій життя, лишилася лише в дітей. Багато існує різних думок. Ще в давнині людина розглядала гру як засіб розвитку. Навіть в індійських ведах згадується про гру, зазначає Т. Войцях [3]. Вона говорить, що цікаво подивитися на корені слова «гра» у стародавніх мовах. Стародавні індуси сприймали життя як божественну гру

(«ліла»), як ілюзію («майя»), вважаючи, що ілюзія і є гра, ба більше, навіть слово «ілюзія» означало в них «перебування в грі», in lūdum (латин. lūdum – «гра»). У греків грою називали дії, що притаманні дітям (тобто те, що називається «поринати в дитинство»). І санскрит позначав гру як радість [3]. Ми звернемося до народної педагогіки та традицій наших пращурів. Чарівний світ дитинства не можна уявити без іграшок та ігор. Коли народжується маля, батьки починають покупати перші іграшки у його дитинстві – брязкальця й інші шумові іграшки. Яку силу мають брязкальця та навіщо наші пращури їх створили для малечі, мало хто замислювався. Їх сила саме у шумі, вібрації. Предки вважали, що саме така іграшка захищатиме немовля від злих духів та іншої нечистої сили. Ці простенькі іграшки є оберегом для маленької дитини, а також забавлянкою, яка привертає увагу та викликає у немовляти задоволення і цікавість. Наступна іграшка – лялька-мотанка. Це справжнє чудо, лялька-оберіг. Видів таких ляльок дуже багато – понад 90. Зрозуміло, що кожна несе своє сакральне значення та певним чином оберігає дитину, але що їх всіх об'єднує? Усі ляльки-мотанки не мають обличчя. Замість обличчя – хрест. Чому наші пращури замість очей, носа, губ, одним словом обличчя, малювали хрест? Дитина, коли грає лялькою, вживається в її образ, а коли доросла людина малює обличчя ляльки, у її уяві виникає образ людини, яка може існувати або жила на землі. Коли дитина гратиметься такою лялькою, ця лялька-мотанка не зможе її захистити, а, навпаки, може нашкодити. Дитина може вжитися в образ і перетягнути на себе хвороби та інші негаразди із цієї людини. Хрест у колі – сакральний символ гармонії Всесвіту, гармонії чоловіка та жінки. Голова ляльки – коло, а замість обличчя – хрест. Хрест у колі. Щоб ніхто не зміг управляти мозком дитини, очі бачили те, що насправді відбувається. Захист розуму дитини, її підсвідомості, пам'яті, а головна мета ляльки-мотанки – привести дитину та підтримувати в цілісності та гармонії, щоб малюк зростав у рухався сходінками вгору, сходінками, які ведуть його до духовного зростання, здоров'я та процвітання.

Процитуємо самих себе. Улюбленими іграшками в Україні були свищики або свистунці. Вважалося, що свистіння й інші шумові ефекти відганяють від дітей злих духів, сили зла. Майстер ліпив птахів-свищиків із глини таким чином, щоб була певна частота вібрації. Якщо частота вібрації буде нижчою за норму, не буде захисної та очищаючої сили у свищика. Таким чином, малюк свистів у цей свищик, йому було весело, а батьки знали, що дитина очищує себе і вона під захистом. На ніч мати клала свищик на підвіконня для того, щоб вночі захистити дитину від впливу темних сил. Щодо образів свищиків, то були свищики-півні, півень символізує вогонь, сонце. Наші прапрадіди вважали, що птахи є посередниками між небом і людьми, створіннями Сонця. Груди півників часто прикрашали солярні символи – кола, розети, крапки, розташовані по колу. Були також свищики-качечки як символ роду, свищики-тварини: олені, собаки, коники та інші. У наш час до свищиків ставляться як до дитячої забавлянки і майже забули, що раніше для наших пращурів це був магічний інструмент, який здатен викликати вітер і разом із ним – дощ, відлякувати нечисту силу [5].

Зазначимо, що процес ігрової діяльності краще відбувається у співпраці дітей і дорослих, спільній творчості. Усе в природі взаємопов'язане. Вона не терпить порожнечі духовної. Вона не терпить порожнечі у відносинах між людьми. Будь-яка порожнеча відразу заповнюється. Спілкування з татом дає дитині відчуття свята. І це не тому, що тато проводить із дитиною мало часу, як люблять іноді пояснювати це явище жінки. Річ у тім, що тато є іншим полюсом людського життя, ніж мати. Якщо образ матері уособлює будинок, у якому існує дитина, то образ батька більше пов'язаний зі світом довкола цього будинку. Батько – це світ пригоди, світ речей, створених людськими руками, світ думки. Материнське кохання дає дитині почуття безпеки, батьківське – допомагає дитині орієнтуватися в навколишньому світі. Відчуття свята народжується із значущості та яскравості тих вражень, які отримує дитина завдяки татові. Іноді звичайні речі завдяки батькові розкриваються з нового, незвіданого для дитини

боку. Диван перетворюється на літак, олівець – на викрутку, а каструля стає барабаном. Тільки чоловік може дивитися з неприхованим захопленням, як малюк розбирає пульт від телевізора або захоплено натискає без розбору кнопки телефона, радіючи вродженим здібностям дитини до техніки. Жінці буває важко пережити той факт, що дитина рано чи пізно відокремитися від неї. Але в цьому полягає сенс шляху дорослішання, самостійності та духовного зростання дитини. Мудрість жінки в тому, щоб не заважати дитині дорослішати. Поважайте потребу малюка спілкуватися з батьком і ставати все більш незалежним. Поєднуючись, материнське та батьківське кохання, створюють ідеальні умови для розвитку дитини. Відомий американський психолог Еріх Фромм писав: «Мати – це будинок, з якого ми йдемо, а батько – це той, хто вчить дитину, як пізнавати дорогу у світ». Пригадаємо традиції наших пращурів. Як наші предки виховували своїх дітей? Дівчаткам казали: «Хлопчик – це майбутній чоловік, воїн, господар, голова роду, батько майбутніх дітей, Бог – захисник роду». Тому до нього потрібно ставитися з любов'ю та повагою, як до Бога. Хлопчикам казали: «Дівчинка – це майбутня Лада, майбутня господиня, це Богиня-охоронець домашнього вогнища, мати майбутніх дітей. Тому її треба любити, поважати і почитати як Богиню». Діти змалку сприймали ці прості істини від своїх батьків, адже для всіх слов'янських дітей, їхні батьки були взірцем для наслідування. Коли створювався новий сімейний союз, то й стосунки в молодого подружжя були чисті та світлі, як у Богів, що живуть на землі. Які в подружжя могли бути суперечки та протиріччя, якщо вони ставилися один до одного як до Богів? На жаль, у наш час про це майже всі забули. Прийшов час пригадати.

Коли народилось маля, батьки розуміли, треба з перших днів починати розвивати дитину, розвивати не тільки фізичне тіло, а й органи почуттів та інтелект. Але щоб розвивати інтелект дитини, вона повинна бути підготовлена до цього, тобто згармонізована. Батьки складали забавлянки «Сорока-ворона», «Гулі», «Іде коза рогата» та інші. Вони налаштовували маля на біоритми бать-

ків та природи. Наприклад, «Сорока-ворона». Мізинець – серцевий меридіан, мати брала цей пальчик маляти і промовляла: «Цьому дала», і енергія проходила по цьому меридіану. Де була якась енергетична пробка, вона зникала, і так всі пальці. Велика увага приділялася великому пальцю – легеневого меридіану, який пов'язаний із головою. Тобто робила «масаж» мозку, таким чином відбувалася гармонізація дитини і програмування: хто не працює – той не їсть. До року дитину нікому не показували. У три роки не виводили в світ. Діти бігали в довгих сорочках із льону, і тільки в сім років було свято підпоясування хлопчиків і закосичування дівчат. У сім років дитину вчили контролювати свої емоції, бо вважали, що емоції від лукавого, та вчили розвивати свої почуття. Батьки знали, що людина складається не тільки з фізичного тіла і треба розвивати всі тіла маляти та його душу [5].

Де знайти знання майбутнім поколінням, до кого йти за порадою? Відповідь у нас одна – йти до старих людей, своїх бабусь та дідусів, прадідусів. Що мали на увазі наші пращури, коли казали людині, що вона стара, або називали себе старою людиною, старим? Який образ несло слово «стара»? «Стара» означає сяє небесним світлом у сто разів сильніше за інших! Це слово аж ніяк не стосується старечого віку. Коли в людини з'являється сивина, то вона через сиве волосся отримує чисту, небесну силу, підтримку Богів. Якщо людина фарбується, то позбавляє себе цієї підтримки, сивина прикрашає людину. Адже не дарма кажуть: «Він убілений мудрістю предків». Чи багато зараз мудреців, які несуть сакральні знання та передають молоді? На нашу думку, мало таких старих, які піднялися високо по сходах духовного зростання та стали справжніми мудрецьми. Не звання та посади роблять людину мудрою. Іноді звання та посади отримані високі, а людина духовно убога й не розуміє навіть простих істин, бо серце закрите і любові немає. Бога немає в серці, і серце мовчить, бо будинок Бога зачинений.

Висновки. Іграшка – це чарівний предмет, а точніше кажучи – магічний. Значення іграшки дає можливість її використовувати в різних ситуаціях гри. Чарівний світ дитин-

ства – це не просте прагнення наслідувати дорослих, це світ, у якому дитина через гру отримує знання, захист, досвід, де дитина може стати митцем свого життя, навчитися бути творцем. Психолог повинен пам'ятати, що в ігротерапії основною умовою успіху є колекція іграшок, яка сприяє можливості об'єктивувати свої почуття, емоції, потреби,

проблеми, страхи, тривоги та, звичайно, бажання та мрії дитини.

Також підкреслимо, що дитина може разом із дорослими працювати, наприклад мити посуд, поливати квіти, прибирати. Дитину не треба вчити гратися — це в неї виходить природно. Натомість варто навчати її виконувати просту домашню роботу в ігровій формі.

Список використаних джерел

1. Губеладзе І. Психологічні аспекти ігрової діяльності дошкільників в процесі вивчення англійської мови. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/705598/1/gybeladze.pdf>
2. Жихарєва Л. В. Психологічні особливості прихильності до матері у дітей дошкільного віку : дис. на здобуття ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.07. Київ, 2016. 196 с.
3. Ігрові технології як інструмент профілактичної роботи спеціалістів психологічної служби закладів освіти : навчально-методичний посібник. Автор-упорядник Т. В. Войцях. Черкаси : Черкаський ОПОПП, 2014. 92 с.
4. Каньоса Н. Г. Психологічні аспекти організації ігрової діяльності дітей дошкільного віку. *Вікова та педагогічна психологія*. 2023. № 48. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2023/48-2023/12.pdf>.
5. Майданенко С. В. Сакральне значення народних дитячих музичних іграшок та пісень. *Сучасна мистецька освіта* : матеріали III Міжнародних науково практичних читань пам'яті академіка Анатолія Авдієвського. Випуск III / Уклад.: доктор пед. наук, проф. А. В. Козир. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 246–247.
6. Чухрій І. Дитяча гра в процесі допомоги дітям раннього та дошкільного віку. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія*. 2022. Випуск 3 (56). 187 с.

References

1. Gubeladze, I. Psykholohichni aspekty ihrovoi diialnosti doshkilnykiv v protsesi vyvchennia anhliiskoi movy [Psychological Aspects of Preschoolers' Play Activity in the Process of Learning English]. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/705598/1/gybeladze.pdf> [in Ukrainian].
2. Zhykharieva, L.V. (2016). Psykholohichni osoblyvosti prykhylnosti do materi u ditei doshkilnoho viku [Psychological Peculiarities of Preschool Children's Attachment to Their Mother]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Voitsiakh, T.V. (2014). Ihrovi tekhnolohii yak instrument profiaktychnoi roboty spetsialistiv psykholohichnoi sluzhby zakladiv osvity: navchalno-metodychnyi posibnyk [Play Technologies as a Tool of Preventive Work by Specialists of Educational Psychological Services: Educational-Methodical Guide]. Cherkasy: Cherkaskyi OIPOP [in Ukrainian].
4. Kanosia, N.H. (2023). Psykholohichni aspekty orhanizatsii ihrovoi diialnosti ditei doshkilnoho viku [Psychological Aspects of Organizing Play Activities of Preschool Children]. *Vikova ta pedahohichna psykholohiia – Age and Pedagogical Psychology*, 48. Retrieved from <http://habitus.od.ua/journals/2023/48-2023/12.pdf> [in Ukrainian].
5. Maidanenko, S.V. (2019). Sakralne znachennia narodnykh dytiachykh muzychnykh ihrashok ta pisen [The Sacred Meaning of Traditional Children's Musical Toys and Songs]. In *Suchasna mystetska osvita* : materialy III Mizhnarodnykh naukovo-praktychnykh chytan' pam'iaty akademika Anatoliia Avdiievskoho – Modern Art Education: Proceedings of the 3rd International Scientific Readings in Memory of Academician Anatolii Avdiievskyi, 246–247. Kyiv: NPU imeni M.P. Drahomanova [in Ukrainian].
6. Chukhrii, I. (2022). Dytiacha hra v protsesi dopomohy ditiam rannoho ta doshkilnoho viku [Children's Play in the Process of Helping Young and Preschool Age Children]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Psykholohiia – Scientific Works of the Interregional Academy of Personnel Management. Psychology*, 3 (56), 187 [in Ukrainian].

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ ПІД ЧАС ЇХ ПЕРЕБУВАННЯ В УКРИТТЯХ

Марчук О. О.

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-2922-285X

Ілюк Л. В.

начальник навчальної частини
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0003-3875-3051

Мельничук Л. Б.

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0001-8307-7932

Пагута Т. І.

кандидат педагогічних наук, доцент,
директор Інституту педагогічної освіти
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0003-3165-0949.

У статті проаналізовано особливості виховної діяльності дошкільників під час їх перебування в укриттях. Пояснено, що в старшому дошкільному віці дитина усвідомлює небезпеку, яка може виникнути в умовах воєнного стану. Під час перебування в укриттях здобувачі дошкільної освіти відчують страх і тривогу. Педагоги, психологи повинні створити такі умови в ЗДО, щоб під час сигналу повітряної тривоги діти відчували себе захищеними.

У статті детально описано авторську методику виховної діяльності дошкільників під час їх перебування в укриттях, що базується на проведеному експерименті. Зазначено, що за отриманими результатами первинної діагностики рівня тривожності старших дошкільників виявлено, що більшість дітей мали середній або високий рівень тривожності (високий – 46 %, середній – 40 %, низький – 14 %). Під час формувального експерименту під час перебування в укриттях діти долучалися до колективних ігор, театралізованих постановок, занять з образотворчого мистецтва, музики. Значну роботу проводили з батьками, пояснюючи їм необхідність створення безпечного середовища вдома. За результатами контрольного експерименту встановлено, що більшість дітей помітно втратили відчуття страху, мали менший поріг тривожності (високий – 17 %, середній – 36 %, низький – 47 %). Це засвідчує дієвість розробленої методики, яка спрямована на нормалізацію психологічного стану старших дошкільників.

Ключові слова: організація, навчально-ігрова діяльність, здобувачі дошкільної освіти, укриття, воєнний стан, методи виховання.

Marchuk O. O., Ilyuk L. V., Melnychuk L. B., Paguta T. I. The organization of educational and play activities for the preschoolers during their staying in shelters

The article analyzes the peculiarities of educational activities of preschoolers during their stay in shelters. It is explained that in the senior preschool age, the child is aware of the danger that may arise in martial law. During their stay in shelters, preschoolers experience fear and anxiety. Teachers and psychologists should create such conditions in preschool educational institutions so that children feel protected during the air raid alarm.

The article describes in detail the author's methodology of educational activities of preschoolers during their stay in shelters, based on the experiment. It is noted that according to the results of the initial diagnosis of the level of anxiety of senior preschoolers, it was found that most children had a medium or high level of anxiety (high – 46%, medium – 40%, low – 14%). In the course of the formative experiment, during their stay in the shelters, children were involved in collective games, theatrical performances, fine arts and music classes. Considerable work was done with parents, explaining to them the need to create a safe environment at home. The results of the control experiment showed that most children significantly lost their sense of fear and had a lower anxiety threshold (high – 17%, medium – 36%, low – 47%). This proves the effectiveness of the developed methodology aimed at normalizing the psychological state of senior preschoolers.

Key words: organization, educational and playful activity, preschoolers, shelters, martial law, methods of education.

Вступ. Українська нація зараз переживає складний період, спричинений повномасштабною війною, що почалася в лютому 2022 р. В умовах постійної загрози для життя громадян, у тому числі дітей та молоді, заклади сучасної освіти вимушені адаптувати свою діяльність до нових реалій воєнного стану, коли потрібно створювати умови для збереження життя, здоров'я та психологічного комфорту учасників освітнього процесу. У ситуаціях систематичної повітряної тривоги чи інших загроз педагогічні працівники ЗДО повинні діяти злагоджено, створюючи в укриттях безпечний простір для дітей, де, крім фізичної безпеки, буде забезпечено цікаве освітнє середовище, емоційний комфорт. У листі МОН від 20.06.2023 № 1/8820-23 зазначено, що «укриття в ЗДО – спеціально організоване приміщення в будівлі або на території закладу, що слугує захистом для дітей та персоналу в разі фізичної небезпеки, яке пройшло відповідну експертизу» [4]. Актуальним залишається розроблення інноваційних та ефективних підходів до організації навчально-ігрової діяльності старших дошкільників під час їх перебування в укриттях.

Проблеми використання ігрових форм і методів роботи в дошкільній освіті досліджено в працях таких науковців, як А. Богуш, Н. Гавриш, К. Крутий, Г. Костюшко, О. Комаровська, А. Капська, Г. Лабковська, В. Лозовий, Т. Люріна, Т. Пені, С. Соломаха, Л. Чуриліна, В. Вульф та інші. На думку сучасних

учених, правильно організована діяльність дитини під час її перебування в укритті значно зменшує рівень психологічного стресу, сприяє розвитку емоційного інтелекту, комунікативних умінь. Науковці зазначають, що сьогодні «постає потреба у використанні інноваційних технік, які допомагатимуть встановити емоційний контакт, зняти емоційну напругу, діагностувати та коригувати проблеми дітей, що пережили страшні наслідки війни» [1, с. 46]. Учені пояснили: «Дитина не в змозі повністю усвідомити зміст того, що відбувається, – вона просто запам'ятовує ситуацію, свої переживання в цю мить» [7, с. 21].

Методи та методики дослідження. Нами використано такі методи наукового дослідження: *теоретичні* (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення, абстрагування – для визначення поняттєво-категоріального апарату дослідження, розроблення його методики; історико-логічний – для вивчення теоретичних основ досліджуваної проблеми); *емпіричні* (анкетування; індивідуальна бесіда; спостереження; педагогічний експеримент – констатувальний, формувальний, контрольний етапи); *методи математичної статистики* (кількісний і якісний аналіз результатів дослідження). До дослідження було долучено 164 дитини дошкільного віку з м. Рівне, 8 вихователів, 5 психологів, 5 педіатрів, 149 батьків.

Результати та дискусії. У контексті нашого дослідження проаналізуємо психо-

логічні особливості дітей старшого дошкільного віку та їх реакції на стресові умови під час воєнного стану. У віці 5–6 років здобувач дошкільної освіти активно засвоює нові знання, і науковці обґрунтували, що саме в цей період дитина здатна запам'ятовувати найбільше інформації порівняно з іншими етапами життя. Читання дитячих енциклопедій є одним із найкращих способів засвоєння наукових фактів, оскільки в них доступно описано все, що стосується світу навколо. За спостереженнями вчених, «дитяче довідкове видання безсумнівно є дуже важливим фактором розвитку дитини, із його допомогою в юного читача розширюється світогляд» [3].

Однак провідною в цей період залишається ігрова діяльність. У сюжетно-рольовій грі дитина відтворює різноманітні ситуації, що відображають людські взаємозв'язки, аналізує свої вчинки та їх вплив на себе і навколишніх. За спостереженнями Вагнер А., «набуті в дошкільному віці навички спільної діяльності, співпраці, конкуренції, вибудовування взаємодії з однолітком і чужим дорослим мають дуже велике значення для подальшої соціалізації» [2, с. 40]. Діти боляче реагують на сигнал «Повітряна тривога», у них є почуття паніки та страху. Нами було проведено спостереження й опитування серед дітей дошкільного віку про воєнний стан. Зокрема, під час ігор і прогулянок ми ненав'язливо вели з дітьми бесіди про військові дії.

Що таке війна, як ти розумієш це слово?

Як ти думаєш, чому люди воюють?

Що потрібно робити, якщо ти чуєш сирену?

Чи є у тебе друзі, які поїхали в інше місто через війну?

Як ти думаєш, чому важливо бути спокійним під час небезпеки?

Чи розповідали тобі дорослі про те, що відбувається в країні?

Чому в Україні зараз іде війна?

Що ти відчуваєш під час сигналу «Повітряна тривога»?

Як ти уявляєш, що потрібно робити, щоб мир знову прийшов до нас?

Результати відповідей засвідчили, що всі діти усвідомлюють, що Україна перебуває у стані війни, яка ведеться з Російською Федерацією. Вони переживають за майбутнє

України, прагнуть перемоги ЗСУ. Водночас вони повідомили, що під час повітряних тривог зазнають страху, бояться за власне життя та життя своїх рідних. Вони також бояться залишитися без своїх близьких. Діти переживають за безпеку своїх родин, особливо за батьків, які можуть бути далеко або на роботі. Вони хвилюються через можливі обстріли та руйнування. Нами також було розроблено запитання для батьків про поведінку їх дітей під час тривоги, коли вони перебувають удома. Батьки зазначили, що діти відчувають значний страх. Деякі діти стають дуже тривожними, відмовляються покидати укриття, ховаються в шафи, під стіл, вередують, плачуть і не хочуть залишати батьків. Діти часто запитують: «А нас зараз не вб'ють?» Нами було проведено бесіди серед педіатрів і психологів м. Рівне, які теж констатували той факт, що діти дійсно гостро переживають за майбутнє України та мають значну тривожність під час сигналу «Повітряна тривога».

Разом із вихователями, медсестрою ЗДО та психологами нами було перевірено рівень тривожності дошкільників м. Рівне. Нами було виокремлено певні рівні тривожності. *Високий рівень* тривожності в дітей проявляється в постійному занепокоєнні, сильному страху під час сирен, частих приступах паніки. Діти можуть відмовлятися від їжі, мати труднощі зі сном, виявляти агресивну поведінку або сильну апатію. Вони часто скаржаться на болі в животі або голові, що можуть бути наслідком емоційного напруження. *Середній рівень* тривожності проявляється в періодичних нападах страху під час тривоги, коли дитина шукає підтримки в батьків, але може заспокоїтися після спілкування. Вона може бути менш активною, але не відмовляється від звичних занять, зокрема від ігор або спілкування з друзями. Фізичні прояви, як-от головний біль чи погіршення апетиту, можуть бути рідшими, але все ж спостерігаються. *Низький рівень* тривожності виявляється в тому, що дитина спокійно реагує на сигнали тривоги, не показує явних ознак страху або занепокоєння. Вона може ставитися до подій більш раціонально, розуміючи важливість укриття та безпеки, проте зазвичай потребує підтримки й уваги дорослих для збереження спокою.

Нами було розроблено систему вправ, за допомогою яких ми визначили ці показники. За отриманими результатами первинної діагностики рівня тривожності старших дошкільників виявлено, що більшість дітей мають середній або високий рівень тривожності. Представимо загальні результати констатувального експерименту: високий – 46 %, середній – 40 %, низький – 14 % (рис. 1).

Рис. 1. Рівні тривожності дітей на констатувальному етапі експерименту

У формувальному експерименті ми впроваджували авторську методику організації виховної діяльності дошкільників під час їх перебування в укриттях.

Опишемо ігрові форми роботи зі старшими дошкільниками, які ми використовували під час перебування в укриттях. У ранковий час ми організовували діяльність, спрямовану на створення позитивного емоційного фону та забезпечення безперервності навчання. Зокрема, проводили «ранкове коло», навіть якщо через повітряну тривогу не було можливості організувати його у груповому приміщенні чи на вулиці.

Під час перебування в укритті ми намагалися відволікти дітей від роздумів про небезпеку і створити атмосферу психічного комфорту. Ми урізноманітнювали ігрову та творчу діяльність дітей, залучали їх до театральної діяльності. Нами були розроблені колективні ігри для здобувачів дошкільної освіти. Наприклад, ми запропонували грати гру «Ключі від форту «Буаяр», де діти відвідували певні «станції» та отримували завдання. Для дошкільнят були створені «станції», що сприяють розвитку різних аспектів їхніх здібностей. На розумовій станції діти вирішували логічні задачі, розвиваючи вміння ана-

лізувати та знаходити рішення. Спортивна станція пропонувала виконувати фізичні вправи, що допомагали розвивати координацію рухів і витривалість. На національній станції малюки знайомилися з традиціями та культурними особливостями свого народу, виконуючи завдання, пов'язані з українськими звичаями. Моральне виховання відбувалося через вправи на взаємодопомогу, співпрацю та повагу до інших. Наприклад, завданням було допомогти товаришу подолати перешкоди або разом скласти пазли. Усі станції були інтерактивними, що давало можливість дітям не тільки вчитися, але й отримувати задоволення від процесу гри.

Оскільки в укритті є багато лавочок і діти змушені сидіти на них, то ми приділяли значну увагу читанню дітям цікавої художньої літератури, бесідам щодо прочитаного тексту, застосовували прийоми театралізації. Наприклад, у грудні 2024 р., напередодні новорічних свят, діти брали участь у розігруванні сценки з казки «Дванадцять місяців». Вихователі зробили спеціальне «вогнище», принесли ялинки, намагаючись передати атмосферу зимового лісу. Перед тим діти переглянули мультфільм за сюжетом казки. В укриття діти брали свої улюблені іграшки. На заняттях здобувачі дошкільної освіти виконували різноманітні завдання з фотографіями членів родини, що створювало відчуття безпеки, присутності поряд рідних людей.

Із метою зменшення рівня тривожності в дітей ми розробили спеціальну методику дітей в групах, коли діти перебували в окремих «будиночках-вігвамах». Діти ЗДО ділилися на окремі команди і разом із вихователями, асистентами та помічниками виконували певні види роботи.

Ми активно використовували нетрадиційні техніки малювання, що давало змогу дітям поринути в світ творчості та розвивати власні творчі здібності. Особливу увагу звертали на розвиток у дітей музичних здібностей. Ми дотримувалися рекомендацій сучасних вчених і педіатрів, які обґрунтовували, що «більшість часу впровадження освітнього процесу в укритті має відбуватись індивідуалізовано і полягати у забезпеченні вихователем індивідуальної зони творчого розвитку дитини,

що дозволяє їй на кожному етапі створювати освітню продукцію, спираючись на свої індивідуальні якості та здібності» [6].

Під час формувального експерименту було проведено ряд заходів із батьками вихованців ЗДО, адже вони «багато часу проводять з дітьми, що уможливорює розгорнути освітній процес в онлайн-форматі і зберегти зворотний зв'язок, головною метою якого є щаслива дитина, яка перебуває в безпечних умовах та отримує якісні освітні послуги» [8, с. 82]. На зустрічах із ними розповідали про необхідність дотримання правил безпеки під час повітряної тривоги. На батьківських зборах обговорили питання збереження психологічного здоров'я членів родини під час воєнного стану. Педагоги, медсестра та психологи пояснили батькам, що під час небезпеки діти повинні зберігати спокій, чітко виконувати інструкції вихователів і йти до визначених укриттів. Батькам також наголошували на необхідності пояснити дітям, що тривога – це тимчасова ситуація і важливо не панікувати. З метою підготовки дітей до перебування в укриттях батьки мали відпрацьовувати з ними подібний алгоритм дій вдома, щоб дитина відчувала себе впевнено.

На завершальному етапі експерименту ми здійснили повторну перевірку рівня тривожності дітей. За отриманими результатами встановлено, що більшість дітей помітно втратили відчуття страху, мали менший поріг тривожності. Це підтвердили і батьки, і психологи. Представимо загальні результати контрольного експерименту: високий – 17 %, середній – 36 %, низький – 47 % (рис. 2).

Ці результати свідчать про успішність проведених заходів, спрямованих на зниження тривожності у дітей. Зокрема, значна частина

Рис. 1. Рівні тривожності дітей на констатувальному етапі експерименту

дітей, у яких рівень тривожності знизився до низького або середнього, демонструє покращення в адаптації до стресових ситуацій. Така зміна свідчить про ефективність роботи з батьками та вихователями, спрямованої на підвищення психологічної стійкості дітей в умовах воєнного стану.

Висновки. В умовах воєнного стану значно посилюється рівень тривожності у здобувачів дошкільної освіти. Педагоги, психологи та медпрацівники повинні консолідувати свої зусилля з метою покращення психологічного здоров'я дітей у ЗДО. Під час перебування дітей в укриттях рекомендуємо використовувати інноваційні методи виховання, які би давали дитині відчуття безпеки, захищеності, спокою та радості.

Важливо впроваджувати спеціально розроблені програми, що сприятимуть розвитку емоційної стабільності в дітей через ігрові методи, арттерапію та психокорекційні вправи. Педагоги можуть організовувати різноманітні заняття, що допомагають дітям зняти напруження через творчість, музику, казки та рухливі ігри. Рекомендуємо налагодити педагогічну взаємодію з батьками, адже їхня підтримка й активна участь у житті дітей забезпечують стабільність і безпеку в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Бухарева Я., Коваленко О. Нетрадиційні техніки малювання як засоби психологічної підтримки дітей, які пережили страшні наслідки війни. *Освітній процес в закладах дошкільної освіти в умовах воєнного стану: теорія, практика, інновації* : зб. матеріалів конференції, 16 червня 2022 р. [За ред. О. Рейпольської, О. Брежневої, І. Луценко, В. Рагозіної, С. Васильєвої]. Київ, 2022. 320 с.
2. Венгер А. Вміння до спільної діяльності як показник готовності дитини до школи. *Сучасне дошкільня: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю, м. Ніжин, 6 листопада 2024 року / За заг. ред. проф. О. Л. Кононко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2024. С. 40–45.
3. Вишневська Г., Семенець А. Енциклопедія для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на книговидавничому ринку України. URL: <https://gi.edu.ua/en/college/main/subsection/library/repozytorii/file/download/e8051170aba4d25f9e7d773864748017> (дата звернення 24.01.2025).

4. Лист МОН від 20.06.2023 № 1/8820-23. URL: <https://document.vobu.ua/doc/20325> (дата звернення 23.01.2025).
5. Максименко С. Д. Здоров'я дитини в сучасному інформаційному середовищі. Київ : Центр навчальної літератури, 2018. 222 с.
6. Особливості організації освітньої діяльності дітей під час перебування в укритті : методичні рекомендації для педагогічних працівників ЗДО. URL: <http://leleka.rv.ua/shchodo-organizaciyi-diyal-nosti-ditey-pid-chas-perebuvannya-v-ukrytti.-metodychni-rekomendaciyi-dlya-pedagogichnyh-pracivnykiv-zdo.html> (дата звернення 29.01.2025).
7. Психологічна допомога дітям в умовах воєнного стану : довідник вихователів дошкільних навчальних закладів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів / Н. В. Пророк, С. Т. Бойко, О. В. Гнатюк, О. І. Купрєєва, В. І. Полякова, О. А. Столярчук, Л. Г. Царенко, О. Ю. Чекстєре ; за ред. Н. В. Пророк. Київ, 2022. 155 с.
8. Стужка М. Форми роботи з батьками в умовах воєнного стану. *Освітній процес в закладах дошкільної освіти в умовах воєнного стану: теорія, практика, інновації* : зб. матеріалів конференції, 16 червня 2022 р. [За ред. О. Рейпольської, О. Брежнєвої, І. Луценко, В. Рагозіної, С. Васильєвої]. Київ. 2022. 320 с.

References

1. Bukhareva, Ya., & Kovalenko, O. (2022). Netradytsiini tekhniky malivannia yak zasoby psykholohichnoi pidtrymky ditei, yaki perezhlyli strashni naslidky viiny [Non-traditional drawing techniques as a means of psychological support for children who have experienced the devastating consequences of war]. *Osvitnii protses v zakladakh doshkilnoi osvity v umovakh voiennoho stanu: teoriia, praktyka, innovatsii* : zb. materialiv konferentsii, 16 chervnia 2022 r. [Za red. O. Reipolskoi, O. Brezhnievoi, I. Lutsenko, V. Rahozinoi, S. Vasylievoi]. Kyiv. 320 p. [in Ukrainian].
2. Venher, A. (2024). Vminnia do spilnoi diialnosti yak pokaznyk hotovnosti dytyny do shkoly. *Suchasne doshkillia: aktualni problemy, dosvid, perspektyvy rozvytku* [Ability for collaborative activities as an indicator of a child's readiness for school]. Materialy Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi internet-konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu, m. Nizhyn, 6 lystopada 2024 roku / Za zah. red. prof. O.L. Kononko. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia. P. 40–45 [in Ukrainian].
3. Vyshnevskaya, H., Semenets, A. Entsyklopediia dlia ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku na knyhovydavnychomu rynku Ukrainy [Encyclopedia for preschool and early school-age children in the book publishing market of Ukraine]. Retrieved from <https://gi.edu.ua/en/college/main/subsection/library/repozytorii/file/download/e8051170aba4d25f9e7d773864748017> (accessed 24.01.2025) [in Ukrainian].
4. Lyst MON vid 20.06.2023 № 1/8820-23 [Letter from the Ministry of Education and Science dated June 20, 2023, No. 1/8820-23]. Retrieved from <https://document.vobu.ua/doc/20325> (accessed 23.01.2025) [in Ukrainian].
5. Maksymenko, S.D. (2018). Zdorovia dytyny v suchasnomu informatsiinomu seredovyschi [Child's health in the modern information environment]. Kyiv: Tsentrv navchalnoi literatury. 222 p. [in Ukrainian].
6. Osoblyvosti orhanizatsii osvithoi diialnosti ditei pid chas perebuvannya v ukrytti: metodychni rekomendatsii dlia pedahohichnykh pratsivnykiv ZDO [Features of organizing educational activities for children while staying in shelters: Methodical recommendations for preschool educators]. Retrieved from <http://leleka.rv.ua/shchodo-organizaciyi-diyal-nosti-ditey-pid-chas-perebuvannya-v-ukrytti.-metodychni-rekomendaciyi-dlya-pedagogichnyh-pracivnykiv-zdo.html> (accessed 29.01.2025) [in Ukrainian].
7. Psykholohichna dopomoha ditiam v umovakh voiennoho stanu: dovidnyk vykhovateliv doshkilnykh navchalnykh zakladiv i vchyteliv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv (2022). [Psychological assistance to children in wartime conditions: A guide for preschool educators and general education school teachers]. N.V. Prorok, S.T. Boiko, O.V. Hnatiuk, O.I. Kuprieieva, V.I. Poliakova, O.A. Stoliarchuk, L.H. Tsarenko, O.Yu. Chekstere ; za red. N.V. Prorok. Kyiv. 155 p. [in Ukrainian].
8. Stozhka, M. (2022). Formy roboty z batkamy v umovakh voiennoho stanu [Forms of work with parents in wartime conditions]. *Osvitnii protses v zakladakh doshkilnoi osvity v umovakh voiennoho stanu: teoriia, praktyka, innovatsii* : zb. materialiv konferentsii, 16 chervnia 2022 r. [Za red. O. Reipolskoi, O. Brezhnievoi, I. Lutsenko, V. Rahozinoi, S. Vasylievoi]. Kyiv. 320 p. [in Ukrainian].

ВПЛИВ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗВО

Носирева О. В.

старший викладач кафедри іноземних мов
Харківського національного автомобільно-дорожнього
університету
ORCID ID: 0009-0009-5094-496X

Статтю присвячено проблематиці впливу самостійної діяльності здобувачів вищої освіти на формування їхніх професійних здібностей, а також визначенню основних якостей фахівця, формування яких відбувається в освітньому середовищі вищої школи. У статті розглядаються основні професійні вміння та навички, на формування яких впливає процес навчання студентів у закладах вищої освіти, серед яких виокремлюється таке важливе вміння, як здатність до самостійності в навчанні. Вказується на необхідність оптимізації організації учбово-виховного процесу у ЗВО з метою вдосконалення формування відповідних знань, умінь і навичок, що сприяють ефективності самостійної діяльності здобувачів вищої освіти. Відзначається, що одним із головних завдань сучасного навчального процесу є посилення ролі самостійної роботи студентів під час здобуття професійної освіти. У процесі огляду й аналізу спеціальних учбово-методичних і науково-педагогічних джерел розкривається сутність категорії «самостійна робота» як виду пізнавально-практичної діяльності студентів під час навчання в освітньому середовищі ЗВО. Незважаючи на те, що ролі самостійної роботи приділяється значна увага в дослідженнях, педагогічна наука досі не має однозначної відповіді на питання щодо визначення сутності цього поняття. На основі проведеного аналізу дійшли таких висновків: формування умов для ефективної самостійної роботи студента передбачає насамперед їх ґрунтовне науково-методичне забезпечення шляхом подальшого вивчення досвіду вітчизняних і зарубіжних ЗВО, поглиблення теорії самостійної пізнавальної діяльності студентів та розробки на їх основі оновлених методичних рекомендацій.

Ключові слова: самостійна робота студентів, сутність самостійної роботи, навчальний процес, процес навчання, освітнє середовище, вища освіта, заклад вищої освіти, професійні здібності

Nosyryeva O. V. The influence of students' independent work on the formation of professional abilities in the educational environment of a higher educational institution

This paper is devoted to the problem of how students' independent work impacts on the formation of their professional abilities as well as determines the basic qualities of a specialist the formation of which proceed in the education environment of higher education. The article discusses the main professional skills and abilities, which formation is impacted by the process of teaching students at the university, among which such an important skill as the ability of the independent work. The paper points out the need to optimize the organization of the educational process at high school in order to improve these skills and abilities, namely the ratio of those forms of education that form knowledge, skills and abilities and those, that make conditions for the formation of students' abilities for self-study. It is noted that one of the general tasks of the modern educational process is to strengthen the role of independent work as a type of cognitive and practical activity of students while pursuing higher education. In the process of reviewing and analyzing the development state of the problem of the role of independent work in the educational process in special educational and methodical, scientific and pedagogical literature, the essence of the concept of "independent work" as a type of cognitive and practical activity of students in the studying process at university is revealed. It turns out that despite the fact that much attention is paid to the role of independent work, pedagogical science does not have an obvious answer to the question how to define the essence of this concept. Based on this analysis, the following conclusions were reached: the formation of conditions for effective independent work of students involves, first of all, their fundamental scientific and methodological support by further studying the experience of Ukrainian and foreign higher educational institutions, deepening the theory of students' independent cognitive activity and developing scientific and methodological recommendations on its basis.

Key words: students independent work, the essence of independent work, educational process, learning process, educational environment, higher education, institution of higher education, professional abilities

Вступ. Освітня стратегія нашої держави спрямована на подальшу трансформацію та інтеграцію в європейське та світове співтовариство. У зв'язку із цим визначальними тенденціями розвитку вітчизняної освітньої системи стають формування у студентів системного підходу до аналізу складних теоретичних і соціальних ситуацій, стратегічного мислення, виховання соціальної та професійної мобільності. Необхідність підтримання високої конкурентоспроможності на сучасному динамічному ринку праці потребує від них формування прагнення до самонавчання, самовиховання й самовдосконалення впродовж всього життя.

Метою та задачами нашого дослідження є проаналізувати, як самостійна навчальна робота здобувачів вищої освіти впливає на формування їхніх професійних здібностей в освітньому середовищі ЗВО, визначити основні якості майбутнього фахівця, формування яких відбувається в межах цього освітнього середовища, розкрити сутність категорії «самостійна робота».

Методи та методики дослідження. Для досягнення мети та розв'язання задач дослідження використано метод пошуку та порівняльного аналізу теоретичної джерельної бази з метою вивчення стану й обґрунтування проблеми досліджуваної проблематики.

Результати. У сучасний період динамічного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, а також докорінного реформування вітчизняної системи освіти, яка передбачає збільшення частки самостійності учня в організації навчально-виховного процесу, гостро постало питання, пов'язане з кінцевим результатом підготовки здобувачів освіти до соціальної умов сучасного середовища, вдалої адаптації на ринку праці, успішного входження в самостійне життя та самореалізації в сучасному інформаційному суспільстві. Визначення сучасних критеріїв та шляхів модернізації вітчизняної освіти покладено в основу нормативної бази національної освітньої системи України, а саме Закону України «Про освіту» [4] та Закону України «Про вищу освіту» [5], Стратегічного плану діяльності Міністерства освіти і науки України до 2027 року [10] тощо.

Метою вищої освіти є формування певних здібностей людини – здобувача освіти, підсилення її потенціалу та надання змоги бути гнучким до змін [10]. Узагальнення задач в освітній сфері нашого століття дає можливість визначити головні якості людини, формування професійних здібностей якої відбувається в освітньому середовищі вищої школи: здатність вчитися самостійно, глобальне мислення, терпимість до відмінностей щодо цінностей і норм моралі, культурна компетентність, функціональна грамотність, екологічність, культура людського спілкування, етичність, естетичність, професійна універсальність, професійна гнучкість, професійність як інтеграція загальної освіченості та ґрунтових спеціальних навичок і вмінь, здатність застосовувати знання в конкретних ситуаціях, самостійність і критичність мислення, відповідальність, дисциплінованість, прихильність до праці, висока культура взаємодії в групах, уміння пристосовуватися до змін, мобільність. Аналіз означених якостей людини – здобувача вищої освіти – доводить, що на сучасному етапі перспективного розвитку вищої школи набуває значення: а) те, як відбувається в навчальному закладі процес навчання, яке культурне середовище оточує тих, хто навчається; б) становлення студента як самостійно критично мислячого суб'єкта – майбутнього фахівця.

З огляду на ці міркування, на сферу впливу вищої школи беззаперечним буде твердження щодо необхідності вдосконалення організації навчально-виховного процесу в закладах вищої освіти. Безперечно, що передусім стосується співвідношення тих форм навчання, які формують знання, вміння, навички й оточення, що створює умови для формування у студентів здатностей до самостійного прийняття рішень, високої професійної мобільності, яка насамперед характеризується здатністю самостійно отримувати необхідні знання, а також безперервністю такої самостійної навчальної діяльності.

Отже, навчальний процес у вищій школі відповідно до вимог часу має бути спрямований на підготовку освіченого фахівця, який вміє ініціативно продуктивно мислити та творчо вирішувати професійні завдання.

Тобто одним із його головних завдань є розвиток у студентів умінь і навичок самостійної роботи на основі засвоєної системи знань; вироблення звички працювати самостійно; формування самостійності як стійкої риси особистості молодого фахівця. Його вирішення тісно пов'язане з посиленням ролі самостійної роботи в навчальному процесі.

Останній приділяється увага вченими в різних аспектах: досліджуються форми і методи її активізації; аналізується об'єм і структура та розробляються засоби управління, планування й організація позааудиторної самостійної роботи; бюджет часу студентів; розглядаються фізіологічні та гігієнічні основи її наукової організації; створюються методики формування у студентів культури розумової праці; розробляються методики розвитку в студентів навичок роботи із спеціальною літературою; досліджуються форми та методи організації самостійної роботи студентів підготовчих відділень і курсів; аналізується процес спадкоємності методів і форм самостійної роботи в загальноосвітніх школах і ЗВО [1; 6; 8].

Аналізуючи стан розробленості проблеми, можна стверджувати, що наука не має однозначної відповіді на питання про сутність самостійної роботи, що, зі свого боку, вказує на складність дослідженої категорії та може ускладнювати її організацію. Тому дослідження цього питання сьогодні є актуальним. Позиція офіційної української педагогіки щодо розуміння поняття «самостійна робота» викладена в Українському педагогічному словнику за редакцією С. У. Гончаренко, де зазначається, що «самостійна навчальна робота – це різноманітні види індивідуальної і колективної діяльності», що здійснюється в аудиторний або позааудиторний час за завданням і під керівництвом, але без безпосередньої участі педагога. Виконання цих завдань потребує самостійного їх вирішення й активної розумової діяльності на основі раніше засвоєних знань [2, с. 297].

Відповідно до Положення про організацію освітнього процесу та практичну підготовку, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України [8], визначено чотири форми організації навчального процесу в освітніх закладах. Освітній процес здійснюється за такими формами:

- 1) навчальні заняття, включно з індивідуальними навчальними заняттями;
- 2) самостійна робота, включно з виконанням індивідуальних завдань;
- 3) практична підготовка;
- 4) контрольні заходи, включно з атестацією здобувачів освіти.

Самостійна робота є важливою складовою у засвоєнні програмних результатів навчання поряд з аудиторною роботою. Вона є основою підготовки здобувача як фахівця, забезпечує набуття ним прийомів пізнавальної діяльності, інтересу до творчої роботи, здатність вирішувати науково-теоретичні та практичні завдання.

«Самостійна робота» як предмет дослідження визначається як «форма організації освітнього процесу, що передбачає засвоєння здобувачем освіти навчального матеріалу у вільний від навчальних занять час під методичним керівництвом викладача, але без його безпосередньої участі, яка може здійснюватися у формі виконання індивідуальних завдань». Обсяг і завдання із самостійної роботи з кожної навчальної дисципліни визначаються навчальною програмою та регламентуються навчальним планом спеціальності. Зміст самостійної роботи відповідно до конкретної дисципліни визначається навчальною програмою певної дисципліни, навчально-методичними матеріалами до неї, завданнями та вказівками викладача. Зазначається, що самостійна робота студентів є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Вона, як складова цілісного процесу навчання, має ту саму мету та завдання, що і навчальний процес загалом: гармонійна організація навчально-виховної діяльності, спрямованої на досягнення найвищих педагогічних результатів та досвіду [11].

Деякі дослідники, як-от Я. Хендлер, В. Козаков, Р. Нізамов, Ю. Соколовський та ін., під поняттям «самостійна робота» розуміють пізнавальну діяльність студентів з оволодіння науковими знаннями і практичними навичками, їхню активну інтелектуальну діяльність в усіх формах навчально-виховного процесу й науково-дослідної роботи під безпосереднім керівництвом викладача або без нього. Центральним її елементом і рушій-

ною силою виступає злагоджена взаємодія учіння студента. Поняття «учіння» передбачає навчальні дії учня, спрямовані на засвоєння знань, умінь і навичок (викладання). Від того, як добре він навчився працювати з конспектом, підручником або науковою літературою, планувати свою навчальну діяльність, залежить не лише об'єм набутих знань, але й формування особистості та стилю роботи майбутнього фахівця. Отже, ця група авторів дотримується думки, що самостійна робота студента є специфічним видом діяльності учіння, який передбачає дослідження двох цілей: формування такої риси як самостійність, тобто здатність самому організовувати й реалізовувати свою діяльність (спеціальна мета), та розвиток здібностей, умінь і навичок (основна мета діяльності учіння). Як і будь-який інший вид пізнавально-практичної діяльності, вона являє собою єдність зовнішнього та внутрішнього аспектів. До зовнішньої сторони належать наочно сприймані дії (організація робочого місця, техніка читання й запису прочитаного, способи фіксації тексту виступу тощо), а до внутрішньої – прийоми самоактивізації, саморегуляції, самоконтролю процесів уваги, волі, мислення, мовлення, уяви тощо.

Науковці, що розглядають поняття «самостійна діяльність» як процес відображення й перетворення об'єктивної діяльності (М. Гарунов, Н. Контрович, Р. Лозовська, П. Підкасистий), стверджують, що самостійна робота виступає засобом організації навчального або наукового пізнання у своїй двоєдиній якості: з одного боку, це навчальне завдання, тобто те, що повинен виконати студент, з іншого – це форма прояву ним певного способу діяльності для виконання відповідного навчального завдання, що приводить його врешті-решт або до зовсім нового, раніше не відомого йому, а часом і суспільству, або до поглиблення й упорядкування вже отриманих знань. Вибраний підхід до розгляду сутності самостійної роботи дає можливість насамперед підходити до неї з позиції самостійної діяльності, що зовні характеризується наявністю в ній таких ланок: виділення студентом загальних і окремих підсвідомих завдань (уміння вибрати мету, бачити завдання); визначення засо-

бів та дій, адекватних шляхів її вирішення (уміння вибрати шляхи й засоби для їх вирішення); виконання операцій контролю за вирішенням поставленого завдання.

В інших роботах (Н. Дидусь, О. Леонтьєв, Г. Сеїтова) підкреслюється, що під «самостійною роботою» ми розумітимемо кожну організовану викладачем активну діяльність студентів, спрямовану на виконання поставленої дидактичної мети в спеціально відведений для цього час. Далі автори визначають дидактичні завдання самостійної роботи студентів. До них вони відносять: пошук знань; їх осмислення й закріплення; формування та розвиток практичних навичок, а також інтелектуальних, організаційних, гностичних умінь; подальше узагальнення й систематизацію знань у міру просування того, хто навчається, від нижчого до вищого ступеня свого становлення як фахівця, професіонала. Звідси самостійна робота визначається як засіб організації, педагогічного керівництва, управління навчально-пізнавальною діяльністю студента, яку він здійснює в системі як аудиторних, так і позааудиторних занять.

Існує думка (В. Граф, Б. Єсіпов, І. Іл'ясов, В. Ляудис), що самостійна робота не є самостійною діяльністю, а є особливою системою педагогічних умов, що забезпечують управління навчальною діяльністю майбутніх фахівців, і протікає у відсутності викладача без його безпосередньої участі. Допомога педагога реалізується опосередкованим шляхом через спеціальну організацію всіх компонентів навчання в умовах самопідготовки. Самостійна робота є частиною системи навчання, у якій своїми засобами і в специфічних умовах вирішуються ті самі завдання.

Як показав аналіз, у більшості випадків підходи до визначення категорії «самостійна робота» відрізняються змістовною різноманітністю [1], які, зі свого боку, не протиставляються один одному, оскільки відображають багатозначність дослідженої категорії [6], а інколи, навпаки, поєднують в собі декілька її ознак [7].

На відміну від вищезазначеного підходу, існують деякі педагогічні праці, у яких поняття «самостійна робота», «самостійна

діяльність», «самоосвіта» не розрізняються. Їхні автори прирівнюють ці поняття одне до одного і не вбачають в них істотної різниці; інші вважають самоосвіту складовою самостійної роботи; треті, навпаки, – частиною студентської самоосвіти.

Деякі автори вважають за потрібне аналізувати зміст цільової установки в праці студентів і виділяють діяльність, що спрямована на надійне засвоєння інформації, яка вивчається, визначаючи її як самопідготовку, а під самостійною роботою розуміють пошук нових ефективних шляхів в оволодінні тією чи іншою дисципліною.

Інші автори у своїх дослідженнях і рекомендаціях досить впевнено вказують на те, що шкільні методи самостійної роботи мало-придатні до системи навчання у ЗВО, тому студентів, починаючи з першого дня їх перебування в університеті, потрібно навчати систематично й інтенсивно самостійно працювати в аудиторії, в лабораторії, в бібліотеці, щоб вони якнайшвидше оволоділи навичками самостійної навчальної діяльності й увійшли в ритм творчого студентського життя. Але згодом, після закінчення ЗВО, фахівець повинен не тільки добре виконувати свої виробничі функції, але й вміти навчатись. І тому саме в університетському освітньому середовищі студент повинен максимально оволодіти методикою самонавчання для подальшого самостійного опанування найновішими досягненнями науки і техніки.

Висновки. Таким чином, підводячи підсумок огляду й аналізу наукових і науково-методичних матеріалів досліджень у сучасній педагогічній літературі проблем самостійної навчальної роботи студентів, можна зробити такі висновки:

1) існуючі на сьогодні педагогічні дослідження не повною мірою відображають всю багатоплановість досліджуваної проблеми в умовах трансформації вищої освіти і входження її в світову освітню систему й інформаційних викликів;

2) не викликають сумніву твердження вітчизняних дослідників самостійної роботи студентів, що вона є організованою викладачем за активної діяльності студента та спрямованою на виконання поставленої дидактичної мети, але здійснюється без безпосередньої участі викладача;

3) самостійна робота студентів потребує від викладача ретельного її планування з урахуванням змісту та значення конкретної навчальної дисципліни, спеціальності й загальних дидактичних завдань навчального курсу;

4) створення умов для ефективної організації самостійної навчальної роботи студентів припускає насамперед ґрунтовне науково-методичне їх забезпечення шляхом подальшого вивчення досвіду вітчизняних та іноземних вищих навчальних закладів, поглиблення теорії самостійної пізнавальної діяльності студентів і розробки на її основі науково-методичних рекомендацій.

Список використаних джерел

1. Буряк В. К. Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра. *Рідна школа*. 2001. № 9. С. 49–51.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь. 1997. 373 с.
3. Друзь І. М. Самостійна робота студентів як важливий чинник професійної підготовки. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2011. № 30–31. С. 127–133.
4. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
5. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII2014. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
6. Королюк О. М. Категоріальний аналіз поняття «самостійна робота». *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2006. С. 87–90. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/1377/1/99.pdf>.
7. Костюк Т. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. Київ : Вища школа. 1989. 40 с.
8. Кріт Н. В. Формування вмінь самостійної роботи з підручником у процесі навчання фізичної географії учнів 6–8 класів. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Київ, 2017. 240 с.
9. Мороз В. Д. Самостійна навчальна робота студентів : монографія. Харків : ХМК. 2003. 64 с.
10. Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України до 2027 року. URL: <https://mon.gov.ua/strategichniy-plan-diyalnosti-mon-do-2027-roku>.

11. Типове положення про організацію освітнього процесу в закладах фахової передвищої освіти та Положення про практичну підготовку здобувачів фахової передвищої освіти : наказ від 2 травня 2023 р. № 510. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1054-23#Text>.

References

1. Buriak, V.K. (2001). Samostiina robota yak vyd navchalnoi diialnosti shkoliara [Independent work as a type of learning activity]. *Ridna shkola – Native school*, 9, 49–51 [in Ukrainian].
2. Honcharenko, S.U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv : Lybid. 373 p. [in Ukrainian].
3. Druz, I.M. (2011). Samostiina robota studentiv yak vazhlyvyi chynnyk profesiinoi pidhotovky [Students' independent work as an important factor in professional training]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity – Problems of engineering and pedagogical education*, 30–31, 127–133 [in Ukrainian].
4. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 5 veresnia 2017 roku № 2145-VIII [Law of Ukraine “On Education” dated September 5, 2017, No. 2145-VIII]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
5. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2014 roku № 1556-VII2014 [Law of Ukraine “On Higher Education” dated July 1, 2014, No. 1556-VI]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].
6. Koroliuk, O.M. (2006). Katchorialnyi analiz poniattia “samostiina robota” [Categorical analysis of the concept of “independent work”]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka – Bullet of the Ivan Franko Zhytomyr State University*, pp. 87–90. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/1377/1//99.pdf> [in Ukrainian].
7. Kostyuk, T.S. (1989). Navchalno-vykhovnyi protses i psykholohichni rozvytok osobystosti [Educational process and phychological development of the individual]. Kyiv : Vyshcha shkola – High school, 40 p. [in Ukrainian]
8. Krit. N.V. (2017). Formuvannia vmin samostiinoi roboty z pidruchnykom u protsesi navchannia fizychnoi heohrafiï uchniv 6–8 klasiv [Formation of skills for independent work with a textbook in the process of teaching physical geography to students in grades 6–8]. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata pedahohichnykh nauk – Thesis for the degree of Candidate of Pedagogic Science*, Kyiv. 240 p. [in Ukrainian].
9. Moroz, V.D. (2003). Samostiina navchalna robota studentiv: monohrafiia [Independent study work of students: Monograph]. Kharkiv: KhMK. 64 p. [in Ukrainian].
10. Stratehichniy plan diialnosti Ministerstva osvity i nauky Ukrainy do 2027 roku [Strategic plan of the Ministry and Science of Ukraine until 2027]. URL: <https://mon.gov.ua/strategichniy-plan-diyalnosti-mon-do-2027-roku> [in Ukrainian].
11. Typove polozhennia pro orhanizatsiiu osvitnoho protsesu v zakladakh fakhovoi peredvyshchoi osvityta Polozhennia pro praktychnu pidhotovku zdobuvachiv fakhovoi peredvyshchoi osvity: nakaz vid 2 travnia 2023 r. № 510 [Typical regulations on the organization of the educational process in institutions of professional pre-high education Regulations on practical training of providers of professional education: Order No. 510 dated May 2, 2023]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1054-23#Text> [in Ukrainian].

INTEGRATION OF THE CASE STUDY IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING FOR DEVELOPING FUTURE PILOTS' PROFESSIONAL RELIABILITY

Piven V. V.

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Professional and Language Training Department
Ukrainian State Flight Academy
ORCID ID: 0000-0002-6315-2197

Cherednychenko N. H.

Senior Teacher at the Professional and Language Training Department
Ukrainian State Flight Academy
ORCID ID: 0000-0002-5349-8557

Melnychenko T. Ye.

Senior Teacher at the Professional and Language Training Department
Ukrainian State Flight Academy
ORCID ID: 0000-0002-7157-6408

The article focuses on studying the formation of such a competence as professional reliability among pilot-cadets in the process of studying aviation English at aviation universities. Scientific works of researchers who have explored similar subject are analyzed here. It examines the application of the case study in the education process as an effective pedagogical teaching method in the history of education across various specialties. The authors also pay special attention to the effectiveness of the case study in the process of distance learning. The article asserts that the use of the case study in the educational process for aviation specialists is a necessary didactic component and contributes to the development of critical thinking, which helps enhance stability and reliability skills for performing flight tasks in both normal and emergency situations.

The article describes the application of case studies in theoretical aviation English lessons and directly during training on flight simulator systems. It presents a plan for using the case study in simulator-based training sessions. The authors analyze the possibility of sustainably developing reliability among pilot-cadets during simulator training sessions. An experimental study of this aspect confirms that it requires careful study and development of organizational aspects and methods to achieve a common goal, how to effectively build a reliable level of knowledge in aviation English language for future flight operations professionals.

Key words: case study, critical thinking skills, professional activity, professional reliability and sustainability, Aviation English, aviation specialists' simulator training.

Півень В. В., Чередниченко Н. Г., Мельниченко Т. Є. Застосування кейс-методу у навчанні англійської мови для розвитку професійної надійності майбутніх пілотів

Стаття присвячена дослідженню формування у курсантів-пілотів такої компетентності, як професійна надійність, у процесі вивчення англійської мови в авіаційних навчальних закладах та аналізується роль кейс-методу в дидактичному наповненні дисципліни «Авіаційна англійська мова». Розглянуто застосування кейсів у навчальному процесі як ефективного педагогічного методу навчання. Використання кейсів у навчальному процесі авіаційних фахівців є необхідним дидактичним складником, що стимулює розвиток критичного мислення, сприяє підвищенню стійкості та надійності навичок виконання льотних завдань як у звичайних, так і в надзвичайних ситуаціях.

У статті розглянуто застосування кейсів під час теоретичних занять з англійської мови та безпосередньо в процесі моделювання польотних ситуацій на авіасимуляторах. Особливу увагу автори приділяють ефективності кейс-методу під час дистанційного навчання. Також проаналізовано можливості сталого розвитку професійної надійності у курсантів-пілотів під час навчання на тренажерах. Експериментальне вивчення цього аспекту підтверджує, що формування і розвиток професійної надійності вимагає розробки організаційних параметрів і використання відповідних методів (у нашому випадку кейс-методу) для досягнення такої мети, як ефективне забезпечення надійного рівня знань з авіаційної англійської мови у майбутніх авіафахівців.

Ключові слова: кейс-метод, навички критичного мислення, професійна діяльність, професійна надійність і стійкість, авіаційна англійська мова, тренажерна підготовка авіаційних фахівців.

Introduction. In the modern world the knowledge of the English language confirms the high competence of any specialist and approves the promotion of the specialist in the sphere of his profession. We consider a case study using in education of aviation specialists as an integral part of improving their professional level, specifically in developing reliable skills in future pilots. The case study method in education was developed in the 1920s for management training at Harvard Business School. The term “situation” had previously been widely used in legal studies; however, at Harvard, professors began assigning students real-life business or management scenarios containing a problem for discussion after lectures. This was followed by lively debates and the students themselves finding solutions. A crucial aspect of this approach was the collective discussion of the proposed solutions among students [9].

Materials and methods. Let's revise some aspects from the world history of case-study development. In global educational practice, the case study method became widely adopted in the 1970s and 1980s. Its significance in modern education is reflected in the following data: on average, 35–40% of instructional time in Western universities is dedicated to analyzing typical cases. At the University of Chicago Business School, case studies account for 25% of the curriculum, at Columbia Business School – 30%, and at the renowned Wharton School – 40%. The leader in case study hours remains its pioneer, Harvard. An average student at Harvard analyses up to 700 cases during their studies [18]. Among international scholars, contributions have been made by Fowler Christine, Carr Leslie, C.J. Gutteridge, S. Hitchcock, P. Simpson, J. Hey, and others. Studies on the use of case method have been conducted by E. Duval, X. Ochoa, Daniel Gelaw Alemneh, and others. Ukrainian researchers such as O. Sydorenko, Yu. Surmin, V. Chuba, P. Sheremeta, L. Shtefan, Novytska T., Katerenchuk I. and others, have developed the theoretical foundations of the case method as an innovative approach that promotes critical thinking. This method teaches students to systematically address current educational and professional challenges by integrating theory and prac-

tice in a close interconnection. But nobody has studied this approach in the sphere of aviators' education and in Ukraine and abroad.

The use of such method of teaching in the educational space of aviation English is carried out on the basis of an integrated approach, where knowledge from the research and professional fields is transferred to the real oral presentation by means of English. Such projects contribute to the creation of an enabling environment for the development of critical-thinking skills and English-speaking skills in the professional sphere. In the result of the study, the article describes the structure of case study, its content, in relation to the stated conditions, lists certain difficulties arising and possible approaches of overcoming them. It is concluded that case study tasks related to the professional activity of future aviation specialties motivate to learn English and bring the educational process closer to real communication in professional field. The practical experience gained during the training will be considered a valuable asset for building a successful career in the future [11]. We will consider this issue from the perspective of professional training for future pilots, specifically in developing reliable skills in learning aviation English. Modern scientific and technological progress in the form of the Fourth Industrial Revolution has fundamentally changed the requirements for the development of the aviation industry worldwide, including in Ukraine. The significance of the reliability of professional skills for a modern aircraft pilot has increased immeasurably.

Discussion. In recent years, the issue of developing organizational parameters and didactic content for pilot training in English communication according to ICAO standards has become increasingly relevant in the aviation sector and professional education. The situation with professional training has become more complicated in our country due to Russian invasion of Ukraine. The teaching process had to be adopted to the stressful conditions, but in spite of this case study in the process of future pilots teaching is one of the main for pilots' professional skills development [7; 17]. While classroom and simula-

tor-based learning have traditionally and classically played a crucial role in forming reliable knowledge, skills, and competencies in future pilots, distance learning technology is now considered a relatively new approach. It requires thorough study and the development of organizational aspects and methods to achieve a single goal such as effectively forming a reliable level of knowledge in aviation English for future flight operation specialists. The specifics of simultaneous activities of piloting an aircraft and conducting radio communication in English must be considered. Currently, organizational, technological, and didactic foundations have been developed exclusively for the traditional training approach. However, given the modern stressful situation in our country due to the war, the integration of classroom, distance, and simulator training technologies has become particularly critical. The integrative effect should be achieved through the completeness and adequacy of connections, as well as the focus of training goals and objectives on the final result such as ensuring reliable radio communication in English under both standard and non-standard flight conditions, as well as achieving a free command of English at a level no lower than ICAO Level 4.

Let's revise some methods for Aviation English training. The most relevant distance learning methods for training future pilots in aviation English include:

– **Case Study.** It is based on using sets (cases) of text, audio visual, video and multimedia instructional materials, which are distributed for independent study, supplemented by regular consultations with an instructor.

– **Internet-Network Method.** This method is aimed on using the Internet and telecommunications to provide instructional materials and enable interactive interaction between cadets and instructors.

In our article we will focus in details on the case study, which is the leading approach in training future pilots. This method has been widely used even in traditional learning as an element of distance learning technology.

A **case** is a description of a specific situation or event in any field – social, economic, medical, or, in this case, aviation. Typically, a case con-

tains not only a description but also a problem or contradiction and is based on real facts. The case method is a teaching technology based on analysing a specific real-life situation. We have to identify the goals of case study.

The goal of this method is to develop the following skills in cadets:

- independent or group analysis and structuring of information;
- identifying key problems and exploring alternative solutions;
- evaluating the effectiveness of solutions and choosing the optimal course of action;
- developing action plans based on the chosen solutions [4].

For aviation training, case materials are typically based on real emergency or non-standard situations in aviation. During training, pilot-cadets are given an emergency situation to analyse and propose optimal solutions.

And what way is the case study implemented? A thematic case is sent to each cadet in advance, allowing time to study the material. In some cases, an executive case (Executive Case) is presented directly during an online session. Using the brainstorming method, cadets solve the case within a time limit, which is extremely useful for developing reliable decision-making skills in professional tasks.

Typically, case situations are presented in the form of:

- a video clip featuring a real emergency (e.g., YouTube videos);
- a documentary video (e.g., “Air Crash Investigations”);
- a real photograph from the crash site.

Cadets are required to complete the case analysis by:

- 1) describing the image;
- 2) identifying the possible cause of the emergency;
- 3) analysing the hypothetical actions of the pilot and air traffic controller;
- 4) modelling an alternative outcome if the pilot had acted differently;
- 5) proposing their own algorithm of actions for a similar situation.

Without doubt the case study has its own advantages in distance learning. Compared to traditional training methods, especially in a distance

learning format, the case-study offers several key advantages:

1. Practical orientation. The case study allows cadets to apply theoretical knowledge to practical tasks. This approach compensates for purely academic education and provides a broader understanding of real-world scenarios.

2. Interactive format. The high emotional engagement and active participation required in the case-study contribute to more effective knowledge retention. Cadets “immerse” themselves in the situation by taking on the role of key figures such as the pilot-in-command or first officer and solving the problem from their perspective. The focus of learning shifts from acquiring ready-made knowledge to developing decision-making algorithms in emergency situations.

3. Development of specific skills. The case-study enhances soft skills, which are essential in real-world aviation operations. Through case-based training, cadets develop structured decision-making models for various emergency situations. This reduces response time under stressful conditions and enables them to apply the developed algorithms in actual flights [11].

Results. Given the force majeure conditions of modern education, the instructors of the Department of Professional and Aviation Language Training at the Ukrainian State Flight Academy have developed an additional special course in the discipline “Aviation English” for simulator training. This course takes into account the specifics of the subject, with the primary goal of teaching pilot-cadets to handle various situations during flight using their knowledge of aviation-oriented English. The priority method in this course is the case-study, which is specifically aimed at achieving this objective. In the distance learning system, this course has become a priority for developing competencies such as resilience and reliability, which are essential for the professional training of pilots.

Such themes with appropriate cases were included into the program of the special course for simulators:

Unit 1. Peculiarities of pilot’s job and responsibilities. **Case:** *The Tragic tale of Air Algérie Flight 6289, March, 2003.*

Unit 2. Navigational equipment breakdown. **Case:** *Pilot Ignored The Warnings (Vietnam Airlines Flight 815) – disaster breakdown.*

Unit 3. Weather problems. **Case:** *How UPS Flight 1354 Ended in Disaster.*

Unit 4. Communication problems. **Case:** *BOEING 787 Delivery – very special approach into Cairo.*

Unit 5. Risk of the bird strike on the ground and in the air. **Case:** *MD-82 Crash Immediately After Take Off Because Of Bird Strike.*

Unit 6. Pressurization problems and emergency descent. **Case:** *Terrible Emergency Landing of A380, November, 2010.*

Unit 7. Engine failure. **Case:** *British Airways flight 9, B-747, June, 1982.*

Unit 8. Fire on board. **Case:** *Tenerife airport disaster. March, 1977.*

Unit 9. Landing Gear Problems. **Case:** *The Incredible Story of Singapore Airlines. Flight 319, October, 2022.*

Unit 10. Unlawful Interference. **Case:** *Malaysia Airlines. Drain the Ocean.*

Conclusion. Thus, the case study is one of the most effective training approaches for preparing pilot cadets through distance learning technologies. By simulating real-world aviation incidents and emergency situations, the method ensures that future pilots develop the essential competencies required for safe and efficient flight operations. The special course of Aviation English with case studies has already been integrated into the program for future pilots’ education and showed the positive and stable results. It proves that case study provides transforming knowledge from the real situation to the real oral presentation by means of English and developing reliability of future pilots’ professional activity.

Bibliography

1. Anderson T., Elloumi A. Theory and Practice of Online Learning. / Eds. T. Anderson, F. Elloumi. Athabasca University. 2009. 454 p.
2. Börje Holmberg. Status and Trends of Distance Education. London : Kogan Page, 1990. 200 p.
3. Dean P. Effectiveness of combined delivery modalities for distance learning and redent learning. *Quarterly Review of Distance Education*, 2001.2(3), P. 247–254.

4. Shanks G., Bekmamedova N. Research Methods: Information, Systems, and Contexts. Chandos Publishing, 2018. 644 p.
5. Keegen D. Foundations of distance education / D. Keegen. London and New York : Routledge. 3rd revised edition, 1996. 224 p.
6. Paul R. W. Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World. 3-rd edition revisited. Santa Rosa, CA. 2013. P. 97–98.
7. Piven V. Modern Conception of Teaching Aviation English. *Психологія і педагогіка на сучасному етапі розвитку наук: актуальні питання теорії і практики* : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. м. Одеса. 2021. С. 183–186.
8. Ruggiero V. R. Beyond feelings: A Guide to Critical Thought. 9th ed. McGraw-Hill. 2012. 238 p.
9. Rule P., Vaughn M. John. Handbook of Case Study Research in the Social Sciences. South Africa, 2024. 368 p.
10. Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих : навчально-методичний посібник. НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. Київ : ВД «ЕКМО», 2011. 320 с.
11. Ситуаційна методика навчання: теорія і практика / Упор. О. Сидоренко, В. Чуба. Київ : Центр інновацій та розвитку, 2001. 256 с.
12. Терно С. О. Світ критичного мислення: образ та мімікрія. *Історія в сучасній школі*. 2012. № 7–8. С. 27–39.
13. Терно С. О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії). Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. 105 с.
14. Тягло О. В. Критичне мислення : навчальний посібник. Харків : Вид. група «Основа», 2008. 192 с.
15. Тягло О. Післямова до статей Метью Ліпмана і Марка Вайнштейна. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2006. № 27. С. 26–27.
16. Хачумян Т. І. Формування критичного мислення студентів вищих навчальних закладів засобами інформаційних технологій : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків. 2005.
17. Чередниченко Н. Г., Шевченко В. Б. Педагогічні аспекти організації самостійної роботи в процесі вивчення професійної англійської мови. *Управління високошвидкісними рухомими об'єктами та професійна підготовка операторів складних систем* : збірник тез доповідей V Міжнар. наук.-практ. конф. Кіровоград : КЛА НАУ. 2016. С. 160–161.
18. Williams Ch. Strategic Business Case Analysis. Taylor & Francis Publishing, 2023. 208 p.

References

1. Anderson, T., & Elloumi, A. (2009). Theory and Practice of Online Learning. / Eds. T. Anderson, F. Elloumi. Athabasca University, 454. [in English]
2. Börje Holmberg. (1990). Status and Trends of Distance Education. London: Kogan Page, 200. [in English]
3. Dean, P. (2001). Effectiveness of combined delivery modalities for distance learning and redent learning. *Quarterly Review of Distance Education*. 2 (3), 247–254. [in English]
4. Shanks, G., & Bekmamedova, N. (2018). Research Methods: Information, Systems, and Contexts. Chandos Publishing, 644. [in English]
5. Keegen, D. (1996). Foundations of distance education. London and New York: Routledge. 3rd revised edition, 224. [in English]
6. Paul, R. W. (2013). Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World. 3-rd edition revisited. Santa Rosa, CA, 97–98. [in English]
7. Piven, V. V. (2021). Modern Conception of Teaching Aviation English. *Psihologija i pedagogika na suchasnomu etapi rozvitku nauk*: aktual'ni pitannja teoriji i praktiki. Zbirnik naukovih robit. Mizhnarodna nauково-praktichna konferencija, m. Odesa, 183–186. [in English]
8. Ruggiero, V. R. (2012). Beyond feelings: A Guide to Critical Thought. 9th ed. McGraw-Hill, 238. [in English]
9. Rule, P., Vaughn, M. John. (2024). Handbook of Case Study Research in the Social Sciences. South Africa, 368. [in English]
10. Terno, S. O. (2012). Svit krytychnoho myslennia: obraz ta mimikriia [The world of critical thinking: image and mimicry]. *Istoriia v suchasni shkoli*. (7–8), 27–39. [in Ukrainian]
11. Sydorenko, O. (2001). Sytuatyvna pidhotovka v osviti: teoriia ta praktyka [Situational training of education: theory and practice]. Kyiv: Tsentr innovatsiy ta rozvytku, 256. [in Ukrainian]
12. Sysoieva, S. O. (2011). Interaktyvni tekhnolohii navchannia doroslykh [Interactive adult learning technologies]: navchalno-metodychnyi posibnyk. NAPN Ukrainy, In-t pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh. Kyiv : VD «ЕКМО», 320. [in Ukrainian]

13. Terno, S.O. (2011). Teoriia rozvytku krytychnoho myslennia (na prykladi navchannia istorii) [The theory of development of critical thinking (on the example of teaching history)]. Zaporizhzhia : Zaporizkyi natsionalnyi universytet, 105. [in Ukrainian]
14. Tiahlo, O. V. (2008). Krytychne myslennia: navchalnyi posibnyk [Critical Thinking: Study Guide]. Kharkiv : Vyd. hrupa «Osnova», 192. [in Ukrainian]
15. Tiahlo, O. V. (2006). Pisliamova do statei Metiu Lipmana i Marka Vainsteina [Afterword to articles by Matthew Lipman and Mark Weinstein]. *Visnyk prohram shkilnykh obminiv*. (27), 26–27. [in Ukrainian]
16. Khachumian, T. I. (2005). Formuvannia krytychnoho myslennia studentiv vysshchykh navchalnykh zakladiv zasobamy informatsiinykh tekhnolohii [Formation of critical thinking of students of higher educational institutions by means of information technologies]: dys. kand. ped. nauk: 13.00.09 Kharkivskyi natsionalnyi pedahohichnyi un-t im. H. S. Skovorody. Kharkiv. [in Ukrainian]
17. Cherednychenko, N. H., & Shevchenko, V. B. (2016). Pedahohichni aspekty orhanizatsii samostiinoi roboty v protsesi vyvchennia profesiinoi anhliiskoi movy [Pedagogical aspects of organizing independent work in the process of teaching professional English]. *Upravlinnia vysokoshvydkisnymi rukhomymy ob'ektamy ta profesiina pidhotovka operatoriv skladnykh system* : zb. tez dopovidey V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kirovohrad: KLA NAU, 160–161. [in Ukrainian]
18. Williams, Ch. (2023). Strategic Business Case Analysis. Taylor & Francis Publishing, 208. [in Ukrainian]

ШІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ЗВО УКРАЇНИ

Плохута Т. М.

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри іноземних мов та лінгводидактики
Сумського державного університету
ORCID ID: 0000-0002-8106-7367

Нефедченко О. І.

доктор філософії з педагогіки, доцент,
старший викладач кафедри іноземних мов та лінгводидактики
Сумського державного університету
ORCID ID: 0000-0003-1656-2422

Алексахіна Т. О.

кандидат філологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри іноземних мов та лінгводидактики
Сумського державного університету
ORCID ID: 0000-0002-9905-330X

У статті досліджується застосування штучного інтелекту (ШІ) у процесі навчання іноземних мов у закладах вищої освіти (ЗВО) України. У контексті цифрової трансформації освіти та впровадження інноваційних технологій аналізується актуальність використання ШІ для вдосконалення навчального процесу. У дослідженні застосовано комплексний підхід, який поєднує аналіз наукової літератури та нормативних документів для оцінки теоретичних аспектів теми, порівняльний аналіз ШІ-інструментів для вивчення іноземних мов, а також методи систематизації та узагальнення, що допомагають визначити основні виклики впровадження технологій у ЗВО України. Особливу увагу приділено питанням індивідуалізації навчання, автоматизації оцінювання знань. У дослідженні визначено основні проблеми, що заважають ефективному впровадженню ШІ в освітній процес українських ЗВО, зокрема технічні обмеження, відсутність достатньої підготовки викладачів та питання етичного використання штучного інтелекту. Детально розглянуто можливості персоналізованого навчання за допомогою адаптивних систем на основі ШІ, які аналізують індивідуальні потреби студентів та підбирають відповідні навчальні матеріали. Стаття містить огляд популярних інструментів ШІ, що застосовуються під час навчання іноземних мов, та приклади використання таких інструментів, як ChatGPT, Grammarly, Duolingo, Speech-to-Text та AI-перекладачі на заняттях з англійської мови. Розглянуто переваги та обмеження кожного з цих інструментів, а також їхній вплив на ефективність освітнього процесу. Наведено рекомендації щодо ефективної інтеграції ШІ в навчальні програми, які включають підвищення цифрової компетентності викладачів, розробку адаптивних методів викладання та врахування етичних аспектів використання технологій. Підкреслюється значний потенціал ШІ у вдосконаленні процесу навчання іноземних мов у ЗВО України.

Ключові слова: штучний інтелект, цифрова трансформація освіти, навчання іноземних мов, заклади вищої освіти, інноваційні освітні технології.

Plokhuta T. M., Nefedchenko O. I., Aleksakhina T. O. AI: Transforming the Process of Foreign Language Teaching in Ukrainian Higher Education Institutions

The article explores the application of Artificial Intelligence (AI) in the process of foreign language teaching in higher education institutions (HEIs) in Ukraine. In the context of digital transformation in education and the implementation of innovative technologies, the relevance of AI use for enhancing the learning process is analyzed. The study employs a comprehensive approach that combines the analysis of scientific literature and regulatory documents to assess the theoretical aspects of the topic, a comparative analysis of AI tools for foreign language teaching, as well as methods of systematization and generalization to identify the main challenges of technology implementation in higher education institutions in Ukraine. Special attention is given to the issues of individualized learning, automated knowledge assessment. The study identifies key challenges that prevent the effective integration of AI into the educational process in Ukrainian HEIs, including technical

limitations, insufficient teacher training, and ethical concerns regarding AI use. The article examines the potential of personalized learning through AI-powered adaptive systems that analyze students' individual needs and select appropriate learning materials. The study provides an overview of popular AI tools used in foreign language teaching and presents examples of their application in English language classes, including ChatGPT, Grammarly, Duolingo, Speech-to-Text, and AI translators. The advantages and limitations of each tool are considered, along with their impact on the effectiveness of the educational process. The article offers recommendations for the efficient integration of AI into academic curricula, emphasizing the need to enhance teachers' digital competencies, develop adaptive teaching methods, and address ethical aspects of technology use. The article highlights the significant potential of AI in improving the process of foreign language teaching in Ukrainian HEIs.

Keywords: Artificial Intelligence, digital transformation in education, foreign language teaching, higher education institutions, innovative educational technologies.

Вступ. Застосування штучного інтелекту (ШІ) у навчанні іноземних мов у закладах вищої освіти (ЗВО) України є актуальною темою через зростаючі потреби в модернізації освітнього процесу та інтеграції інноваційних технологій у навчання. Міжнародна організація ЮНЕСКО активно підтримує розвиток ШІ і вважає, що він сприятиме вирішенню освітніх викликів, упровадженню інноваційних методів навчання та досягненню Цілі сталого розвитку 4 («Якісна освіта») [9]. У 2019 році Рада Європи ухвалила рекомендацію щодо цифрової громадянської освіти, наголошуючи на необхідності критичного підходу до використання ШІ в навчальному процесі, зосереджуючись на правах людини, демократії та верховенстві права [10]. У 2023 році Міністерство освіти і науки України оновило концепцію цифрової трансформації освіти, закликаючи до інтеграції новітніх технологій, зокрема ШІ. У 2024 МОН і Мінцифра розробили проєкт рекомендацій із використання зокрема ШІ у навчальному процесі [5].

Проте на сьогодні залишається низка невирішених проблем та викликів застосування ШІ в українських ЗВО: а) брак системних досліджень щодо ефективності використання ШІ у викладанні англійської мови; б) технологічні обмеження в деяких університетах через недостатнє фінансування та відсутність необхідного програмного забезпечення; в) необхідність навчання викладачів для ефективного використання ШІ у навчальному процесі [1; 2; 4; 6].

Незважаючи на зазначені вище проблеми, українські заклади вищої освіти проводять відповідну підготовку та поступово починають імплементувати ШІ у навчальний процес. Так, викладачі Сумського державного університету долучилися до курсу «Від почат-

ківця до експерта в ШІ» (Міністерство освіти і науки України та група ІТ-компаній Netpeak Group), який надає практичні інструменти для роботи зі ШІ, допомагає розвинути цифрові компетенції, критичне мислення та адаптацію до сучасних технологій. Також освітній заклад отримав доступ до продукту «Grammarly for Education» для підвищення рівня англійської мови у студентів і викладачів.

Серед основних причин актуальності ШІ у вивченні англійської мови можна виокремити такі:

1. Індивідуалізація навчання: ШІ-системи, такі як адаптивні платформи, допомагають студентам отримувати персоналізовані завдання та зворотний зв'язок у режимі реального часу; вони аналізують рівень знань студента та підлаштовують матеріал відповідно до його прогресу.

2. Покращення мовних та мовленнєвих навичок: інтерактивні чат-боти (наприклад, ChatGPT) і голосові асистенти допомагають студентам практикувати розмовну англійську, вимову та інтонацію без страху помилитися; платформи зі штучним інтелектом забезпечують зворотний зв'язок з граматики, лексики та стилістики текстів, що особливо корисно для написання академічних робіт англійською мовою.

3. Автоматизація оцінювання: викладачі можуть використовувати ШІ для перевірки письмових робіт, тестів і завдань, що значно економить час і дозволяє приділити більше уваги інтерактивному навчанню.

4. Доступ до автентичних матеріалів: онлайн-ресурси на базі ШІ надають студентам доступ до інтерактивних вправ, аудіо- та відеоматеріалів, що допомагає зануритися в мовне середовище.

5. Гнучкість у навчанні: завдяки платформам зі ШІ студенти можуть навчатися у зручний для них час, що особливо важливо для дистанційного та змішаного навчання [8].

Методи та методики дослідження. У статті використано комплексний підхід до дослідження, що включає аналіз літератури та нормативних документів для оцінки теоретичних засад теми, порівняльний аналіз ШІ-інструментів для вивчення іноземних мов, а також методи систематизації та узагальнення, які дозволяють визначити ключові проблеми впровадження технологій у ЗВО України. Метод експертного оцінювання забезпечує врахування думок фахівців щодо ефективності ШІ, а емпіричні спостереження допомагають дослідити реальне використання технологій у навчальному процесі. Додатково застосовано методи прогнозування, що дозволяють оцінити перспективи подальшого розвитку інтеграції ШІ у навчання іноземних мов і сформулювати відповідні рекомендації.

Результати та дискусії. Аналітики провідної у світі компанії з досліджень і консультування в галузі інформаційних технологій Gartner виділяють п'ять найбільш ефективних пропозицій впровадження ШІ в освітній процес ЗВО щодо вивчення іноземної мови [3]:

1. Додатковий інтелект (це засоби автоматизації, які сприяють підвищенню продуктивності розумової праці людини. Вони допомагають організувати «партнерство» між здобувачем освіти та ШІ, в якому першість надається людському фактору. Використання штучного інтелекту допомагає зменшити кількість помилок у процесі виконання завдань. Ефективним при цьому є застосування ІКТ для презентації й опрацювання навчального матеріалу, кейс-методи, ігрове моделювання у вивченні іноземних мов).

2. Чат-боти (віртуальний помічник, програма чат-бот задовольняє потреби користувачів у спілкуванні між чатерами, тобто людини і чатботом, який наділений штучним інтелектом. Автоматичне спілкування із використанням чат-ботів ведеться за допомогою тексту або голосового повідомлення).

3. Використання мультимедійних технологій навчання. Серед завдань, які дозволяють вирішувати мультимедійні технології

навчання, – персоналізація в наданні послуг, застосування математичних моделей в управлінні освітнім процесом у ЗВО. Принцип дії цієї гнучкої педагогічної технології полягає в організації процесу навчання на основі формування іншомовної компетентності шляхом активації модульних навчальних блоків під час вивчення мови за індивідуальною освітньою траєкторією (напр., проведення практик, вебсемінарів, дидактичних ігор, реалізації проєктів освітньої програми).

4. Гейміфікація. Ігрові елементи застосовують для студентів з метою використання ігрових практик та механізмів у неігровому контексті для залучення користувачів до вирішення проблем.

Наведемо кілька прикладів використання різних інструментів штучного інтелекту (ШІ) на заняттях з англійської мови, що допомагають зробити навчання більш ефективним, персоналізованим та інтерактивним.

1. ChatGPT – для розвитку навичок письма. Завдання: студенти пишуть есе або твір, після чого використовують ChatGPT для отримання зворотного зв'язку та вдосконалення свого тексту. Роль ШІ: надає коментарі щодо граматики, стилю, логіки викладу та словникового запасу. Приклад: «Ask ChatGPT to paraphrase your text, make it more academic, or add synonyms».

2. Grammarly – для покращення письмової грамотності. Завдання: студенти перевіряють власні твори на граматичні та стилістичні помилки. Роль ШІ: виправляє помилки, надає пояснення щодо правил граматики та стилю. Приклад: «Make sure your essay is error-free by checking it in Grammarly before submission».

3. QuillBot – для перефразування та розширення словникового запасу. Завдання: студенти переписують речення, щоб покращити стиль і різноманітність формулювань. Роль ШІ: допомагає знаходити альтернативні вирази, роблячи тексти більш природними. Приклад: «Paraphrase the given sentence to make it sound more formal».

4. Duolingo – для інтерактивного навчання лексики та граматики. Завдання: виконання інтерактивних вправ для вивчення нових слів і граматичних конструкцій. Роль ШІ: персоналізує навчальний процес, адаптуючись до

рівня студента. Приклад: «Complete a lesson on Duolingo, then try using the new words in your own text».

5. Speech-to-Text (Google Docs, Otter.ai) – для тренування вимови. Завдання: студенти диктують текст, а система перетворює його на письмовий варіант. Роль ШІ: допомагає оцінити чіткість вимови та виявити труднощі у вимові певних слів. Приклад: «Try to dictate the text in Google Docs and check if it correctly recognized your words».

6. AI-перекладачі (DeepL, Google Translate) – для аналізу перекладів. Завдання: студенти порівнюють переклади, аналізують їх точність і стилістичні особливості. Роль ШІ: дає змогу швидко перекладати тексти та знаходити альтернативні варіанти. Приклад: «Compare the translations from DeepL and Google Translate to determine which one is more accurate».

Для вдосконалення розмовної англійської мови, покращення вимови та підготовки до іспиту IELTS доцільно скористатися інструментом SmallTalk2Me. Навчальний процес реалізовано в декілька етапів. Спочатку студент проходить автоматизований тест, який із точністю 95% визначає рівень володіння мовою за шкалою CEFR (A1–C2). Після тестування система надає оцінку мовної компетентності. Програма моделює різноманітні розмовні ситуації, включаючи співбесіди, ділове спілкування та формат секції IELTS Speaking. Студент записує власну відповідь, а штучний інтелект аналізує помилки у вимові та граматиці. Доступні щоденні інтерактивні вправи для розвитку навичок усного мовлення. AI-система надає миттєвий зворотний зв'язок, визначаючи граматичні неточності, помилки у вимові та структурі речень. Крім того, студент отримує персоналізовані рекомендації щодо покращення інтонації та артикуляції. Функціонал програми включає симулятор IELTS Speaking, який імітує формат іспиту, а також моделювання співбесід для підготовки до реальних запитань.

Інтеграція штучного інтелекту (ШІ) у процес навчання іноземних мов сприяє персоналізації освітнього досвіду, автоматизації оцінювання та підвищенню ефективності навчання. Водночас застосування ШІ породжує низку етичних викликів [11], які необхідно враховувати для забезпечення якісної, безпечної та справедливої освіти, а саме:

1. Приватність і безпека даних. ШІ-системи аналізують великі обсяги інформації про студентів, включаючи індивідуальні помилки, стиль навчання та особисті вподобання. Це ставить питання про конфіденційність та захист персональних даних. Відповідно до міжнародних стандартів (зокрема, General Data Protection Regulation (GDPR) у ЄС) освітні платформи повинні отримувати явну згоду користувачів на збір і обробку інформації. Необхідно застосовувати методи шифрування та анонімізації, аби мінімізувати ризик витоку конфіденційної інформації.

2. Дискримінація та алгоритмічна упередженість. Алгоритми ШІ навчаються на великих наборах даних, які можуть містити соціокультурні або мовні упередження. Наприклад, ШІ може неправильно оцінювати вимову студентів із різними акцентами або створювати нерівні умови для студентів із різним рівнем підготовки. Розробники освітніх платформ повинні ретельно тестувати алгоритми, залучаючи представників різних мовних та культурних груп, а також регулярно оновлювати моделі, щоб уникати дискримінації.

3. Роль ШІ у викладанні та педагогічна етика. Застосування ШІ в освіті створює автоматизовані платформи навчання, які можуть виконувати частину функцій викладача. Незважаючи на переваги автоматизації, ШІ не здатний замінити живе спілкування, мотивацію та емоційну підтримку, які надає викладач. Оптимальним рішенням є комбінований підхід, де ШІ використовується як допоміжний інструмент для викладачів, а не як їх повна альтернатива.

4. Академічна доброчесність та проблема плагіату. ШІ може сприяти автоматизації виконання завдань, що підвищує ризик академічних порушень, зокрема автоматичного генерування текстів або відповідей без реального засвоєння матеріалу. Викладачі можуть впроваджувати засоби перевірки текстів на унікальність, змінювати формати оцінювання (наприклад, запроваджувати усні співбесіди або творчі завдання), що ускладнює використання ШІ для нечесного виконання роботи.

5. Доступність технологій та соціальна нерівність. Не всі студенти мають рівний доступ до сучасних технологій, що може спричинити посилення освітньої нерівно-

Таблиця 1

Рекомендації щодо застосування інструментів ШІ у процесі навчання студентів

№	Рекомендації	Опис
1	Ознайомлення зі ШІ та етикою	Викладачі повинні вивчити можливості, обмеження та етичні аспекти ШІ. Рекомендується пройти курси.
2	Вибір ефективних інструментів	Вибирати ШІ-інструменти відповідно до навчальних цілей, зважаючи на їхню безпеку та ефективність.
3	Інтеграція в навчальний процес	Використовувати ШІ у різних типах тренувальних завдань, а також у творчих завданнях, у вправах на говоріння, дебатах, дискусіях та презентаціях.
4	Персоналізація навчання	Застосовувати ШІ для індивідуального підходу, оцінювання знань і надання зворотного зв'язку.
5	Використання у спільній роботі	Заохочувати студентів до групових проєктів та онлайн-дискусій із використанням ШІ.
6	Оцінювання прогресу студентів	Моніторити розвиток мовних навичок за допомогою ШІ та коригувати навчальний процес.
7	Урахування ризиків і безпеки	Враховувати технічні обмеження ШІ та забезпечувати захист персональних даних.
8	Формування етичної обізнаності	Інформувати студентів про етичні аспекти використання ШІ, його переваги та ризики.
9	Постійний професійний розвиток	Викладачам варто вдосконалювати навички роботи зі ШІ та впроваджувати інноваційні методики.
10	Аналіз ефективності ШІ в освіті	Регулярно оцінювати вплив ШІ на якість навчання та вносити необхідні зміни.

сті. Важливо розширювати доступність ШІ-технологій через: державні ініціативи (наприклад, фінансування освітніх технологій), пільгові або безкоштовні версії освітніх платформ, адаптацію навчальних матеріалів під різні соціальні групи.

Застосування інструментів ШІ у процесі навчання студентів закладів вищої освіти потребує дотримання певних рекомендацій. На основі розробок українських дослідників І. Жукевич та О. Спірічевої [7] було сформовано рекомендації для викладачів щодо використання інструментів ШІ на заняттях з іноземних мов (див. таблиця 1).

Отже, використання ШІ в освіті відкриває значні можливості для розвитку персоналізованого навчання, проте потребує ретельного врахування етичних аспектів. Збалансований підхід, що передбачає поєднання техноло-

гій та традиційних методів навчання, дозволить зробити освіту доступною, ефективною та етично відповідальною.

Висновки. В Україні є потреба у більш ґрунтовних дослідженнях впливу штучного інтелекту на освітній процес, особливо щодо його ефективності у викладанні мов. Аналіз наукових робіт свідчить, що більшість досліджень проводяться за кордоном, а вітчизняні науковці поки лише починають вивчати цей напрям. Використання ШІ в освіті потребує відповідної підготовки педагогів. Питання підвищення кваліфікації викладачів іноземних мов у сфері цифрових технологій, включаючи ШІ, є одним із ключових викликів для українських ЗВО. Уряд та науковці наголошують на важливості створення програм навчання для викладачів, які допоможуть їм ефективно інтегрувати ШІ у навчальний процес.

Список використаних джерел

- Візнюк І., Буглай Н., Куцак Л., Поліщук А., Киливник В. Використання штучного інтелекту в освіті. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2021. Вип. 59. С. 14–22.
- Доценко С., Собченко Т. Імплементация штучного інтелекту в наукове середовище закладів вищої освіти України. *Новий Колегіум*. 2024. № 1 (113). С. 11–16.
- Кадемія М., Візнюк І., Поліщук А., Долинний С. Використання штучного інтелекту у вивченні іноземної мови здобувачами освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2022. С. 153–163.

4. Коломієць А., Кушнір О. Використання штучного інтелекту в освітній та науковій діяльності: можливості та виклики. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2023. С. 45–57.
5. МОН і Мінцифра розробили проєкт рекомендацій із використання ШІ в школах. Міністерство освіти і науки України, 2024. URL: <https://mon.gov.ua/news/mon-i-mintsyfra-rozrobyly-proiekt-rekomendatsii-iz-vykorystannia-shi-v-shkolakh>.
6. Певень К., Хміль Н., Макогончук Н. Вплив штучного інтелекту на зміну традиційних моделей навчання та викладання: аналіз технологій для забезпечення ефективності індивідуальної освіти. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 11(29). С. 306–316.
7. Жукевич І., Спірічева О. Трансформація вивчення мов: штучний інтелект як інструмент розвитку мовленнєвих навичок студентів. *International Science Journal of Education & Linguistics*. Vol. 3. No. 3. 2024. С. 45–55.
8. Штучний інтелект в освітніх галузях (мовно-літературна та математична освітні галузі) : навчально-методичний посібник для здобувачів першого (бакалавр.), другого (магістер.) рівнів вищ. пед. освіти, наук.-пед. працівників закл. вищ. пед. освіти та пед. кадрів закл. заг. серед. освіти. Харківський нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди / уклад.: Т. М. Собченко, С. О. Доценко, А. В. Боярська-Хоменко. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2023. Ч. 1. 76 с.
9. Artificial intelligence in education. *UNESCO*. 2022. URL: <https://www.unesco.org/en/digital-education/artificial-intelligence>
10. Holmes W. Artificial intelligence and education. *A critical view through the lens of human rights, democracy and the rule of law*. 2022. URL: <https://rm.coe.int/artificial-intelligence-and-education-a-criticalview-through-the-lens/1680a886bd>.
11. Nguyen A., Ngo H. Ethical principles for artificial intelligence in education. *Education and Information*. 2022. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Ethical-principles-for-artificial-intelligence-in-Nguyen-Ngo/ec13995de8797a4e977024942d79fc0d27e20b7b>

References

1. Vizniuk, I., Buhlai, N., Kutsak, L., Polishchuk, A., & Kylyvnyk, V. (2021). Vykorystannia shtuchnoho intelektu v osviti. [Use of artificial intelligence in education]. *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*. Vyp. 59. S. 14–22. [in Ukrainian]
2. Dotsenko, S., & Sobchenko, T. (2024). Implementatsiia shtuchnoho intelektu v naukovu seredovyshe zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy. [Implementation of artificial intelligence in the scientific environment of higher education institutions of Ukraine]. *Novyi Kolehium*. № 1 (113). S. 11–16. [in Ukrainian]
3. Kademiia, M., Vizniuk, I., Polishchuk, A., & Dolynyi, S. (2022). Vykorystannia shtuchnoho intelektu u vyvchenni inozemnoi movy zdobuvachamy osvity. [The use of artificial intelligence in the study of a foreign language by students]. *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*. S. 153–163. [in Ukrainian]
4. Kolomiiets, A., & Kushnir, O. (2023). Vykorystannia shtuchnoho intelektu v osvittii ta naukovii diialnosti: mozhlyvosti ta vyklyky. [The use of artificial intelligence in educational and scientific activities: opportunities and challenges]. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. S. 45–57. [in Ukrainian]
5. МОН і Мінцифра розробили проєкт рекомендацій із використання ШІ в школах (2024). [The Ministry of Education and Culture and the Ministry of Digitization have developed a draft of recommendations on the use of AI in schools]. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/news/mon-i-mintsyfra-rozrobyly-proiekt-rekomendatsii-iz-vykorystannia-shi-v-shkolakh>. [in Ukrainian]
6. Peven, K., Khmil, N., Makohonchuk N. (2023). Vplyv shtuchnoho intelektu na zminu tradytsiinykh modelei navchannia ta vykladannia: analiz tekhnologii dlia zabezpechennia efektyvnosti indyvidualnoi osvity. [The impact of artificial intelligence on changing traditional models of learning and teaching: an analysis of technologies to ensure the effectiveness of individualized education]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*. 11(29). Pp. 306–316. [in Ukrainian]
7. Zhukevych, I., Spiricheva, O. (2024). Transformatsiia vyvchennia mov: shtuchnyi intelekt yak instrument rozvytku movlennievych navychok studentiv. [Transforming language learning: artificial intelligence as a tool for developing students' speaking skills]. *International Science Journal of Education & Linguistics*. Vol. 3. No. 3, pp. 45–55. [in Ukrainian]
8. Shtuchnyi intelekt v osvittikh haluziakh (movno-literaturna ta matematychna osvittni haluzi): navch.-metod. posib. dlia zdobuvachiv pershoho (bakalavr.), druhoho (mahister.) rivniv vyshch. ped. osvity, nauk.-ped. pratsivnykiv zakl. vyshch. ped. osvity ta ped. kadriv zakl. zah. sered. osvity. Kharkiv. nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody. / uklad.:

- T. M. Sobchenko, S. O. Dotsenko, A. V. Boiarska-Khomenko. [Artificial intelligence in educational fields]. Kharkiv : KhNPU im. H. S. Skovorody, 2023. Ch. 1. 76 s. [in Ukrainian]
9. Artificial intelligence in education. *UNESCO*. (2022). Retrieved from: <https://www.unesco.org/en/digital-education/artificial-intelligence>. [in English]
 10. Holmes, W. (2022). Artificial intelligence and education. *A critical view through the lens of human rights, democracy and the rule of law*. Retrieved from: <https://rm.coe.int/artificial-intelligence-and-education-a-criticalview-through-the-lens/1680a886bd>. [in English]
 11. Nguyen, A., & Ngo, H. (2022). Ethical principles for artificial intelligence in education. *Education and Information*. Retrieved from: <https://www.semanticscholar.org/paper/Ethical-principles-for-artificial-intelligence-in-Nguyen-Ngo/ec13995de8797a4e977024942d79fc0d27e20b7b>. [in English]

МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ВПРОВАДЖЕННЯ CLIL-ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Прокопчук Н. Р.

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри міжкультурної комунікації та іншомовної освіти
Житомирського державного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0001-6609-8109

У статті досліджено методи та прийоми впровадження CLIL (Content and Language Integrated Learning) на уроках англійської мови у початковій школі. Особливу увагу приділено перевагам інтегрованого навчання, серед яких – розвиток когнітивних навичок, критичного мислення, комунікативної компетентності та здатності учнів використовувати англійську мову в реальних життєвих ситуаціях. Автор аналізує актуальність використання CLIL-методики в контексті сучасних освітніх реформ, зокрема концепції «Нова українська школа».

У статті охарактеризовано конкретні методи реалізації CLIL, такі як міжпредметні проєкти, інтерактивні завдання, використання автентичних матеріалів, а також STEAM-освіта як один із перспективних напрямів інтегрованого навчання. Представлено результати дослідження, проведеного серед учителів початкової школи, яке підтвердило високий рівень зацікавленості педагогів у впровадженні CLIL, а також визначило основні труднощі, зокрема недостатню методичну підготовку вчителів та потребу в ефективному міждисциплінарному співробітництві.

На основі аналізу наукових джерел та практичних досліджень автор робить висновок про ефективність CLIL-методики у формуванні іншомовної компетентності учнів молодшого шкільного віку. Запропоновано рекомендації щодо оптимізації процесу впровадження інтегрованого навчання, що включають професійний розвиток педагогів, розробку адаптованих навчальних матеріалів і використання сучасних цифрових технологій для підтримки навчального процесу.

Ключові слова: CLIL, початкова школа, інтегроване навчання, іншомовна компетентність, методи викладання, критичне мислення.

Prokopchuk N. R. Methods and techniques for implementing CLIL technology in English lessons in primary school

This article explores the methods and techniques for implementing Content and Language Integrated Learning (CLIL) in English lessons in primary school. Special attention is given to the advantages of integrated learning, including the development of cognitive skills, critical thinking, communicative competence, and the ability of students to use English in real-life situations. The author examines the relevance of the CLIL methodology within the framework of modern educational reforms, particularly the “New Ukrainian School” concept.

The article presents specific CLIL implementation strategies, such as cross-disciplinary projects, interactive activities, the use of authentic materials, and STEAM education as a promising approach to integrated learning. The results of a study conducted among primary school teachers confirm a high level of interest in CLIL implementation while also identifying key challenges, such as insufficient teacher training and the need for effective interdisciplinary collaboration.

Based on an analysis of academic sources and practical research, the author concludes that the CLIL methodology is highly effective in developing foreign language competence among young learners. Recommendations are provided for optimizing the implementation of integrated learning, including professional teacher development, the creation of adapted learning materials, and the use of modern digital technologies to support the educational process. The findings suggest that CLIL-based instruction not only enhances linguistic proficiency but also fosters students’ holistic development, motivation, and engagement in the learning process.

Key words: CLIL, primary school, integrated learning, foreign language competence, teaching methods, critical thinking, interdisciplinary connections.

Вступ. У сучасному світі перед освітніми установами постає завдання не лише передавати знання, а й розвивати в учнів уміння, необхідні для успішної адаптації до змін та ефективної взаємодії з навколишнім середовищем. Важливо навчити дітей аналізувати великі обсяги інформації, виокремлювати з них головне, синтезувати отримані знання та застосовувати їх у комунікації. Сучасна система освіти повинна відповідати викликам інформаційного суспільства, постійно оновлювати методи навчання, що зумовлює необхідність використання інноваційних підходів. Одним із таких є методика CLIL (Content and Language Integrated Learning), яка передбачає інтеграцію предметного змісту та вивчення іноземної мови.

Технологія CLIL, відома також як інтегроване предметно-мовне навчання, допомагає подолати фрагментарність знань, створюючи більш цілісне уявлення про світ. Вона сприяє розвитку не лише мовленнєвих компетентностей, а й універсальних навчальних навичок та вмінь, необхідних для критичного мислення, аналізу та ефективного опанування матеріалу [2]. Англійська мова відіграє ключову роль у цьому процесі, оскільки вона стає не лише предметом вивчення, а й засобом для оволодіння іншими дисциплінами. Це сприяє формуванню метапредметного мислення з перших років навчання.

Сучасний освітній процес вимагає від учителів не лише передавати знання, а й стимулювати учнів до комплексного аналізу проблем, пошуку альтернативних рішень і активної участі в навчальній діяльності. Відповідно до Концепції розвитку освіти України впровадження інновацій є одним із пріоритетів, що передбачає інтеграцію сучасних методик у навчальні програми. У межах концепції «Нова українська школа» англійська мова розглядається не як ізольований предмет, а як інструмент спілкування, що сприяє формуванню цілісного світогляду учнів. З 2018–2019 навчального року в початковій школі запроваджено новий освітній стандарт, який визначає міжпредметну компетентність як здатність застосовувати знання та вміння з різних дисциплін для розв’язання комплексних завдань [1].

У сучасних навчальних програмах передбачено вивчення таких інтегрованих тем, як «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров’я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність». Вони спрямовані на розвиток уміння застосовувати набуті знання у реальних ситуаціях та інтегрувати різні дисципліни. Інтегроване навчання базується на системному підході, що передбачає усунення чітких меж між навчальними предметами, що, своєю чергою, сприяє розвитку критичного мислення, аналітичних здібностей та більш глибокого розуміння матеріалу [4, с. 35].

Аналіз наукових досліджень. Концепція CLIL була запропонована Девідом Маршем у 1994 році. В її основі лежить ідея про те, що мова є не лише засобом комунікації, а й інструментом пізнання предметного змісту. Серед учених, які досліджують цю методику, варто відзначити До Койл (Велика Британія), Петера Мехісто (Естонія), Девіда Вольфа (Німеччина), Крістіана Далтона-Паффера (Австрія) та Гізеллу Ланге (Італія). В Україні методика CLIL набуває все більшого поширення. Вагомий внесок у її розвиток зробили українські фахівці Н. Євтушенко, І. Колодій, К. Мулик, К. Шевчук та інші. Важливі аспекти міжпредметних зв’язків у навчанні англійської мови в молодшій школі розглядали Н. Бібік, Л. Занкова, І. Зверева, В. Коротков та М. Скаткіна [3].

Початкова школа, на нашу думку, є важливим етапом у розвитку навчальних навичок та мовленнєвих умінь, і саме на цьому рівні інтеграція англійської мови з іншими дисциплінами є особливо ефективною. Англійська перестає бути лише предметом вивчення і стає засобом пізнання світу, що робить навчальний процес більш природним та мотивуючим для учнів. У цьому контексті CLIL-методика забезпечує оптимальні умови для розвитку когнітивних і комунікативних компетентностей молодших школярів. З огляду на психологічні особливості учнів цього віку застосування CLIL у початковій школі є доцільним та ефективним підходом до навчання. Більш того, дослідження, опубліковане в *International Journal of Applied Linguistics*, виявило, що підхід CLIL разом із позашкільним викорис-

танням мови через медіа позитивно впливає на сприйняття англійської мови учнями початкової школи. Це підкреслює важливість комплексного підходу до мовного навчання, який включає як формальне, так і неформальне навчання [5]. Результати дослідження Марії Анхелес Ідальго показують, що високий рівень інтенсивності програми за технологією CLIL значно покращує навички аудіювання та читання у дітей порівняно з менш інтенсивними програмами [6].

Метою цієї статті є опис ефективних методів і технологій, які сприяють покращенню іншомовної мовленнєвої компетентності молодших школярів у межах CLIL-методики.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі знання іноземної мови є не просто перевагою, а справжньою життєвою необхідністю. Саме тому вивчення англійської мови в школі має допомагати формувати всебічно розвинену особистість із раннього віку. Важливо враховувати, що молодші школярі сприймають світ цілісно та рідко стикаються з ізольованими навчальними ситуаціями. Технологія CLIL дозволяє не лише знизити навчальне навантаження, а й показати дітям практичну цінність англійської мови.

Наука створює ідеальні умови для розвитку комунікативних навичок англійською мовою у молодшій школі. Маленькі дослідники від природи прагнуть відкривати світ навколо себе, і завдання вчителя – допомогти їм робити це через мову. Саме тому предмет «Я досліджую світ» (ЯДС) може стати важливим інструментом у вивченні англійської. Його інтеграція з іноземною мовою дозволяє не лише розширити знання учнів про природу та суспільство, а й розвивати критичне мислення, навички аналізу, узагальнення та практичні компетенції.

Ще одним несподівано ефективним методом для інтеграції англійської мови є *математика*. Опитування 24 учителів англійської мови м. Житомира показало, що саме математика значно сприяє розвитку логічного та критичного мислення. Використання англійської мови на уроках математики не лише допомагає дітям запам'ятовувати нові терміни, а й навчає їх застосовувати мову в реальних ситуаціях розв'язання задач.

Не менш важливим є *образотворче мистецтво*, яке відкриває багато можливостей для творчого навчання. Вивчаючи кольори, стилі та відомих художників, діти водночас знайомляться з англійською лексикою. Візуальні матеріали допомагають утримувати увагу, а сам процес творчості стимулює креативне мислення.

Уроки музики – ще один чудовий інструмент для вивчення англійської. Вони допомагають запам'ятовувати слова та фрази, розвивають слухове сприйняття, знайомлять дітей із мелодикою та ритмікою мови. Аналогічно *літературне читання* дає можливість практикувати декламацію, інтонацію, а також розігрувати сценки, розвиваючи як вербальну, так і невербальну комунікацію.

Фізична культура також може бути інтегрована у вивчення мови. Виконуючи рухові вправи та одночасно описуючи їх англійською, діти не тільки запам'ятовують нові слова, а й активно їх застосовують у життєвих ситуаціях.

Нарешті, сучасні діти немислимі без *технологій та дизайну (ICT)*. Телефони, мультфільми, відео, вебдодатки та соціальні мережі є невід'ємною частиною їхнього життя. Використання англійської мови в цих сферах допомагає дітям не лише засвоювати новий матеріал, а й розвивати творчі здібності, аналітичне мислення та навички роботи із сучасними технологіями.

Візуалізуємо ці ідеї у схемі для кращого розуміння (рис. 1).

Методи та методики дослідження. Наше бачення інтеграції іноземної мови з іншими предметами було підтверджене результатами опитування вчителів Житомирської та Хмельницької областей, в якому взяли участь 27 учителів англійської мови. Опитування щодо обізнаності та використання вчителів англійської мови виявило, що 71% учителів знайомі з таким терміном, тоді як 29% відповіли негативно у цьому питанні. Серед опитаних 68% учителів підтримують ідею впровадження інтегрованого навчання в освітній процес, а 10% не підтримують, у решти 22% опитуваних виникли труднощі з наданням відповіді; 70% учителів вважають впровадження цього підходу перспективним,

Рис. 1. Зв'язок іноземної мови з предметами, що вивчаються у молодшій школі

12% – відповіли негативно у цьому питанні, а 18% – мали сумніви щодо відповіді. Більш того, 20% учителів уже активно використовують форми та методи інтегрованого навчання, 64% – відповіли негативно, а решта 16% – не змогли дати однозначної відповіді. Водночас 43% опитуваних відповіли, що відчують брак знань та навичок для використання CLIL-технологій на уроках ІМ, 36% – не відчують брак знань та навичок, а у решти 21% – виникли труднощі з наданням відповіді. Більшість учителів, що взяли участь в опитуванні (82%), вважають доцільною співпрацю вчителя ІМ з іншими вчителями задля кращої організації навчального процесу, 84% опитуваних вважають, що учням молодшої школи буде цікаво вивчати англійську мову за допомогою інтегрованого підходу, проте 5% не поділяють таку думку. Більшість, а саме 77% учителів, переконані, що інтегрований підхід є ефективним для формування усномовленнєвих умінь учнів початкової школи, 5% – дали негативну відповідь, 18% – мали труднощі із наданням відповіді. Щодо залученості предметів, що вивчаються в молодшій школі, 37% педагогів переконані, що дітям буде найцікавіше вивчати англійську мову в інтеграції із предметом «Я досліджую світ», 22% – з дизайном та технологіями, 16% – з математикою, 13% – з українською мовою, 7% – з музикою і лише 5% – з фізкультурою. Графічно зобразити результати останнього питання можна таким чином (рис. 2).

Отже, підсумовуючи описане вище, зазначимо, що англійська мова в рамках

З якими предметами, на Вашу думку, було б учням найцікавіше інтегрувати англійську мову задля формування усномовленнєвих умінь?

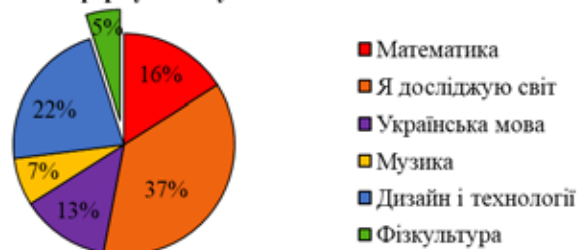

Рис. 2. Найпопулярніші предмети для інтеграції з ІМ

метапредметного підходу стає не лише інструментом навчання, але і чудовим середовищем для вивчення інших дисциплін. Така методика, незважаючи на труднощі її впровадження, відповідає функціональному підходу до викладання іноземних мов і допомагає мотивувати студентів шляхом створення штучного мовленнєвого середовища, смислового контексту, що дозволяє досягти більшої ефективності в їх засвоєнні.

Таким чином, з викладеного матеріалу можна зробити висновок, що *ключовими перевагами* CLIL-методики є активізація навчального процесу, оптимізація часу, підвищення мотивації та зменшення рівня втоми учнів під час занять. Інтеграція предметів у навчання сприяє не лише освоєнню мовних навичок та мовленнєвих умінь, а й зануренню школярів у мовне середовище, що дозволяє їм ефективно опановувати термінологію, мовні структури та розширювати лексичний запас.

Заняття з використанням CLIL-технологій мають низку *характерних особливостей*, серед яких:

- поєднання мовленнєвої діяльності та розвитку як рецептивних, так і продуктивних умінь;
- використання читання або аудіювання як основного засобу подання навчального матеріалу;
- відсутність акценту на суто граматичному оцінюванні;
- застосування мови відповідно до контексту предметного змісту;
- лексичний підхід до навчання замість традиційного граматичного;
- завдання, що враховують різні стилі навчання учнів.

Крім того, цей підхід сприяє глибшому розумінню навчальних дисциплін, допомагаючи учням пов'язувати їх із реальними життєвими ситуаціями через використання іноземної мови. Він дає можливість закріплювати знання з різних предметів шляхом їх узагальнення та застосування на практиці, що сприяє розвитку системного мислення та покращенню пам'яті. Власний досвід роботи дозволяє виокремити й додаткові переваги інтегративного підходу, серед яких сприяння особистісному, когнітивному та культурному розвитку учнів. До того ж цей метод дає змогу педагогам креативно підходити до навчального процесу, гнучко адаптуючись до змін та розвиваючи критичне мислення.

На нашу думку, інтеграція англійської мови з іншими дисциплінами у початковій школі може здійснюватися через різноманітні *методи та прийоми*, що роблять навчання цікавішим і ефективнішим. Одним із найефективніших підходів є використання *інтерактивних технологій*, таких як відеоуроки, аудіозаписи, онлайн-платформи, презентації та ігрові методи. Вони не тільки створюють природне мовне середовище, а й мотивують дітей до активного навчання у захопливій формі. Особливо важливу роль відіграють *інформаційно-комунікаційні технології*, що допомагають формувати інтерактивний навчальний простір.

Як показує практика, значну користь приносить використання *візуальних матеріалів*, таких як ілюстрації, схеми, діаграми та пазли. Вони сприяють кращому засвоєнню лексики та мовних конструкцій, наприклад, під час пояснення геометричних форм чи математичних операцій.

Парні та групові завдання, зокрема обговорення процесів (наприклад, приготування страв англійською мовою), дозволяють дітям закріплювати нові знання через практичну діяльність, одночасно розвиваючи комунікативні навички.

Не менш важливим є використання *автентичних матеріалів* – книг, журналів, енциклопедій, які дають змогу учням ознайомитися з реальною мовою у контексті тем, що їх цікавлять, наприклад, природи чи географії. Додатково мовному зануренню сприяють пісні, вірші, мультфільми та навчальні ігри,

що роблять процес вивчення мови більш природним і емоційно насиченим.

Особливо ефективною, на нашу думку, є інтеграція англійської мови з предметом «Я досліджую світ». Наприклад, під час вивчення теми «Рослини» діти не лише знайомляться з будовою рослин і природними процесами, а й опановують відповідну лексику англійською мовою.

Під час вивчення теми «Тварини та їх середовище існування» учні дізнаються про класифікацію тварин (mammals, reptiles, birds, insects) та їхні місця проживання (forest, ocean, desert). А під час вивчення теми «Людське тіло» вони вчать назви його частин (head, shoulders, knees, toes) через рухливі ігри та пісні («Head, Shoulders, Knees and Toes») і обговорюють основи здорового способу життя (eat healthy food, exercise, drink water).

Таким чином, серед *ефективних форм роботи* для інтеграції англійської мови можна виділити:

- *Колажі та плакати*, які допомагають структурувати думки, розвивають писемне мовлення та навички візуалізації.

- *Відеоблоги*, які дають можливість учням практикувати говоріння та письмо в реальних комунікативних ситуаціях.

- *Міні-інтерв'ю*, що сприяють вдосконаленню навичок усного мовлення та слухання.

- *Пазли та картки зі словами*, які розвивають комунікативні навички та допомагають легко запам'ятовувати нові слова.

- *Презентації та аплікації* заохочують учнів до творчого вираження своїх думок англійською мовою.

- *Малюнки та ілюстрації до історій*, що стимулює уяву та допомагає краще розуміти зміст текстів.

- *Кросворди*, які сприяють розвитку лексичних навичок і закріпленню нової лексики в контексті.

- *Пошук інформації в Інтернеті*, що навчає дітей критично аналізувати та використовувати інформацію у навчанні [3].

- *Гейміфіковані завдання*, що розвиває вміння цифрової компетентності та групової роботи.

- *Проектні роботи*, які заохочують учнів до самостійного пошуку та синтезу інформації,

Рис. 3. Форми роботи на уроці англійської мови на основі CLIL-технології

групової співпраці та комунікації, розвитку вмінь критичного та креативного мислення.

На наше переконання, комбінування цих методів дозволяє створити активне, цікаве та ефективне навчальне середовище, у якому діти засвоюють англійську мову природно та із задоволенням (рис. 3).

Результати та дискусії. Проведене дослідження серед учнів четвертих класів ліцею № 3 м. Житомира, яке складалося з виконання завдань із залученням знань з інших навчальних предметів, а саме «Я досліджую світ», технології та дизайну та математики, спрямованих на формування усномовленнєвої компетентності учнів, підтвердило ефективність CLIL-технології у вивченні іноземної мови.

Показники логічності, зв'язності, комунікативної вільності та реактивності усних висловлювань учнів значно покращилися. У експериментальній групі середній бал до експерименту становив 56,25%, а після експерименту – 68,75%. У цій групі середній бал збільшився на 12,5% порівняно із контрольною, що свідчить про ефективність такої методики з використанням CLIL, що наочно ілюструється рисунком 4.

Аналіз результатів навчання за технологією CLIL виявив покращення зв'язності усного мовлення учнів, адже в них удосконалились вміння послідовного викладення думок та ідей, розповіді про події. Завдяки різнома-

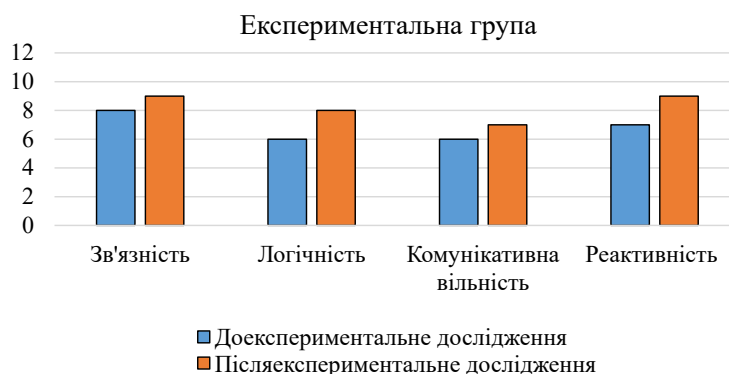

Рис. 4. Результати експериментального навчання учнів молодшої школи з використанням технології CLIL

нітності комунікативних завдань учні набули навичок побудови логічних зв'язків у мовленні. Також вони стали впевненішими у спілкуванні англійською мовою та змогли частіше використовувати різноманітні комунікативні кліше для висловлювання своїх думок, почуттів і потреб у ситуаціях, що імітують справжні. Учні стали швидше реагувати на запитання та коментарі вчителя або інших учнів та краще розуміти їх. А також в учнів збільшився інтерес до вивчення іноземної мови та значно зріс словниковий запас.

Проте це дослідження виявило і низку труднощів, а саме недостатню підготовку вчителів англійської мови у впровадженні технології CLIL у навчальний процес у школі, невпевненість в об'єкті оцінювання знань та вмінь учнів та недостатній рівень комунікації з учителями-предметниками.

Висновки. Окреслені питання потребують подальшої роботи та вдосконалення,

особливо у підготовці вчителів англійської мови до проведення уроків із залученням технології CLIL. Загалом, результати проведеного дослідження довели її ефективність та повністю підтвердили гіпотезу про позитивний вплив міжпредметного підходу у розвитку комунікативної компетентності учнів молодшої школи, що призвело до покращення всіх показників мовлення за вибраними критеріями. Таким чином, результати дослідження, експериментальні матеріали та опитування вчителів, що проводили експериментальне дослідження, переконують у доцільності та ефективності широкого впровадження технології CLIL під час вивчення іноземної мови в молодшій школі.

цення всіх показників мовлення за вибраними критеріями. Таким чином, результати дослідження, експериментальні матеріали та опитування вчителів, що проводили експериментальне дослідження, переконують у доцільності та ефективності широкого впровадження технології CLIL під час вивчення іноземної мови в молодшій школі.

Список використаних джерел

1. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.11.2024).
2. Іноземні мови. Навчальна програми для загальноосвітніх спеціалізованих навчальних закладів. 1–4 класи (оновлено). 2018. 50 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya> (дата звернення: 19.02.2025).
3. Новий учитель – щасливий учень – успішна Нова українська школа : колективна монографія / кол. авт. : Калініна Л., Мянська Т., Папіжук В., Кузьменко О., Григор'єва Т., Щерба Н., Прокопчук Н., Климович Ю. та ін. ; за заг. ред. Л. В. Калініної. Житомир : «Євро-Волинь», 2024. 480 с.
4. Типова освітня програма для учнів 3–4 класів, розроблена під керівництвом Савченко О. Я., Київ, 2022. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Savchenko.pdf> (дата звернення: 21.01.2025).
5. Soto-Corominas A., Roquet H., Segura M. The Effects of CLIL and Sources of Individual Differences on Receptive and Productive EFL Skills at the Onset of Primary School. *Applied Linguistics*. Volume 45. Issue 2. April 2024, Pp. 364–382. <https://doi.org/10.1093/applin/amad031>.
6. María Ángeles Hidalgo, Izaskun Villarreal. Intensity matters in CLIL: Evidence from primary school learners' receptive skills. *System*. Volume 125, 2024. 103402, ISSN 0346-251X. <https://doi.org/10.1016/j.system.2024.103402>.

References

1. Derzhavnyy standart pochatkovoyi osvity. [State standard of primary education]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian]
2. Inozemni movy. [Foreign languages. Educational programs for general education specialized institutions. Grades 1–4 (updated)]. (2018). 50 p. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya>. [in Ukrainian]
3. Novyi uchitel – shchaslyvyi uchen' – uspishna Nova ukrains'ka shkola. [New teacher – happy student – successful New Ukrainian School: collective monograph]. / Auth. team: Kalinina L., Mianovska T., Papizhuk V., Kuzmenko O., Hryhoriieva T., Shcherba N., Prokopchuk N., Klymovych Yu., et al.]; ed. by L. V. Kalinina. Zhytomyr: "Euro-Volyn", 2024. 480 p. [in Ukrainian]
4. Typova osvitnia prohrama dla uchniv 3-4 klasiv, rozroblena pid kerivnytstvom Savchenko O. Ya. (2022). [Typical educational program for students of grades 3–4, developed under the supervision of Savchenko O. Ya.]. Kyiv. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Savchenko.pdf>. [in Ukrainian]
5. Soto-Corominas A., Roquet H., Segura M. The Effects of CLIL and Sources of Individual Differences on Receptive and Productive EFL Skills at the Onset of Primary School. *Applied Linguistics*. Volume 45. Issue 2. April 2024. Pp. 364–382. <https://doi.org/10.1093/applin/amad031>. [in English]
6. María Ángeles Hidalgo, Izaskun Villarreal. Intensity matters in CLIL: Evidence from primary school learners' receptive skills. *System*. Volume 125, 2024. 103402, ISSN 0346-251X. <https://doi.org/10.1016/j.system.2024.103402>. [in English]

ОБҐРУНТУВАННЯ РЕКОМЕНДАЦІЙ ЩОДО НАПРЯМІВ УДОСКОНАЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ЗС УКРАЇНИ ДО ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ

Стасюк В. В.

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри морально-психологічного
забезпечення діяльності військ (сил)
Національного університету оборони України
імені Івана Черняховського
ORCID ID: 0000-0002-7943-8456

Вуколов О. В.

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 053 «Психологія»,
кафедра внутрішніх комунікацій
Національного університету Оборони України

Статтю присвячено обґрунтуванню рекомендацій щодо вдосконалення психологічної підготовки військовослужбовців Сухопутних військ Збройних Сил України до виконання бойових завдань в умовах сучасних бойових дій. У ній наголошується, що психологічна стійкість є ключовим фактором успішного виконання завдань у ситуаціях високого стресу, невизначеності та загрози життю. Аналіз існуючої системи психологічної підготовки виявив низку проблем: недостатню індивідуалізацію підходів, брак регулярних тренувань у бойових умовах, обмеженість методів саморегуляції та недостатній рівень психологічного супроводу. Для вирішення цих проблем запропоновано чотири основні напрями вдосконалення: індивідуалізація підготовки з урахуванням психологічних профілів бійців, впровадження регулярних симуляцій бойових умов із застосуванням сучасних технологій (зокрема віртуальної реальності), навчання методів саморегуляції (дихальні вправи, медитація, візуалізація) і посилення психологічного супроводу через консультації, групові заняття та моніторинг стану. У статті підкреслюється, що реалізація цих рекомендацій сприятиме підвищенню психологічної стійкості, зниженню ризику розвитку посттравматичного стресового розладу та покращенню бойової ефективності. Автор доходить висновку, що системний підхід до психологічної підготовки є критично важливим для збереження життя і здоров'я військовослужбовців, а також для досягнення перемоги у війні. Стаття має практичне значення для розвитку Збройних Сил України з огляду на виклики сучасності і може бути використана як основа для подальших досліджень у галузі військової психології.

Ключові слова: психологічна підготовка, військовослужбовці, бойові дії, саморегуляція, ПТСР.

Stasiuk V. V., Vukolov O. V. Rationale for recommendations on improving the psychological training of Ukrainian Land Forces personnel for combat missions

The article focuses on substantiating recommendations for enhancing the mental training of Ukrainian Land Forces personnel for combat missions amid current warfare conditions. It emphasizes that psychological resilience is a critical factor in successfully accomplishing tasks under high stress, uncertainty, and life-threatening situations. An analysis of the current mental training system reveals several shortcomings: insufficient individualization of approaches, a lack of regular combat-condition simulations, limited self-regulation techniques, and inadequate psychological support. To address these issues, four key improvement directions are proposed: individualizing training based on soldiers' psychological profiles, introducing regular combat simulations using advanced technologies (e.g., virtual reality), teaching self-regulation methods (such as breathing exercises, meditation, and visualization), and strengthening psychological support through consultations, group sessions, and monitoring of mental health. The article highlights that implementing these recommendations will enhance psychological resilience, reduce the risk of post-traumatic stress disorder, and improve combat effectiveness. The author concludes that a systematic approach to mental training is vital for preserving soldiers' lives and health, as well as achieving victory in war. The study holds practical significance for the development of the Ukrainian Armed Forces, considering contemporary challenges, and can serve as a foundation for further research in military psychology.

Key words: mental training, military personnel, combat operations, self-regulation, PTSD.

Вступ. Сучасні бойові дії висувають високі вимоги до психологічної стійкості військовослужбовців, адже успішне виконання бойових завдань залежить не лише від фізичної підготовки та технічного оснащення, а й від здатності діяти ефективно в умовах високого стресу, невизначеності та загрози життю. У зв'язку із цим виникає потреба в удосконаленні системи психологічної підготовки військовослужбовців Сухопутних військ ЗС України.

Методи дослідження. Проведено огляд сучасних досліджень у галузі військової психології. Це дало змогу виявити теоретичні основи психологічної підготовки та визначити ключові проблеми у цій сфері. На цій основі систематизовано основні проблеми існуючої системи психологічної підготовки військовослужбовців, зокрема недостатню індивідуалізацію підходів, брак регулярних тренувань у бойових умовах, обмеженість методів саморегуляції та недостатній рівень психологічного супроводу. Проведена оцінка поточної ситуації та формулювання рекомендацій щодо вдосконалення психологічної підготовки.

Метою статті є обґрунтування рекомендацій щодо вдосконалення психологічної підготовки військовослужбовців Сухопутних військ ЗС України до виконання бойових завдань в умовах сучасних бойових дій. Враховуючи високий рівень стресу, невизначеність і загрозу життю, що супроводжують бойові операції, розроблені ефективні методи підвищення психологічної стійкості бійців. Це має сприяти покращенню бойової готовності та зниженню ризику розвитку психологічних розладів серед особового складу.

Теоретичні основи психологічної підготовки військовослужбовців ґрунтуються на численних психологічних дослідженнях, що вивчають вплив стресу, психологічних навантажень і бойового досвіду на психічний стан людини. Вони передбачають вивчення того, як різні психічні процеси, як-от мотивація, емоційна стійкість, когнітивні функції, здатність до прийняття рішень і адаптація до умов стресу, впливають на ефективність виконання завдань військовослужбовцями.

Вагомий внесок у дослідження проблеми формування психологічної готовності військовослужбовців до діяльності в екстремальних

умовах зробили А. Іваніцький, О. Колесніченко, М. Корольчук, В. Крайнюк, О. Макаревич, В. Маріщук, В. Осьодло, О. Поканевич, В. Стасюк, О. Тімченко, М. Томчук, О. Хміляр, Ю. Шаранов, Г. Шестаков та інші.

Психологічна підготовка особового складу – це організований і системний процес, спрямований на формування у військовослужбовців стійкості та психологічної готовності до дій в екстремальних ситуаціях. Вона передбачає підготовку до виконання завдань у бойових умовах, у складних і небезпечних ситуаціях, в умовах постійної нервово-психічної напруги, що стосується здатності долати труднощі, пов'язані з виконанням військового обов'язку як у мирний, так і в воєнний час [3].

А. В. Литвин зазначає, що сучасна система підготовки ЗС України має три взаємопов'язані рівні: загальна підготовка охоплює формування єдиних психологічних якостей, які забезпечують готовність військовослужбовців діяти як частина цілісного підрозділу. Спеціальна підготовка акцентує увагу на розвитку професійно важливих психологічних якостей, необхідних для виконання специфічних завдань. Цільова підготовка, зі свого боку, спрямована на адаптацію психіки до конкретних бойових умов і завдань, які постають перед підрозділами [4].

Психологічна підготовка є комплексом заходів, мета яких – сприяти формуванню у військовослужбовців та військових колективах стійких психічних якостей, які потрібні для ефективного виконання завдань військової служби. Такі заходи здійснюються на етапі підготовки особового складу, військових частин до бойових дій, а також до виконання завдань за їх призначенням [2].

Об'єктом психологічної підготовки виступають військовослужбовці, зокрема їх свідомість, а також військові колективи, у яких формується колективна суспільна свідомість [2].

С. Василенко вказує, що суб'єкти психологічної підготовки – це командири та начальники, офіцери, які займаються морально-психологічним забезпеченням, офіцери-психологи, а також викладачі та інструктори навчальних закладів, підрозділів, центрів та циклових комісій. Такі фахівці здійснюють процес підготовки, спрямовуючи свої зусилля на розвиток

і підтримку необхідних психічних якостей особового складу для ефективної служби та виконання бойових завдань [1].

Одним з основних завдань психологічної підготовки особового складу є розвиток у військовослужбовців психологічної стійкості та готовності до впливу психотравмувальних чинників, характерних для сучасних бойових дій. Професія військового є стресогенною, що означає наявність численних стресових ситуацій навіть у повсякденному житті, які можуть викликати негативні психічні реакції, тому ще до початку бойових дій потрібно забезпечити формування психологічної стійкості в особового складу [7].

Психологічна стійкість визначається як здатність особи підтримувати стабільний рівень психологічної готовності протягом певного періоду часу в умовах конкретної обстановки, а також швидко відновлювати свій психоемоційний стан після пережитих екстремальних ситуацій або криз. Формування цієї якості стосується здатності ефективно адаптуватися до стресових умов і залишатися функціональним навіть під сильним психоемоційним навантаженням [7].

Тип і зміст психологічних якостей, які розвиваються в процесі підготовки, тісно пов'язані з характером труднощів, що виникають під час виконання бойових завдань, що передбачає підготовку до переживання та подолання стресу, агресії, страху й інших психологічних бар'єрів, що можуть виникнути під час бойових дій [1].

С. Мосов довів, що стан психологічної готовності до складних видів діяльності в екстремальних умовах є динамічним і має свою структуру. Процес формування цього стану готовності є послідовністю взаємопов'язаних етапів. Спочатку командний склад має усвідомити свої потреби та вимоги, що впливають із задач, які ставить перед ним суспільство, колектив або конкретне завдання. Далі важливо чітко визначити цілі виконання цих завдань, оскільки їх досягнення сприятиме задоволенню потреб або виконанню поставленого завдання [5].

Наступним етапом є оцінка умов, у яких проходитимуть майбутні дії. Важливо осмислити, якими будуть обставини, і актуалізувати

досвід, отриманий раніше в подібних ситуаціях. Після цього потрібно на основі цього досвіду й оцінки майбутніх умов вибрати найбільш ефективні способи вирішення завдань або виконання вимог. Прогнозування своїх інтелектуальних, емоційних і мотиваційних процесів також є важливою частиною цього етапу. Командний склад має оцінити співвідношення власних можливостей і необхідного результату [5].

На останньому етапі відбувається мобілізація всіх сил, що охоплює як фізичні, так і психологічні ресурси. Важливо також здійснити самонавіювання впевненості в успішному досягненні мети [5].

Значно впливає на психологічну підготовку військовослужбовців бойовий досвід, отриманий під час російсько-української війни, адже реальні бойові умови є важким стресовим фактором, який суттєво змінює психологічний стан особового складу.

А. Романишин вказує, що військовослужбовці, які регулярно стикаються з бойовими діями, розвивають здатність залишатися спокійними й зосередженими в екстремальних умовах. Вони починають краще розуміти, як реагувати на непередбачувані ситуації, як контролювати свої емоції, не піддаватися паніці і як підтримувати хід операцій навіть за умов підвищеного ризику та небезпеки. Такий досвід формує здатність адаптуватися до стресових умов, що дає змогу ефективно виконувати завдання навіть у найскладніших ситуаціях [6].

На думку автора, цей процес також знижує рівень стресу за повторних бойових виїздів, коли військовий уже пережив одну або кілька бойових ситуацій, він починає розуміти, що відчуття невідомості і страху, які часто супроводжують новачків, значно зменшуються. Перший бойовий виїзд може бути дуже стресовим, адже солдат не знає, що саме очікувати, як поведеться ситуація і як він зможе впоратися з труднощами. Проте після кількох виїздів військовослужбовець починає розуміти, як реагувати на різні ситуації, як підтримувати моральний дух і як знижувати свою тривогу [6].

В. Чорний і А. Романишин доходять висновку, що завдяки цьому досвіду зникає страх перед невідомим, оскільки військовослужбовці вже мають уявлення про те, якими

є реальні бойові умови, які ризики існують і як із ними боротися, що дає змогу знизити психологічне навантаження під час наступних бойових завдань і зберігати психологічну рівновагу, навіть коли ситуація стає критичною. З досвідом виникає внутрішня впевненість у тому, що ти здатний впоратися з будь-якими труднощами, що значно підвищує загальну психологічну стійкість військовослужбовців і їх здатність виконувати завдання в екстремальних умовах [8].

Аналіз наявної системи психологічної підготовки вказує на такі ключові проблеми:

Недостатня індивідуалізація підходів – психологічна підготовка часто проводиться за загальними програмами, без урахування особистісних особливостей військових.

Недостатня кількість тренувань у бойових умовах – відсутність регулярних симуляцій бойових дій з високим рівнем стресового навантаження.

Обмеженість методів саморегуляції – не всі військовослужбовці знайомі з ефективними психологічними техніками для зниження рівня стресу.

Недостатній рівень психологічного супроводу – відсутність постійної підтримки психологами, особливо після травматичних подій, що може призводити до розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та інших психологічних проблем.

Для вирішення цих проблем пропонується низка рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності психологічної підготовки та забезпечення психологічної стійкості бійців.

Напрями вдосконалення психологічної підготовки

Індивідуалізація психологічної підготовки

Індивідуалізація психологічної підготовки є важливим напрямом підвищення її ефективності, оскільки стандартні програми часто не враховують особистісних особливостей бійців. Для цього пропонується провести психологічне тестування військовослужбовців, щоб визначити їхні індивідуальні характеристики, як-от рівень стресової толерантності, емоційна стійкість і мотивація. Отримані дані стануть основою для створення персоналізованих планів підготовки, що враховуватимуть сильні та слабкі сторони кожного бійця.

Наступним етапом є розробка персоналізованих тренувальних програм, які міститимуть спеціальні методики для розвитку необхідних якостей. Наприклад, для бійців із низькою стресостійкістю можуть бути застосовані вправи для підвищення толерантності до стресу, а для тих, хто має труднощі з емоційною стабільністю, – техніки саморегуляції. Такий підхід дасть змогу цілеспрямовано вдосконалювати психологічні навички кожного військовослужбовця.

Третій крок передбачає регулярний моніторинг психологічного стану бійців і корекцію індивідуальних планів за потреби. Це допоможе вчасно виявляти зміни в психологічному стані, адаптувати програми до нових викликів і підтримувати оптимальний рівень готовності. Постійне відстеження стану бійців підвищить ефективність підготовки та знизить ризик психологічного виснаження.

Останнім етапом є підготовка військових психологів і командирів до роботи з індивідуальними планами. Спеціальні тренінги та семінари навчать фахівців розробляти, впроваджувати й оцінювати персоналізовані програми. Це забезпечить системний підхід до індивідуалізації, підвищуючи загальну бойову ефективність підрозділів.

Регулярні симуляції бойових умов

Регулярні симуляції бойових умов є необхідними для підготовки бійців до реальних бойових ситуацій, адже відсутність таких тренувань знижує адаптивність до стресу. Пропонується розробка реалістичних сценаріїв симуляцій, що враховують невизначеність, загрозу життю та потребу швидкого прийняття рішень. Такі умови максимально наближатимуть тренування до бойової реальності.

Пропонується використання сучасних технологій, зокрема віртуальної реальності, для створення імерсивного середовища. Віртуальна реальність дає можливість бійцям безпечно переживати стресові ситуації, відпрацьовувати навички та підвищувати психологічну готовність. Це особливо важливо для формування впевненості в екстремальних умовах.

Передбачено інтеграцію симуляцій у регулярну програму підготовки. Постійні тренування допоможуть систематично вдосконалювати навички бійців, знижувати рівень

тривожності та готувати їх до реальних бойових дій. Регулярність є ключовим фактором у досягненні стійких результатів.

Обов'язково потрібно оцінювати ефективності симуляцій шляхом аналізу психологічного стану бійців до та після тренувань, а також їхньої поведінки під час симуляцій. Зібрані дані дадуть можливість коригувати програми, вдосконалюючи їх відповідно до потреб військовослужбовців, підвищуючи загальну бойову готовність.

Навчання методів саморегуляції

Важливим для забезпечення самостійного контролю психологічного стану бійців у стресових ситуаціях є навчання методів саморегуляції. Пропонується розробка навчальних програм, де застосовуватимуться техніки, як-от дихальні вправи, медитація та візуалізація, з доступними посібниками та відеоматеріалами для самостійного освоєння.

Передбачається проведення регулярних тренінгів і семінарів із залученням кваліфікованих інструкторів. На цих заняттях бійці зможуть практично опанувати методи саморегуляції, отримуючи підтримку та зворотний зв'язок. Це підвищить їхню здатність застосовувати техніки в реальних умовах.

Використання методів саморегуляції повинно ввійти в щоденну рутину військовослужбовців. Групові заняття з медитації чи дихальних вправ стануть частиною розпорядку, сприяючи закріпленню навичок. Такий підхід допоможе бійцям підтримувати стабільний психологічний стан.

Важливим є постійний моніторинг ефективності навчання через відгуки бійців і оцінку їхнього стану. Аналіз впливу методів на бойову ефективність дасть можливість удосконалювати програми, адаптуючи їх до потреб особового складу та підвищуючи стійкість до стресу.

Посилення психологічного супроводу

Пропонується розширення штату військових психологів і забезпечення їхньої постійної присутності в підрозділах. Це допоможе

надавати своєчасну підтримку на всіх етапах служби.

Передбачено програми психологічної підтримки, зокрема індивідуальні консультації, групові заняття та тренінги з управління стресом. Такі заходи будуть спрямовані на профілактику психологічних проблем і підвищення стійкості бійців до травматичних подій.

Необхідне створення системи моніторингу психологічного стану за допомогою регулярних тестів, опитувань і сучасних технологій, як-от мобільні додатки. Це забезпечить раннє виявлення проблем і дасть змогу вчасно реагувати на зміни в стані військовослужбовців.

Актуальним є розробка організації підтримки після травматичних подій. Негайна психологічна допомога та довгостроковий супровід допоможуть знизити ризик розвитку ПТСР, надаючи бійцям необхідні ресурси для відновлення після екстремальних ситуацій.

Останнім кроком є підготовка командирів і психологів до роботи з психологічними проблемами через спеціалізовані тренінги. Вони навчатимуться розпізнавати ознаки розладів, надавати першу допомогу та направляти бійців до фахівців, що сприятиме загальному підвищенню бойової готовності підрозділів.

Висновки. Упровадження зазначених рекомендацій – індивідуалізації підготовки, регулярних симуляцій бойових умов, навчання методів саморегуляції та посилення психологічного супроводу – дасть можливість суттєво підвищити психологічну стійкість військовослужбовців Сухопутних військ ЗС України. Це, зі свого боку, сприятиме успішному виконанню бойових завдань в умовах сучасних бойових дій. Ефективна психологічна підготовка є не просто важливим елементом бойової готовності, а критично необхідною умовою для збереження життя та здоров'я бійців, а також для досягнення перемоги у війні. Системний підхід до вдосконалення психологічної підготовки має стати пріоритетом у розвитку Збройних Сил України, враховуючи виклики сьогодення.

Список використаних джерел

1. Василенко С. В. Нейтралізація негативного впливу бойового та оперативного стресу на особовий склад військових частин (підрозділів) Збройних Сил України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 64 (6). С. 27–37. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2021-64-6-27-37>.

2. Військова публікація ВП 1-00(160)237.31. (2022). Інструкція «Порядок роботи груп контролю бойового стресу у військових частинах Збройних Сил України». Генеральний штаб Збройних Сил України. 2022. 11 листопада.
3. Кокун О. М., Мороз В. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С. Теорія і практика управління страхом в умовах бойових дій : метод. посіб. Київ – Одеса : Фенікс, 2022. С. 88. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/730971/1/Посібник_Страху.pdf.
4. Литвин А. В., Руденко Л. А. Психологічна підготовка майбутніх офіцерів: досвід, пропозиції та рекомендації. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2024. № 1 (12). С. 169–186. <https://doi.org/10.32755/sjeducation.2024.01.169>.
5. Мосов С. П. Вимоги до системи морально-психологічного забезпечення у Збройних силах України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. № 1 (26). С. 209–213. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2012_1_40.
6. Романишин А. М., Неурова А. Б. Професійно-психологічний відбір та психологічна підготовка як чинники профілактики самогубств серед військовослужбовців, призваних за мобілізацією. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. № 6 (76). С. 151–160. <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/287629/284344>.
7. Тактична публікація ТКП 1-160(31)03.01. «Методичні рекомендації з психологічної підготовки військовослужбовців Збройних Сил України щодо формування стресостійкості до дій в умовах різкої зміни бойової обстановки». Генеральний штаб Збройних Сил України. 2021. 13 січня. <https://tck.pl.ua/wp-content/uploads/2021/02/Formuvannia-stresostiykosti.pdf>.
8. Чорний В. С., Романишин А. М., Остапчук О. П. Стійкість українських військовослужбовців в ході російсько-української війни: психологічні чинники. *Вісник Національного університету оборони України*. 2024. № 5 (81). С. 181–189. <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/305935/303131>.

References

1. Vasilenko, S.V. (2022). Neutralizatsiia nehatyvnoho vplyvu boiovoho ta operatyvnoho stresu na osobovyi sklad viiskovykh chastyn (pidrozdiliv) Zbroinykh Syl Ukrainy [Neutralization of negative influence of battle and operative stress on personnel of military units (subdivisions) of Armed Forces of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of National Defense University of Ukraine*, 64 (6), 27–37 [in Ukrainian].
2. Viiskova publikatsiia VP 1-00(160)237.31 (2022). Instruksiiia “Poriadok roboty hrup kontroliu boiovoho stresu u viiskovykh chastynakh Zbroinykh Syl Ukrainy” [Instruction “Procedure for the Operation of Combat Stress Control Groups in Military Units of the Armed Forces of Ukraine”]. *Heneralnyy shtab Zbroinykh Syl Ukrayiny – General Staff of the Armed Forces of Ukraine*. 11.11.2022. [in Ukrainian].
3. Kokun, O.M., Moroz, V.M., Pishko, I.O., & Lozinska, N.S. (2022). *Teoriia i praktyka upravlinnia strakhom v umovakh boiovykh dii: metod. posib. [Theory and practice of insurance management in the conditions of military action]*. Kyiv – Odesa: Feniks [in Ukrainian].
4. Lytvyn, A.V., & Rudenko, L.A. (2024). Psykholohichna pidhotovka maibutnikh ofitseriv: dosvid, propozyitsii ta rekomendatsii [Future officers’ psychological training: experience, proposals and recommendations]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny. Serii: Osvita. Sotsialni ta povedinkovi nauky – Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences*, 1 (12), 169–186 [in Ukrainian].
5. Mosov, S.P. (2012). Vymohy do systemy moralno-psykholohichnoho zabezpechennia u Zbroinykh sylakh Ukrainy [Requirements for the System of Moral and Psychological Support in the Armed Forces of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of National Defense University of Ukraine*, 1 (26), 209–213 [in Ukrainian].
6. Romanyshyn, A.M., & Neurova, A.B. (2023). Profesiino-psykholohichniy vidbir ta psykholohichna pidhotovka yak chynnyky profilaktyky samohubstv sered viiskovosluzhbovtziv pryzvanykh za mobilizatsiieiu [Professional and psychological selection and psychological training as factors in the prevention of suicides among military servants called for mobilization]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of National Defense University of Ukraine*, 6 (76), 151–160 [in Ukrainian].
7. Taktychna publikatsiia TKP 1-160(31)03.01 (2021). “Metodychni rekomendatsii z psykholohichnoi pidhotovky viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh Syl Ukrainy shchodo formuvannia stresostiikosti do dii v umovakh rizkoi zminy boiovoi obstanovky” [“Methodological Recommendations for the Psychological Training of Servicemen of the Armed Forces of Ukraine on Developing Stress Resilience in Response to Actions Under Conditions of Sudden Changes in the Combat Environment”]. *Heneralnyy shtab Zbroinykh Syl Ukrayiny – General Staff of the Armed Forces of Ukraine*. 13.01.2021 [in Ukrainian].
8. Chornyi, V.S., Romanyshyn, A.M., & Ostapchuk, O.P. (2024). Stiikist ukrainskykh viiskovosluzhbovtziv v khodi rosiisko-ukrainskoi viiny: psykholohichni chynnyky [The influence of social and psychological factors of the modern Russian-Ukrainian war on the stability of Ukrainian military servants]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of National Defense University of Ukraine*, 5 (81), 181–189 [in Ukrainian].

PECULIARITIES OF DEVELOPMENT OF STRUCTURAL COMPONENTS OF PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL SELF-AWARENESS OF FUTURE SPECIALISTS BY ACTIVE METHODS OF GROUP WORK

Stakhova O. O.

PhD in Psychology, Associate Professor
Department of Psychology, Speech Therapy and Inclusive Education
Zhytomyr Ivan Franko State University
ORCID ID: 0000-0002-6884-6032

Voinalovych L. P.

PhD in Education, Associate Professor
Department of the English Language and Applied Linguistics
Zhytomyr Ivan Franko State University
ORCID ID: 0000-0001-6626-9270

The article emphasizes the role of professional self-awareness in the personal and professional growth of future specialists, in particular teachers. It is emphasized that one of the most effective methods of forming the studied phenomenon is mainly the methods of active social and psychological training aimed at the direct development of all structural components of professional self-awareness of future representatives of the pedagogical community. The degree of effectiveness of the author's program for the development of the professional and pedagogical "I"-substructure of students is determined. To reflect the changes in the development of central education, the results of a formative experiment to improve the quantitative and qualitative characteristics of future teachers' professional self-awareness are presented. It has been established that, in contrast to the control group, numerous significant changes recorded after the formative experiment in the cognitive, affective and behavioral spheres of the professional identity of future teachers of the experimental group indicate a significant increase in its overall level. All above indicates the effectiveness of the implementation of the developed training program, which contributed to the expansion of the ideas of future representatives of the pedagogical community about the chosen profession, its specifics, deepening the knowledge of higher education students about themselves, their "I"-image as a person and a professional, developing in future specialists the skills of adequate assessment of their own capabilities, potential and the degree of their compliance with the requirements of professional activity, positive attitude to themselves, development of their internal self-control, self-regulation, and self-esteem.

Key words: active methods of group work, professional training of future teachers, professional and pedagogical self-awareness, training program.

Стахова О. О., Войналович Л. П. Особливості розвитку структурних складників професійно-педагогічної самосвідомості майбутніх фахівців активними методами групової роботи

У статті підкреслено роль професійної самосвідомості в особистісно-професійному зростанні майбутніх фахівців, зокрема педагогів. На основі попередньо проведеного аналізу теоретико-прикладних досліджень науковців, а також отриманих під час констатувального експерименту емпіричних даних обґрунтовано необхідність підвищення кількісних і якісних характеристик професійно-педагогічної самосвідомості особистості. Наголошено, що одними з найбільш ефективних методів формування досліджуваного феномена є переважно методи активного соціально-психологічного навчання, спрямовані на безпосередній розвиток усіх структурних складників професійної самосвідомості майбутніх представників педагогічної спільноти. Шляхом послідовно проведених у групах досліджуваних психодіагностичних зрізів визначено ступінь ефективності авторської програми з розвитку професійно-педагогічної Я-підструктури студентської молоді. Для відображення змін у розвитку центрального утворення представлено результати формуального експерименту з підвищення кількісних і якісних характеристик професійної самосвідомості майбутніх педагогів. Встановлено, що, на противагу контрольній групі, численні значущі зміни, зафіксовані після проведення формуального експерименту в когнітивній, афективній і поведінковій сферах професійної самосвідомості майбутніх педагогів експериментальної групи, вказують на суттєве підвищення її

загального рівня. Все вищезазначене свідчить про результативність впровадження на практиці розробленої тренінгової програми, яка сприяла розширенню уявлень майбутніх представників педагогічної спільноти про вибрану професію, її специфіку, поглибленню знань здобувачів вищої освіти про себе, свій Я-образ як особистості та професіонала, виробленню в майбутніх фахівців навичок адекватного оцінювання власних можливостей, потенціалу і ступеня їх відповідності вимогам професійної діяльності, позитивного ставлення до себе, розвитку їх внутрішнього самоконтролю, саморегуляції в конкретних ситуаціях педагогічної взаємодії.

Ключові слова: активні методи групової роботи, професійна підготовка майбутнього педагога, професійно-педагогічна самосвідомість, тренінгова програма.

Introduction. As stated in the Law “On Higher Education”, the goal of the higher education system in Ukraine is to train qualified specialists who are able to analyze the necessary flow of information at the appropriate level, optimally solve complex tasks of future professional activity and take responsibility for independent professional decision-making.

The implementation of the above-described goal is impossible without the proper level of formation of a wide range of personal and professional competencies in future representatives of the professional community, among which special attention should be paid to the development of their professional self-awareness, in particular pedagogical.

Therefore, referring to the scientific achievements of representatives of psychological and pedagogical science, primarily the works of T. Bilan [1], I. Galyan [2], L. Dzyubko [5], I. Lyubar [3], R. Lyubar [3], M. Radchenko [4], L. Tereshchenko [5], which deal with the professional and pedagogical self-substructure of future teachers, it should be noted that the vast majority of researchers point to an insufficient level of its development in higher education applicants.

The conclusions formulated by scientists are also confirmed by the results of our ascertaining experiment, during which a significant percentage of respondents with average (62.7%) and low (23.3%) levels of professional self-awareness were identified, which undoubtedly negatively affects their professional development.

Referring to the training program “The Path to Professional Success” developed by us, aimed at developing the components of the professional “I” of future representatives of the pedagogical community, it is worth noting that the basis of each of its classes-meetings was the use of methods of active socio-psychological training (psychogymnastic exercises, discussion

and game methods, meditative techniques, projective drawing, etc.).

In its turn, revealing the features of the development and testing of the psychocorrectional program for the purposeful formation of the professional “I” of future teachers, one should pay attention to the scale, volume, and timeliness of this work done. Therefore, its substantive and procedural aspects are covered in our previous research studies [6].

The purpose of the article is to determine the degree of effectiveness of the developmental program developed by us to increase the level of structural components of future teachers’ professional self-awareness with the help of a control sample conducted at the final stage of our scientific research.

Materials and methods. When conducting the control experiment, the same empirical research methods were used as out in the course of the ascertaining experiment, in particular, observation, conversation, questionnaires, testing, a complex of psychodiagnostic techniques (questionnaires “Primary school teacher” (O. Stakhova), “Me and my future profession” (O. Stakhova), techniques of research of the personality’s self-assessment (modification by O. Stakhova), their self-esteem (S. Pantileev), “Style of self-regulation of behavior – 98” (V. Morosanova & O. Konoz).

To determine the degree of effectiveness of the forming effect and its stability, the accuracy of the discrepancies between the data obtained before and after the experiment was determined using one of the parametric statistics methods presented in the computer software package IBM SPSS Statistics 20, – t-criterion of Student.

The implementation of the above mentioned program for the development of professional self-awareness of future primary school teachers took place within the work of classes in Psychology

and Pedagogy of Zhytomyr Ivan Franko State University.

This work involved 60 students of I and III years of studying of the Educational and Scientific Institute of Pedagogy, specialty 016 "Primary Education".

The control and experimental groups (30 students in each), formed on the principle of voluntariness, consisted of students who did not differ significantly in the development of individual indicators of professional and pedagogical self-awareness. It should be mentioned that at the initial stage of the forming experiment, the level of its development in student youth was medium and low.

Results. Interpreting the empirical data of the primary and secondary diagnosis of students of the mentioned groups, we should point out significant quantitative and qualitative shifts in the development of individual structural and functional units of their professional and pedagogical self-awareness, which affected the features of the manifestation of the latter and the general level of the phenomenon under study.

This is confirmed by the empirical data of S. Budassi ranking procedure that revealed changes in the cognitive and affective components of the professional "I" of future members of the teaching community. Referring to the results of the outlined research, it should be noted that during the forming experiment conducted with the respondents of the experimental group, their ideas about the future profession, its specificity, requirements to specialists, their own "I"-image as a person and a professional have

been significantly expanded, which was directly reflected in the significant increase in the amount of evaluative judgments made by the subjects of this group in describing the professionally important qualities of a primary school teacher. If prior to the experiment, the members of the experimental group characterized their ideal "I" and real "I" with 168 properties, then after its conduct, the total number of stated judgments in this sample increased to 401 units, which indicates the statistical significance of this difference, which is confirmed by the t-criterion of Student, which is $t = 5.89$ at $p \leq 0.001$.

In the control group, the number of notions of professionally important qualities of a primary school teacher during developmental work increased by 122 units (from 172 to 294), but this difference, unlike the experimental group, is less pronounced, noticeable, as evidenced by $t = 3.01$ at $p \leq 0.01$.

Tracking the dynamics of changes in the cognitive component of the studied professional self-awareness, it should be noted that another indicator of the effectiveness of implementation of the program we developed was a significant complication of the structure of ideas of experimental group students about the teaching profession, the substantive basis of which was not one, as before, but three blocks of professionally important qualities – personal qualities (30.7%), professional knowledge and elements of pedagogical skills (24.7%) and orientation (21.4%), presented in Table 1.

As we can see, after a formative experiment aimed at deepening of the system of knowledge

Table 1

Dynamics of changes in the structure of students' notions of professionally important qualities of a primary school teacher in the process of forming experiment

Content blocks	Control group				Experimental group			
	Before the experiment		After the experiment		Before the experiment		After the experiment	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Orientation block	29	16,9	50	17.0	25	14.9	86	21.4
Block of professional knowledge and elements of pedagogical skills	31	18.0	54	18.4	30	17.9	99	24.7
Block of general personal qualities	77	44.8	146	49.7	79	4.0	123	30.7
Block of cognitive capabilities	9	5.2	13	4.4	6	3.6	42	10.5
Block of general personality development	26	15.1	31	10.5	28	16.6	51	12.7
Total	172	100	294	100	168	100	401	100

Note. N is the absolute number of professionally important qualities, % is their relative index.

about the chosen profession and its requirements for its specialists, the experimental group subjects preferred those qualities that characterize the ideal teacher as a professional.

Regarding the control group, the leading position in the structure of its subjects' notions of the professional qualities of a primary school teacher belongs to the block of general personal qualities, which retained its dominant position after developmental work, having received almost half (49.7%) of all the respondents' choices.

Interpreting the results of the forming influence obtained using S. Budassi technique modified by O. Stakhova, we should note that in addition to revealing the dynamics of changes in the structure of student youth notions of professionally important qualities of primary school teachers, we were able to identify shifts in the development of their self-assessment of professionally important qualities, which is a partial, professionally-oriented reflection of the emotional-evaluative attitude of personality towards themselves as a specialist, professional, presented in Table 2.

Therefore, comparing the empirical data of the control and experimental groups presented in Table 2, it is worth emphasizing that the significant increase in the number of members whose self-assessment has approached an adequate level is notable. If at the beginning of the experiment, the majority of the two groups subjects had an inadequate high self-assessment, which is a reflection of their hypertrophied self-confidence, then after its conduct, the numerical values of this level of self-assessment in the control and experimental groups decreased respectively from 60.0% to 50.0% and from 56.6% to 26.7%, due to which, by our assumption, the percentages of adequate self-assessment of the respondents of the identified groups increased.

In view of the results of Table 2, it should be noted that the above changes are more pronounced in the students of the experimental group, which through the development of skills of realistic, deep introspection, an objective assessment of their own capabilities, potential, creating an atmosphere of understanding and support in the process of training work balanced their knowledge of themselves and optimized their attitude to their personality.

In contrast to the previous levels, the indicators of inadequate low self-assessment of the members of studied groups have remained almost unchanged. However, despite the absence of significant shifts in the development of the last level of self-assessment of professionally important qualities, it should be noted that overall changes in the indicators of this formation in adolescents of the control and experimental groups before and after the experiment are statistically significant, which is confirmed by the numerical values of t-criterion of Student, which in the control group is $t = 2.72$ at $p \leq 0.01$ and in the experimental group is $t = 4.55$ at $p \leq 0.001$.

Subsequently, in order to identify the deeper changes that have occurred in the development of the affective component of the professional "I"-substructure of future primary school teachers during the formative experiment, we used Pantileev's methodology of study of self-attitude.

Referring to the results of developmental work aimed at the formation of adequate self-assessment in the student youth, their positive attitude towards themselves, we should emphasize that there were cardinal changes in the overwhelming majority of components of the self-conception of the experimental group members. The most important positive shifts were recorded above all in a significant increase in the indicators of the high level of openness (from 26.7% to

Table 2

Development of self-assessment of professionally important qualities of future primary school teachers in the process of forming experiment

Content blocks	Control group				Experimental group			
	Before the experiment		After the experiment		Before the experiment		After the experiment	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Adequate	5	16.7	9	30.0	5	16.7	16	53.3
Inadequate high	18	60.0	15	50.0	17	56.6	8	26.7
Inadequate low	7	23.3	6	20.0	8	26.7	6	20.0

60.0%), self-confidence (from 10.0% to 30.0%), self-esteem (from 26.7% to 56.7%), self-acceptance (from 20.0% to 56.7%) of future professionals who, in the process of active group interaction, have learned to express their opinions freely, openly express their feelings, accept themselves as they are, be themselves.

At the same time, taking into account the empirical data of the outlined research, it should be noted that, due to the forming influence, the respondents of the experimental group had a significant decrease in the percentages of internal conflict, self-blame, self-contempt, and as a result, the numerical values of their self-esteem, autosympathy have increased, which is explained by the peculiarities of the training work, some efforts of which were aimed at solving internal contradictions of future specialists (mostly related to the difficulties of choosing a professional future, the degree of conformity of one's own potential with the requirements of pedagogical activity), at optimization of their attitude both to the individual sides of their professional "I" (self-confidence, self-acceptance, etc.) and to themselves as a whole (autosympathy, self-esteem), transformation of negative emotions towards oneself into positive ones.

Similar changes are characteristic of the control group too, however, compared to the experimental one, where a special system of measures to optimize the attitude of future specialists to themselves as a personality and professional was put into effect, they are not as pronounced and visible.

Finally, in order to investigate the nature of the changes that occurred during the formative experiment in the development of the behavioral component of professional self-awareness of future primary school teachers, we used the "Style of behavior self-regulation – 98" technique, developed by Morosanova and Konož.

Tracking the dynamics of changes in the development of self-regulation of future educators' behavior, we must note that due to the formative influence of the program we developed, the overall level of this formation has improved in the experimental group. Low and medium levels of self-regulation decreased respectively from 16.7% to 6.7% and from 83.3% to 73.3%.

Thus, the positive changes that result from developmental work are indicated by the fact

of appearance in the experimental group of individuals with a high level (20.0%) of behavior self-regulation, characterized by a more or less even formation of all its components, the vast majority of which are at a high level of their development. This applies primarily to regulatory processes such as planning, modeling, programming, which in the course of a formative experiment, focused on the development of internal self-control, and on teaching students of rational ways of self-regulation in specific situations of pedagogical interaction, have undergone cardinal shifts, allowing future specialists to quickly navigate the changing environment, to timely and correctly set goals, to choose an appropriate program of action, tactics of behavior, etc.

Significant changes in the development of self-regulation of the experimental group subjects occurred in such its regulatory and personal property, as independence, whose high level increased by 20.0% and the medium and low decreased respectively by 10.0% each. In our opinion, it is explained by the content of the training work, which, by updating the students' ideas about the meaning of their lives, its main goals, ways and means of achieving them, has developed the ability of future specialists to plan independently, organize activities to achieve their goal, monitor the progress of their implementation, evaluate the results of their work.

In contrast to the experimental group, the expected results of the control one, remained almost unchanged. This is especially true of the regulatory-personal properties of self-regulation of this group members' behavior – their flexibility and independence, which, being by their very nature complex personal entities, require focused and sustained development.

Conclusions. Summarizing the results of the comparative analysis of indicators of structural and functional units of professional self-awareness of future primary school teachers in the control and experimental groups, we should note that the most significant progressive changes are observed in the development of all the components of the professional "I" of the experimental group subjects. Moreover, referring to the numerical values of the Student's t-criterion, which reveal the nature of changes in these for-

mations, we should note that the cognitive and affective substructures of self-awareness of future specialists underwent the greatest influence in the process of forming experiment, and its behavioral component – the smallest.

The significance of changes that occurred in the experimental group is also confirmed by indicators of statistical reliability, which recorded differences ($t = 4.82$) in the outlined sample of respondents before and after the experi-

ment at the level $p \leq 0.001$; in the control group $t = 2.69$ at $p \leq 0.01$.

All of the above is a testament to the efficiency of the implementation of the program we developed, “The Path to Professional Success” which, through the development of individual components of the basic structural components of the professional “I” of student youth, contributed to increasing the overall level of professional self-awareness of future teachers.

Bibliography

1. Білан Т. Світоглядні аспекти формування професійної самосвідомості майбутнього педагога. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 28. Т. 1. С. 149–153.
2. Галян І. М. Формування професійної самосвідомості молодого педагога як умова його професіоналізації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. №1. С. 1–11.
3. Любар Р. О., Любар І. Г. Формування професійної самосвідомості майбутніх учителів. *Наукові записки. Серія : Педагогічні науки*. 2020. Вип. 191. С. 108–111.
4. Радченко М. Р. Самосвідомість майбутнього педагога: структура та значення у формуванні потреби у самовдосконаленні. *Репрезентація освітніх досягнень, масмедіа та роль філології у сучасній системі наук*. 2021. С. 2–13.
5. Терещенко Л. А., Дзюбка Л. В. Формування професійної самосвідомості молодих спеціалістів. *Актуальні проблеми психології*. 2020. Вип. 34. С. 284–298.
6. Stakhova O. O., Voinalovych L. P., Butuzova L. P. Theoretical grounds of the development of professional and pedagogical self-awareness of future specialists. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Психологія*. 2023. Вип. 1. С. 73–77.

References

1. Bilan, T. (2020). Svitohliadni aspekty formuvannya profesiinoi samosvidomosti maibutnoho pedahoha [Worldview aspects of the formation of professional self-awareness of a future teacher]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp. 28. T. 1. S. 149–153. [in Ukrainian]
2. Halian, I. M. (2009). Formuvannya profesiinoi samosvidomosti molodoho pedahoha yak umova yoho profesionalizatsii [Formation of professional self-awareness of a young teacher as a condition for his professionalization]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1. S. 1–11. [in Ukrainian]
3. Liubar, R. O., & Liubar, I. H. (2020). Formuvannya profesiinoi samosvidomosti maibutnikh uchyteliv [Formation of professional self-awareness of future teachers]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedagogichni nauky*. Vyp. 191. S. 108–111. [in Ukrainian]
4. Radchenko, M. R. (2021). Samosvidomist maibutnoho pedahoha: struktura ta znachennia u formuvanni potreby u samovdoskonalenni [Self-awareness of a future teacher: structure and significance in the formation of the need for self-improvement]. *Reprezentatsiia osvitykh dosiahnen, mas-media ta rol filolohii u suchasni systemi nauk*. S. 2–13. [in Ukrainian]
5. Tereshchenko, L. A., & Dziubko, L. V. (2020). Formuvannya profesiinoi samosvidomosti molodykh spetsialistiv [Formation of professional self-awareness of young specialists]. *Aktualni problemy psykholohii*. Vyp. 34. S. 284–298. [in Ukrainian]
6. Stakhova, O. O., Voinalovych, L. P., & Butuzova, L. P. (2023). Theoretical grounds of the development of professional and pedagogical self-awareness of future specialists. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Psykholohiia*. Vyp. 1. S. 73–77. [in English]

ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Тихомирова А. А.

кандидат психологічних наук,
старший викладач

Київського національного університету технологій та дизайну
ORCID ID: 0009-0001-0890-1132

У статті авторкою описано та проаналізовано вплив театрального мистецтва на ментальне здоров'я сучасної молоді. Війна в Україні суттєво вплинула на психічне здоров'я людей, викликавши страх, невизначеність та втрати. У таких умовах важливо знаходити способи відновлення емоційної рівноваги, зокрема через театральне мистецтво, яке може допомогти в обробці травматичних переживань. Театр сприяє розвитку комунікаційних навичок, усвідомленню власної людяності та вміння співпереживати.

У сучасному психоаналізі театральне мистецтво допомагає перетворити дистрес на еустрес, сприяючи одужанню. Відомий психолог Л. Виготський підкреслював, що мистецтво залучає нас до соціального життя, впливаючи на свідомість і емоції. Театр як важлива форма мистецтва не є винятком у цьому процесі.

Автори посібника «Краса педагогічної дії» підкреслюють велике значення театральної дії, яка, поєднуючи мовлення та сценічні елементи, має колосальний емоційний вплив. К. Юнг акцентує на «містичній причетності» театру, яка об'єднує особистість з колективом, випускаючи на поверхню несвідомі потреби. Е. Берн наголошує на користі спілкування через театр, оскільки емоційні подразники запобігають психічним порушенням. Комедії та трагедії однаково впливають на психічне здоров'я студентів, спонукаючи їх до співчуття.

Театротерапію використовують для вдосконалення комунікаційних навичок, особливо для сором'язливих людей, що мають труднощі у спілкуванні. Р. Роджерс стверджує, що особистість може змінити своє ставлення до подій. Участь у театральних заходах покращує ментальне здоров'я через самовираження, розвиток соціальних навичок, зміцнення впевненості, зняття стресу, відчуття спільноти, розвиток креативності та емпатії. Молодь має можливість виражати себе, досліджувати емоції, взаємодіяти з іншими, а також ризикувати в безпечному середовищі, що сприяє загальному добробуту.

Ключові слова: театральне мистецтво, дистрес, еустрес, креативність, ментальне здоров'я, театротерапія.

Tykhomyrova A. A. Theater art as a means of preserving the mental health of higher education students

The article describes and analyzes the impact of theatrical art on the mental health of modern youth. The war in Ukraine has significantly affected people's mental well-being, causing fear, uncertainty, and loss. Under such conditions, it is important to find ways to restore emotional balance, including through theatrical art, which can help process traumatic experiences. Theater contributes to the development of communication skills, awareness of one's humanity, and the ability to empathize.

In modern psychoanalysis, theatrical art helps to transform distress into eustress, contributing to recovery. The renowned psychologist L. Vygotsky emphasized that art engages us in social life, influencing both consciousness and emotions. Theater, as an essential art form, is no exception in this process.

The authors of "The Beauty of Pedagogical Action" emphasize the great importance of theatrical performance, which, by combining speech and stage elements, has a tremendous emotional impact. K. Jung highlights the "mystical involvement" of theater, which unites the individual with the collective, revealing unconscious needs. E. Berne underscores the benefits of communication through theater, as emotional stimuli help to prevent mental disorders. Comedies and tragedies have a similar effect on students' mental health, encouraging compassion.

Drama therapy is used to improve communication skills, particularly for shy individuals who struggle to engage in social interactions. R. Rogers emphasizes that a person can change their attitude toward events. Participation in theatrical activities enhances mental health through self-expression, the development of social skills, confidence building, stress relief, a sense of community, creativity, and empathy. Young people have the opportunity to express themselves, explore emotions, interact with others, and take risks in a safe environment that fosters overall well-being.

Key words: theater art, distress, eustress, creativity, mental health, theater therapy.

Вступ. Війна в Україні стала серйозним випробуванням для психічного стану багатьох людей. Страх, невизначеність, втрати, розлука з рідними та руйнування звичного способу життя – усі ці фактори чинять серйозний вплив на ментальне здоров'я. У таких обставинах надзвичайно важливо знаходити шляхи для підтримки та відновлення емоційної рівноваги. Одним із ефективних інструментів у цьому може стати театральне мистецтво. Театральні вистави, перформанси та арт-терапія сприяють опрацюванню травматичного досвіду, допомагаючи людям осмислити пережите й знайти внутрішні ресурси для подолання складних життєвих обставин.

Вже давно прийнято вважати, що театральне мистецтво виконує виховну, розважальну та інші функції, особливо для молодого покоління. Останнім часом театральне мистецтво розглядається як засіб збереження ментального здоров'я здобувачів вищої освіти.

Методи та методики дослідження. Для дослідження впливу театального мистецтва на ментальне здоров'я сучасної молоді було проведено аналіз наявних праць, включаючи дослідження, статті та книги, що стосуються впливу театального мистецтва на психологічний стан людини, зокрема здобувачів вищої освіти. Особливу увагу приділено вивченню розвитку театального мистецтва та його значущості для суспільства. У межах дослідження здійснено опитування студентів, які періодично відвідують театральні заходи або безпосередньо беруть участь у виставах, з метою з'ясування їхніх вражень, емоційного стану та змін у ментальному здоров'ї, для отримання глибшого розуміння їхніх переживань і оцінки впливу театальної діяльності на їхній психоемоційний стан. Насамкінець проаналізовано зв'язок між залученістю до театальної діяльності та різними аспектами ментального здоров'я студентів.

Результати. К. Брауні – антрополог, мистецтвознавець та режисер, на одній із конференцій виділив причини, чому театр такий важливий у нашому житті. Театральне мистецтво допомагає глядачеві усвідомити свою людяність. Тільки співпереживаючи, спостерігаючи за звичайними ситуаціями зі сторони, можемо зрозуміти, що робить нас людьми.

Регулярне відвідування театру розвиває здібності до комунікації, вираження власних почуттів та емоцій, покращення взаєморозуміння зі світом та іншими людьми. Театральне мистецтво допомагає зрозуміти те, як працює наша свідомість, як місце існування, в якому ми перебуваємо, впливає на мислення і поведінку. Театр – чудовий засіб для дослідження світу, людських взаємин, аналізу їх. Він виступає умовною лабораторією, дзеркалом того, де ми живемо, і того, з чим постійно стикаємося. Уявлення розвивають креативність силою мистецтва, надихають на нові звершення та надають впевненості у розв'язанні різноманітних проблем.

Науковці університету Арканзас проводили дослідження: як живе занурення у театральне мистецтво може впливати на здобувачів освіти. Дійшли висновку, що відвідування театральних заходів сприяє розвитку здатності розуміти та співчувати. Дослідники наголосили на важливості того, щоб спостерігати дію тут і зараз, у режимі реального часу [7].

Часто люди нехтують комедіями та мюзиклами, вважаючи цю фривольність негідним видовищем. Проте саме такі постановки впливають на ментальне здоров'я здобувачів вищої освіти. Емоційне тло також приходить у норму.

Вчені рекомендують звернути увагу на місцеві незалежні та аматорські театри. По-перше, вони допомагають людям різного віку виконувати свої мрії та грати ролі, про які все життя мріяли. По-друге, менший масштаб дійства спрощує видимість і чутність, а камерна атмосфера сприяє затишку та спокою. По-третє, завжди можна влитися в колектив і самому взяти участь в одній із постановок, що дасть незабутній досвід та принесе нові емоції.

У сучасному психоаналізі вплив театального мистецтва на психіку є переходом з дистресу (стресу шкідливого та неприємного, що веде до патології) в еустрес (корисний та приємний стрес, що веде до одужання).

Відомий психолог Л. Виготський відзначав, що мистецтво втягує в коло соціального життя найінтимніші і найособистісніші складники нашої істоти. Цей вид мистецтва має великий набір окремих засобів, яких немає в інших формах людського мислення.

Ідейні компоненти в художньому творі, органічно вплетені у структуру живих, створених художніх образів, впливають на свідомість людини непомітно, так само як на розум, емоції, волю. Театральне мистецтво не є виключенням з цього правила [2].

Автори посібника «Краса педагогічної дії» І. Зязюн, Г. Сагач стверджують: «Якщо врахувати, що театральна дія відбувається у безперервному потоці людського мовлення і живих сценічних рухів, жестів, міміки, якщо взяти до уваги властиву театру безпосередність емоційно-чуттєвого впливу акторської гри, то стане очевидна і цілком зрозуміла та сила ідейно-художнього впливу, якою володіє театр» [3].

К. Юнг говорить про роль театру як «містичну причетність», в яку занурюється особистість. Тут вона почувається не окремою людиною, а народом, спільнотою. Науковець також вважав, що найсильніший вплив, який призводить до позбавлення від комплексів, матиме об'єктивний та імперсональний твір мистецтва. Такий «вплив» відбувається приблизно так: актор своєю грою спонукає глядача знаходити в персонажі несвідомо те, що вимагає компенсації на свідомому рівні [4].

Психолог Е. Берн вважає, що будь-яке спілкування людям вигідне та корисне, а театральне мистецтво дає чудову можливість для цього. Аналізуючи експериментальні дані, він зазначає, що відсутність емоційних та сенсорних подразників може призвести до психічних порушень. Людина має організувати своє життя на високому емоційному рівні, в чому йому може допомогти театр. Адже останній наповнений актами прихованого спілкування [1].

Комедії та трагедії однаково впливають на ментальне здоров'я здобувачів вищої освіти, навіть всупереч тому, що перші змушують нас сміятися, а другі співчувати. Катарсис не завжди є метою трагедії. Під час сценічного дійства в голові у глядача йде свій спектакль, який може не співвідноситися з тим, що відбувається на сцені, ні за сюжетом, ні за жанром.

Театр – це ті ж ігри, в які ми всі граємо щодня, якщо вірити Е. Берну. Можна було б сказати, що театр робить людину вільною, але насправді він робить її рабом. Глядач, який приходить до театру, сподівається, що той

розв'яже його проблему. І він справді може її розв'язати, якщо людина сама знайде у собі мужність не лякатися ситуацій, в які можуть занурити його персонажа, а використовувати їх для зцілення [1].

Якщо перекласти психологічну теорію емоцій на театр, можна побачити, що останній призводить до співчуття і співпереживання. Співчуваючи, глядач розуміє та виправдовує вчинки персонажа як власні. Співпереживати може не лише позитивному (за сюжетом) герою, а й негативному, вкладаючи в нього свої причини та свою мотивацію для тих чи інших вчинків.

У чому ж принадність театру як психологічного інструменту збереження ментального здоров'я? У традиційному лікуванні людина усвідомлює себе пацієнтом, а це завжди дистрес. Але театр надає свободу, знеособлює пацієнта і таким чином занурює його в еустрес. Театр здатний впливати на життєвий стрес, витісняючи його, і в цьому його неповторна сила.

Моделювання різних ситуацій на театральних підмостках – можливість об'єднати в моменті співпереживання різних людей, які знаходять свій особистісний сенс у них. Виходить цілком групова терапія, яка зберігає кожного «пацієнта» інкогніто.

Англійський психолог Р. Бернс розробив Я-концепцію, яка веде до досягнення внутрішньої узгодженості. Глядач постійно порівнює своє Я з тим, що відбувається на сцені, намагається вбудувати себе у цей новостворений театральний світ. Тим самим він намагається оминати когнітивний дисонанс. Для цього потрібно дотримуватися кількох простих умов: приймати все, що відбувається (бути готовим до співтворчості), адаптуватися (підкоритися правилам гри), активувати психологічний захист (вибрати прийнятні для себе правила), або відкинути постановку (не прийняти правила гри) [5].

Театротерапію використовують із профілактичною та освітньою метою: вона вдосконалює комунікацію особистості на всіх рівнях, перемагаючи напруженість міміки й блокування емоцій, тренуючи невербальну сторону комунікації. Особливо рекомендується тим, хто є сором'язливим, у кого є проблеми

Рис. 1. Вплив театрального мистецтва на ментальне здоров'я здобувачів вищої освіти

у будь-яких відносинах чи у висловленні власної думки, промовлянні на широку публіку чи під час складання іспитів.

К. Роджерс, лідер гуманістичної психології, у своїй теорії стверджує, що особистість не може змінювати події, але цілком може змінити своє ставлення до них. І спектакль у театрі спонукає до цього, виступаючи як реальність, яка буде унікально сприйнята кожним індивідом [6].

На основі аналізу наукових досліджень з проблеми театрального мистецтва як засобу збереження ментального здоров'я здобувачів вищої освіти ми провели опитування студентів щодо їхнього самопочуття до відвідування театральних заходів та після. Результати опитування відобразили у вигляді діаграми (див. рис. 1).

Отримані результати свідчать про зниження рівня стресу та тривожності: відсоток студентів, які відчувають себе спокійніше та врівноваженіше після відвідування мистецьких заходів, значно вищий, ніж до відвідування. Більшість опитаних відзначають покращення настрою, відчуття радості та натхнення після перегляду вистави. Театральні заходи сприяють розвитку комунікативних навичок, емпатії та відчуття спільності серед студентів.

Ці дані узгоджуються з результатами наукових досліджень, які підтверджують, що театральне мистецтво є ефективним засобом

психологічної підтримки та зміцнення ментального здоров'я студентів.

Висновки. Залучення студентів до театральних заходів може мати значний позитивний вплив на їхнє ментальне здоров'я та добробут у кількох ключових аспектах:

1) участь у театральних заходах дає змогу молоді розкривати свою індивідуальність, вивчати різноманітні емоції і погляди через рольові ігри та імпровізацію;

2) театральна діяльність стимулює творче мислення, пропонуючи підходи до розв'язання нестандартних завдань і творчого самовираження;

3) театр пробуджує широкий діапазон емоцій – від сміху і радості до співчуття і суму. Спільне проживання цих почуттів із глядачами чи акторами сприяє емоційному розвантаженню, покращує настрій і загальне самопочуття;

4) театральне мистецтво також робить вагомий внесок у процес самопізнання, є джерелом натхнення й емоційного збагачення. Вистави торкаються важливих соціальних і психологічних тем, які змушують замислитися, сприяючи саморефлексії й переосмисленню життєвих обставин. Глядачі проходять через палітру емоцій: вони сміються, плачуть, захоплюються чи переживають. Це дає можливість досягти катарсису – очищення і позбавлення від накопиченого напруження;

5) робота над театральними постановками заохочує молодь до взаємодії та співпраці, що сприяє розвитку соціальних і комунікативних умінь;

6) перегляд вистав або участь у їх створенні дозволяють відволіктися від проблем, безпечно пережити складні емоції, зняти емоційну напругу та знизити рівень стресу;

7) не менш важливим є естетичне задоволення: професійна гра акторів, якісна режисура, музика і сценографія створюють відчуття причетності до прекрасного, що сприяє поліпшенню настрою та внутрішнього балансу;

8) творчі колективи, драматичні гуртки – це простір, який дає можливість відчувати приналежність до групи й налагодити глибокі міжособистісні зв'язки; де можна ризикувати, пробувати нове і помилятися без страху осуду, вихід на сцену й виступ перед аудиторією у сприятливій атмосфері сприяє формуванню впевненості у собі;

9) завдяки рольовим іграм молоді люди досліджують думки та досвід інших, що допомагає їм краще розуміти не лише оточуючих, а і самих себе.

Усе це відкриває широкі можливості для емоційного відновлення та розвитку соціального інтелекту. Глядачі спостерігають за життям персонажів і краще розуміють сутність людської природи та складність взаємин. Такий досвід сприяє поглибленню емпатії,

покращенню стосунків з іншими та усвідомленню власних почуттів і цінностей.

Відвідування театру також забезпечує емоційний відпочинок і відновлення після буденних стресів. Занурення у світ мистецтва допомагає відволіктися від труднощів повсякденного життя й пережити гармонію спільного дійства з іншими глядачами.

Театральне мистецтво слугує універсальним інструментом для відновлення та покращення ментального здоров'я. Воно підтримує розвиток емоційної чутливості, сприяє досягненню катарсису, формує здатність до емпатії, відкриває можливості для самопізнання та відпочинку, а також приносить естетичну насолоду, посилюючи внутрішню гармонію та життєву рівновагу.

Отже, можна стверджувати, що театральне мистецтво є цінним ресурсом для збереження та зміцнення ментального здоров'я здобувачів вищої освіти, і його слід активно використовувати в освітньому процесі.

У подальших наукових дослідженнях передбачається розширити об'єкт аналізу шляхом включення кінематографу, окрім театру, з метою комплексного вивчення впливу мистецтва на психічне здоров'я здобувачів вищої освіти. Перспективним напрямом є проведення порівняльного аналізу впливу театрального та кінематографічного мистецтва на психоемоційний стан студентської молоді.

Список використаних джерел

1. Берн Е. Ігри, у які грають люди. Харків : КСД, 2024. 256 с.
2. Дитина... як зоряний світ і наша планета : тези доповідей педагогічних читань до 125-річчя Лева Виготського (м. Миколаїв, 25 листопада 2021 р.). Миколаїв : ОІППО, 2022. 48 с.
3. Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії : навчальний посібник для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навчальних закладів. Київ : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. 302 с.
4. Юнг К. Г. Психоаналіз і мистецтво. Київ : Центр учбової літератури, 2024. 240 с.
5. Burns R. Self-concept Development and Education. Holt, Rinehart and Winston, 1982. 441 p.
6. Rogers R. C. Selected writings on client centered therapy: Becoming a person, significant aspects of client centered therapy, the process of therapy, and the development of insight in a counseling relationship. 2021. 93 p.
7. Erickson H. H., Watson A., & Beck M. The play's the thing: Experimentally examining the social and cognitive effects of school field trips to live theater performances. University of Arkansas. *Educational Researcher*. 2018. 47(4). URL: <http://surl.li/srgnfc>.

References

1. Bern, E. (2024). *Ihry, u yaki hraiut liudy* [Games People Play]. Kharkiv: KSD. [in Ukrainian]
2. Dytna... yak zorianyi svit i nasha planeta: tezy dopovidei pedahohichnykh chytan do 125-richchia Leva Vygotskoho [Child... as a Star World and Our Planet: Proceedings of Pedagogical Readings for the 125th Anniversary of Lev Vygotsky] (m. Mykolaiv, 25 lystopada 2021 r.). (2022). Mykolaiv: OIPPO. [in Ukrainian]

3. Ziaziun, I. A., & Sahach, H. M. (1997). *Krasa pedahohichnoi dii: Navchalnyi posibnyk dlia vchyteliv, aspirantiv, studentiv serednikh ta vyshchych navchalnykh zakladiv* [The Beauty of Pedagogical Action: A Textbook for Teachers, Postgraduates, and Students of Secondary and Higher Education Institutions]. Kyiv: Ukrainsko-finskyi instytut menedzhmentu i biznesu. [in Ukrainian]
4. Yung, K. H. (2024). *Psykhoanaliz i mystetstvo* [Psychoanalysis and Art]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian]
5. Burns, R. (1982). *Self-concept development and education*. Holt, Rinehart and Winston.
6. Rogers, R. C. (2021). *Selected writings on client centered therapy: Becoming a person, significant aspects of client centered therapy, the process of therapy, and the development of insight in a counseling relationship*.
7. Erickson, H. H., Watson, A., & Beck, M. (2018). The play's the thing: Experimentally examining the social and cognitive effects of school field trips to live theater performances. *Educational Researcher – Educational Researcher*, 47(4). Retrieved from: <http://surl.li/srgnfc>.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Чигріна Я. Ю.

доктор філософії, доцент кафедри загальної та спеціальної педагогіки
Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпровської обласної ради»
ORCID ID: 0000-0003-0101-8571

Слободенюк О. О.

старший викладач кафедри загальної та спеціальної педагогіки
Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпровської обласної ради»
ORCID ID: 0009-0000-2659-3666

Стаття присвячена дослідженню психолого-педагогічних аспектів взаємодії дітей з інтелектуальними порушеннями в освітньому середовищі. Інклюзивна освіта як один із ключових напрямів сучасної педагогіки забезпечує рівний доступ до навчання всіх учнів, проте інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітні заклади супроводжується низкою викликів. У роботі акцентовано увагу на основних проблемах, що ускладнюють взаємодію таких дітей у шкільному колективі, серед яких – недостатня обізнаність педагогів щодо ефективних методів роботи, труднощі соціальної адаптації, низький рівень толерантності серед однолітків та обмеженість спеціалізованих методик соціалізації.

У статті проаналізовано вплив міжособистісних взаємин на когнітивний і емоційний розвиток дітей з інтелектуальними порушеннями. Доведено, що характер стосунків між учнями та педагогами є визначальним фактором їхньої академічної успішності, соціальної інтеграції та загального емоційного благополуччя. Особливу увагу приділено питанням формування дружніх відносин у класі, соціального статусу таких учнів та їхньої потреби у підтримці з боку авторитетних дорослих.

Розглянуто сучасні педагогічні стратегії, спрямовані на ефективну інтеграцію дітей з інтелектуальними порушеннями в освітнє середовище. Зокрема, висвітлено переваги кооперативного навчання, використання цифрових та адаптивних технологій, емоційно-етичного виховання, а також формування інклюзивної культури у школі. Окремо підкреслено значення підтримки з боку батьків у процесі навчання та розвитку дитини.

Запропоновано перспективні напрями подальших досліджень, що включають розробку індивідуалізованих освітніх програм, впровадження комплексного підходу до емоційного розвитку дітей, вивчення ефективності інклюзивних моделей навчання та їхнього впливу на довготривалу соціалізацію. Робота базується на сучасних наукових дослідженнях українських і зарубіжних учених, що підкреслює її значущість для педагогів, психологів, соціальних працівників, а також для широкого кола фахівців, які займаються проблемами інклюзивної освіти.

Ключові слова: інклюзивна освіта, інтелектуальні порушення, соціалізація, педагогічна взаємодія, адаптація, міжособистісні взаємини, спеціальна педагогіка.

Chyhrina Ya. Yu., Slobodeniuk O. O. Psychological and pedagogical aspects of interaction of children with intellectual disabilities in the educational environment

The article is devoted to the study of psychological and pedagogical aspects of the interaction of children with intellectual disabilities in the educational environment. Inclusive education, as one of the key areas of modern pedagogy, provides equal access to education for all students, however, the integration of children with special educational needs into general education institutions is accompanied by a number of challenges. The paper focuses on the main problems that complicate the interaction of such children in the school community, including insufficient awareness of teachers regarding effective work methods, difficulties in social adaptation, low level of tolerance among peers and limited specialized methods of socialization.

The article analyzes the impact of interpersonal relationships on the cognitive and emotional development of children with intellectual disabilities. It is proven that the nature of the relationship between students and teachers is a determining factor in their academic success, social integration and general emotional well-being. Particular attention is paid to the issues of forming friendly relations in the classroom, the social status of such students and their need for support from authoritative adults.

Modern pedagogical strategies aimed at the effective integration of children with intellectual disabilities into the educational environment are considered. In particular, the advantages of cooperative learning, the use of digital and adaptive technologies, emotional and ethical education, as well as the formation of an inclusive culture at school are highlighted. The importance of support from parents of a child is especially emphasized.

Promising directions for further research are proposed, including the development of individualized educational programs, the implementation of a comprehensive approach to the emotional development of children, the study of the effectiveness of inclusive learning models and their impact on long-term socialization. The work is based on modern scientific research by Ukrainian and foreign scientists, which emphasizes its significance for teachers, psychologists, social workers, as well as for a wide range of specialists dealing with the problems of inclusive education.

Key words: *inclusive education, intellectual disabilities, socialization, pedagogical interaction, adaptation, interpersonal relationships, special pedagogy.*

Вступ. Розвиток інклюзивної освіти є однією з пріоритетних тенденцій сучасної педагогіки, адже забезпечення рівного доступу до освіти для всіх дітей, незалежно від їхніх когнітивних особливостей, є важливою умовою соціальної справедливості та інтеграції. Однак на практиці інклюзивне навчання дітей з інтелектуальними порушеннями супроводжується численними труднощами, серед яких – недостатня підготовка педагогів, складнощі соціальної адаптації учнів, низький рівень толерантності серед однолітків та брак ефективних методик соціалізації.

Взаємодія дітей з інтелектуальними порушеннями в освітньому середовищі має визначальний вплив на їхню академічну успішність, емоційний стан, формування соціальних навичок і майбутню інтеграцію у суспільство. З огляду на це вивчення психолого-педагогічних аспектів цієї взаємодії є вкрай важливим для вдосконалення інклюзивних підходів та створення комфортного середовища, яке сприяє навчальному й особистісному розвитку кожної дитини.

Попри розширення інклюзивних підходів у закладах освіти, є низка проблем, що ускладнюють повноцінну взаємодію дітей з інтелектуальними порушеннями в освітньому колективі. До таких проблем належать:

- недостатня обізнаність педагогів щодо ефективних методів роботи з такими дітьми;
- труднощі в адаптації учнів із когнітивними порушеннями до колективу однолітків;
- низький рівень толерантності та прийняття з боку інших дітей;
- потреба у розробці спеціальних методик соціалізації та взаємодії в інклюзивному середовищі [1, с. 101–103].

Методи та методики дослідження. Дослідження має на меті проаналізувати психолого-педагогічні аспекти взаємодії дітей з інтелектуальними порушеннями в освітньому середовищі, визначити основні труднощі, що виникають у процесі соціальної адаптації та комунікації, та розробити ефективні педагогічні стратегії для їх подолання.

Особливістю розвитку психіки дітей з інтелектуальними порушеннями в Україні займаються такі науковці, як: Л.С. Вавіна, А.М. Висоцька, О.В. Гаврилов, Ю.В. Галецька, О.В. Гармаш, В.В. Золотоверх, А.А. Колупаєва, М.П. Матвеева, Н.Д. Мацько, Т.В. Сак, В.М. Синьов, О.П. Хохліна, С.В. Трикоз, О.В. Чеботарьова та інші. Організація допомоги дітям з інтелектуальними порушеннями та їхнім батькам була предметом дослідження М.Г. Генінг.

Дослідження процесу спілкування в освітньому середовищі, взаємин у ньому, особливостей впливу колективу на окрему особистість є важливою ланкою у вивченні загальної проблеми соціальної детермінації і соціальної адаптації особистості дитини з інтелектуальними порушеннями.

З огляду на значимість виховання дитини з інтелектуальними порушеннями в умовах колективу як обов'язкового і вирішального фактора його соціального розвитку, повноцінного входження у сферу суспільної моралі і громадського виробництва, вітчизняні науковці спрямовують свої зусилля на виявлення специфічних особливостей формування дитячого колективу в умовах освітнього середовища, на пошуки оптимальних шляхів створення і розвитку колективних відносин.

У своїх дослідженнях українські науковці розглядають шкільний клас як малу соціальну групу з характерними ознаками, включаючи взаємодію систем відносин, розподіл соціальних ролей та визначення соціометричного статусу кожного члена групи. Корекційний педагог повинен працювати як із групою школярів, так і з окремою дитиною, враховуючи унікальні особливості розвитку кожного учня та динаміку міжособистісних взаємин у класі [2, с. 25–52].

Якщо ділові, офіційні відносини зумовлюються організаційною структурою колективу, розподілом у ньому громадських обов'язків, то особисті характеризуються вибірковістю, проявленою учнем до однокласників. Однак як ті, так і інші міжособистісні взаємини у дітей з інтелектуальними порушеннями формуються досить повільно і з великими труднощами. Це пояснюється тим, що багато дітей з інтелектуальними порушеннями стикаються з труднощами у комунікації, можуть мати нетипові реакції на соціальні ситуації та потребують додаткової підтримки у формуванні стосунків з однолітками.

У дослідженнях українських науковців, зокрема О.В. Чеботарьової, Г.О. Блеч, І.В. Гладченко, підкреслюється, що характер особистих відносин між учнями та педагогами суттєво впливає на навчальні досягнення та поведінку дітей з інтелектуальними порушеннями. Негативне ставлення до вчителя може призводити до зниження успішності та дисципліни, тоді як позитивні емоційні зв'язки та довіра сприяють формуванню у дітей позитивного ставлення до навчальних предметів та покращують їхню поведінку [4, с. 10–14].

Розвиток міжособистісної взаємодії дітей з інтелектуальними порушеннями у класному колективі є ключовим аспектом їхньої соціальної адаптації. Одним із ефективних підходів є створення мікрогруп, де активні та соціально компетентні учні відіграють роль позитивних моделей поведінки. Такі групи сприяють розширенню кола спілкування, підвищенню рівня соціальної взаємодії та формуванню емоційного комфорту дітей з особливими освітніми потребами.

Для забезпечення ефективної інтеграції дітей у шкільний колектив важливо

створювати умови, що сприяють їхньому позитивному емоційному самопочуттю, налагодженню взаємин із однолітками та формуванню потреби у спілкуванні. Важливими завданнями є розвиток навичок соціальної взаємодії, корекція труднощів у комунікації, формування адекватної самооцінки та здатності критично оцінювати власну поведінку.

З метою соціальної адаптації доцільно організовувати ситуації, що стимулюють дітей до самоаналізу та критичного підходу до власних дій, сприяючи розвитку рефлексії та вміння оцінювати свою поведінку з огляду на соціально прийняті норми. Завдяки цьому діти вчаться краще розуміти соціальні очікування, вдосконалюють навички саморегуляції та вибудовують більш конструктивні взаємини з однолітками.

Зважаючи на те, що формування здорових міжособистісних взаємин у дитячому колективі є складним і тривалим процесом, який безпосередньо впливає на розвиток особистісних якостей учнів, важливо розпочинати цю роботу вже на початкових етапах навчання. Ефективність цього процесу значно підвищується за умови активної співпраці педагогів із батьками, що дозволяє створити узгоджену систему підтримки та соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями протягом усього періоду їхнього навчання у школі.

Спостереження показали, що лише в рідкісних випадках мотивом звернення дітей з інтелектуальними порушеннями до вчителя (на відміну від дітей із нормальним інтелектом) є задоволення пізнавальних потреб та інтересів. У більшості це скарги. Часті звернення дітей до вчителя зі скаргами не варто сприймати як негативне явище. Це, радше, прояв їхньої внутрішньої потреби у відчутті порядку, справедливості та підтримки з боку авторитетної особи.

Значне місце в цих контактах займають розповіді про події у сім'ї, школі, на вулиці або про побачене по телевізору і в кіно, що, очевидно, пояснюється суто дитячою довірливістю, безпосередністю, властивою дітям з інтелектуальними порушеннями. Встановлено також, що під впливом певних міжособистісних взаємин (через некритичність мислення, необ'єктивність оцінки дій і вислов-

лювань оточуючих) нерідко приписують вчинкам педагога неадекватні мотиви. Це не тільки справляє значний вплив на показники емоційного самопочуття дитини в класі, а й викликає негативні наслідки в педагогічній практиці. В закладах освіти, особливо в початкових класах, у окремих учнів проявляється характерна замкнутість, ізольованість від дитячого колективу та утворених угруповань. Часто спостерігається зворотнє явище: у учня з'являється потреба у спілкуванні, але він стикається з неможливістю її задовольнити. Це відбувається у тому випадку, коли учень не користується у класі симпатією та повагою, коли рівень його претензій значно перевищує те становище, яке він займає в колективі. Причому якщо завищена самооцінка та неадекватний рівень претензій вступають у суперечність із оцінкою його поведінки та діяльності з боку оточуючих, то виникають гострі афективні переживання, незадоволеність спілкуванням, стан емоційного дискомфорту [3, с. 4–7].

Дослідження процесу спілкування в освітньому середовищі, взаємин у ньому та особливостей впливу колективу на окрему особистість є важливим складником вивчення загальної проблеми соціальної детермінації і соціальної адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями.

Результати та дискусії. Сучасні наукові підходи до інклюзивної освіти передбачають розширення концепції підтримки дітей з інтелектуальними порушеннями, що включає:

1. Моделі кооперативного навчання. Спільне навчання дітей з типовим розвитком та дітей з інтелектуальними порушеннями сприяє підвищенню їхньої соціальної компетентності, формуванню толерантності та розвитку комунікативних навичок. Використання методів кооперативного навчання, зокрема технології «рівний – рівному» (peer tutoring), сприяє не лише академічній успішності, а і соціалізації.

2. Застосування адаптивних освітніх технологій. Використання технологій доповненої та віртуальної реальності, адаптивних цифрових платформ сприяє підвищенню мотивації та індивідуалізації навчального процесу для дітей з особливими освітніми потребами.

3. Емоційно орієнтовані підходи. Врахування емоційного стану дітей з інтелектуаль-

ними порушеннями є ключовим для формування комфортного освітнього середовища. Важливу роль відіграють техніки саморегуляції, розвиток емоційного інтелекту та педагогічна підтримка у кризових ситуаціях.

4. Формування інклюзивної культури в школі. Важливим аспектом є формування інклюзивного середовища не лише на рівні окремих класів, а й у ширшому соціальному контексті. Це передбачає проведення тренінгів для вчителів, залучення батьків до освітнього процесу та просвітницьку діяльність серед дітей щодо прийняття та підтримки однолітків з особливими освітніми потребами.

Дослідження показують, що характер міжособистісних взаємин у класі суттєво впливає на рівень соціальної адаптації дитини. У дітей з інтелектуальними порушеннями можуть виникати труднощі у встановленні контактів через особливості їхнього когнітивного розвитку та емоційно-вольової сфери. Доведено, що:

- позитивне ставлення з боку однолітків підвищує рівень самооцінки таких дітей та їхню соціальну активність;
- дружні стосунки з однолітками сприяють розвитку мовлення та комунікативних навичок;
- неприйняття чи булінг можуть призвести до емоційних розладів та соціальної ізоляції [5, с. 842].

З огляду на це педагоги та психологи мають активно працювати над створенням позитивного мікроклімату в класі, розвивати навички емоційної грамотності та ефективної комунікації як у дітей з особливими освітніми потребами, так і в їхніх однолітків.

Висновки. Перспективи подальших досліджень у сфері психолого-педагогічного супроводу дітей з інтелектуальними порушеннями передбачають удосконалення методик індивідуалізованого навчання із застосуванням сучасних технологій, розробку та впровадження програм емоційно-етичного виховання для формування толерантності у дитячих колективах, а також ґрунтовне вивчення ефективності інклюзивних моделей освіти на різних рівнях навчання. Важливим напрямом є аналіз впливу педагогічної взаємодії на соціальну адаптацію дітей із зазначеними порушеннями, що сприятиме розробці

більш ефективних підходів до їхньої інтеграції у суспільство. Таким чином, дослідження цієї проблематики є актуальним завданням сучасної науки, що потребує мультидисци-

плінарного підходу та активної співпраці педагогів, психологів, соціальних працівників і батьків для створення сприятливого інклюзивного середовища.

Список використаних джерел

1. Баранець Я. Методологія підготовки кадрів закладів освіти з інклюзивним навчанням. Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. Інноваційна педагогіка. 2023. № 57. Т. 1. С. 100–103.
2. Синьов В. М., Матвеева М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталої дитини : підручник. Київ, 2008. 359 с.
3. Трикоз С. В. Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку : навчально-методичне видання. Харків : РАНОК, 2018. 40 с.
4. Психолого-педагогічний супровід навчання дітей з інтелектуальними порушеннями : навчальний посібник / О. В. Чеботарьова та ін. Київ, 2018. 123 с.
5. Boer A., Pijl S. J., & Minnaert A. Peer acceptance and friendships of students with disabilities in general education: The role of child, peer, and classroom variables. *Social Development*. 2013. V. 22. Issue 4. P. 831–844. URL: https://research.rug.nl/files/131749131/Peer_Acceptance_and_Friendships_of_Students_with_Disabilities_in_General_Education.pdf.

References

1. Baranets, Ya. (2023). Metodolohiia pidhotovky kadriv zakladiv osvity z inkluzyvnym navchanniam [Methodology for training personnel for educational institutions with inclusive education]. *Prychornomorskyi naukovo-doslidnyi instytut ekonomiky ta innovatsii. Innovatsiina pedahohika – Black Sea Research Institute of Economics and Innovations*, 57(1), 100–106. [in Ukrainian]
2. Synov, V. M., Matvieieva, M. P., & Khokhlina, O. P. (2008). *Psykholohiia rozumovo vidstaloi dytyny: pidruchnyk* [Psychology of the mentally retarded child: a textbook]. Kyiv, 359. [in Ukrainian]
3. Trykoz, S. V. (2018). *Dytyna z porushenniamy intelektualnoho rozvytku: navch.-metod. vydannia*. [A child with intellectual disabilities: educational and methodological edition]. Kharkiv: RANOK, 2018. [in Ukrainian]
4. Chebotarova, O. et al. (2018). *Psykhologo-pedahohichniy suprovid navchannia ditei z intelektualnymy porushenniamy: navchalniy posibnyk*. [Psychological and pedagogical support for the education of children with intellectual disabilities: teaching aids]. Kyiv, 123. [in Ukrainian]
5. Boer, A., Pijl S. J., & Minnaert, A. (2013). Peer acceptance and friendships of students with disabilities in general education: The role of child, peer, and classroom variables. *Social Development*. 2013. V. 22. Issue 4. P. 831–844. Retrieved from: https://research.rug.nl/files/131749131/Peer_Acceptance_and_Friendships_of_Students_with_Disabilities_in_General_Education.pdf. [in English]

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО ПІДГОТОВКИ МАРКЕТОЛОГІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Шимко О. В.

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-2183-8211

Веретін Л. С.

кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу
Національного університету водного господарства та природокористування
ORCID ID: 0000-0002-8028-1118

Статтю присвячено дослідженню теоретичних та практичних аспектів професійної підготовки майбутніх маркетологів на основі компетентнісного підходу.

Перехід до компетентнісно-орієнтованої системи підготовки фахівців з маркетингу розглянуто як закономірний етап модернізації системи вищої освіти в контексті Болонського процесу, який дає змогу розв'язати наявні в ній суперечності між вимогами щодо якості підготовки спеціалістів, які ставить держава, роботодавці, ринок праці, та освітніми результатами.

Сутність цього підходу розглянуто у контексті вимог до знань, умінь, особистісних якостей та здатності їх ефективно застосовувати у практичних ситуаціях.

За результатами аналізу вимог ринку праці визначено портрет фахівця-маркетолога, що відображає основні компетентності, яких очікують роботодавці від потенційних працівників.

Проаналізовано механізм поетапного формування та розвитку навчально-пізнавальної діяльності майбутніх маркетологів через теоретичні, практичні та дослідницькі складники освітньо-професійних програм. Зазначено, що значним потенціалом для більш якісного засвоєння знань і формування на їх основі професійних умінь, розвитку професійно важливих якостей особистості, творчих здібностей, підвищенню мотивації до професійної діяльності сприяють активні методи навчання, практичний складник, реалізація різних форм академічної мобільності.

Акцентовано увагу, що сучасний підхід до професійної підготовки маркетологів повинен ґрунтуватися не лише на засвоєнні здобувачами базових знань і практичних навичок, а й на формуванні стратегічного мислення, розвитку професійної мобільності, особистих якостей, а також вихованні мотиваційно-ціннісного ставлення до вибраної професії.

Ключові слова: компетентнісний підхід, професійна компетентність, система вищої освіти, вимоги ринку праці, маркетолог.

Shymko O. V., Veretin L. S. Competence-based approach to training of marketers: theoretical, methodological and practical aspects

The article is devoted to the study of theoretical and practical aspects of professional training of future marketers on the basis of a competence-based approach.

The transition to a competency-based system of training marketing specialists is considered as a natural stage of modernization of the higher education system in the context of the Bologna Process, which allows to resolve the existing contradictions between the requirements for the quality of training of specialists set by the state, employers, labor market and educational results.

The essence of this approach is considered in the context of the requirements for knowledge, skills, personal qualities and the ability to apply them effectively in practical situations.

Based on the results of the analysis of labor market requirements, a portrait of a marketing specialist is defined, which reflects the main competencies expected by employers from potential employees.

The mechanism of gradual formation and development of educational and cognitive activity of future marketers through theoretical, practical and research components of educational and professional programmes is analysed. It is noted that active teaching methods, practical component, and implementation of various forms of academic mobility contribute to a significant potential for better knowledge acquisition and formation

of professional skills on their basis, development of professionally important personality qualities, creative abilities, and increase of motivation for professional activity.

It is noted that the modern approach to the professional training of marketers should be based not only on the acquisition of basic knowledge and practical skills by students, but also on the formation of strategic thinking, development of professional mobility, personal qualities, as well as the upbringing of a motivational and value-based attitude towards the chosen profession.

Key words: *competency-based approach, professional competence, higher education system, labor market requirements, marketer.*

Вступ. В умовах стрімких економічних перетворень, глобалізації бізнесу та посиленні конкуренції, цифровізації різних сфер життя суспільства та підвищення ролі споживача у формуванні попиту на товари фундаментальним чинником системи формування конкурентних переваг підприємств і організацій, досягнення їх цілей на шляху максимального задоволення потреб споживачів і формування сприятливих відносин між учасниками ринкового процесу є маркетинг. Фахівець з маркетингу натеper є одним з найпривабливіших та найбільш затребуваних на ринку праці.

З позиції професійної діяльності маркетолога особливу роль відіграє формування ключових компетентностей, які визначають його ефективність як фахівця та соціально активного члена суспільства. До таких компетентностей належать: глибокі професійні знання та практичні навички, необхідні для якісного виконання поставлених завдань та прийняття ефективних рішень у сфері маркетингу; розвинене економічне мислення, що дозволяє аналізувати ринкові тенденції, прогнозувати зміни та приймати стратегічні рішення; високий рівень комунікативних здібностей, що включає навички ділового спілкування, ведення переговорів, володіння іноземними мовами та вміння працювати в команді; гнучкість, мобільність та адаптивність, необхідні для швидкого реагування на виклики ринку та зміну бізнес-середовища; критичне та творче мислення, що сприяє розробці нестандартних рішень, впровадженню інновацій та генерації нових маркетингових стратегій; володіння сучасними інформаційними технологіями, що дозволяє використовувати цифрові інструменти для аналізу ринку, автоматизації маркетингових процесів та розробки ефективних рекламних кампаній; сформоване розуміння соціально значущих цінностей, що є основою для відповідаль-

ного ведення бізнесу та дотримання етичних принципів у професійній діяльності; стійка мотивація до саморозвитку, що забезпечує безперервне навчання, професійне зростання та здатність до інноваційної діяльності тощо [2; 3; 6; 7; 10].

Формування моделі фахівця, яка буде відповідати вищезазначеним вимогам, є ключовим завданням системи вищої освіти, оскільки в умовах зростаючої конкуренції на ринку освітніх послуг важливо не лише надавати студентам фундаментальні знання, а й розвивати їхні практичні навички, гнучкість мислення та лідерські якості. Саме тому заклади вищої освіти повинні адаптувати освітні програми відповідно до сучасних вимог ринку, сприяючи конкурентоспроможності випускників та їхньому успішному професійному становленню.

Різні аспекти професійної підготовки маркетологів знайшли відображення у дослідженнях українських вчених, зокрема В. Кардаша, І. Лилик, В. Мадзігона, А. Павленко, В. Пилипчака. Значну увагу питанням впровадження компетентнісного підходу в освітній процес приділяли такі науковці, як А. Адамів, І. Баша, М. Вачевський, В. Дивак, Г. Зайчук, І. Жуковська, Л. Іваненко, О. Казакевич, В. Федорченко, І. Чорна-Клиновець, Л. Яцишина.

Водночас наявні значні виклики та невирішені питання, пов'язані з дисбалансом між потребами ринку праці у висококваліфікованих маркетологах-лідерах і рівнем їхньої підготовки у закладах вищої освіти.

Сучасний підхід до професійної підготовки маркетологів повинен ґрунтуватися не лише на засвоєнні студентами базових знань і практичних навичок, а й на формуванні стратегічного мислення, розвитку професійної мобільності, особистих якостей, а також вихованні мотиваційно-ціннісного ставлення до вибраної професії.

Мета статті – розкрити сутність та визначити ефективні інструменти реалізації компетентнісного підходу як нової методології підготовки маркетологів у закладах вищої освіти.

Методи та методики дослідження. У процесі підготовки статті використано комплекс методів, що забезпечують всебічний аналіз компетентнісного підходу до підготовки маркетологів. Зокрема, методи аналізу та синтезу методологічних основ компетентнісного підходу, порівняння та узагальнення, що дозволило виявити спільні риси й особливості його впровадження, а також систематизації досліджених матеріалів, що сприяло формуванню цілісного бачення процесу модернізації професійної підготовки фахівців з маркетингу.

Результати. Перехід до компетентнісно-орієнтованої моделі підготовки маркетологів є закономірним етапом трансформації системи вищої освіти відповідно до принципів Болонського процесу. Така модель спрямована на подолання наявних суперечностей між вимогами держави, роботодавців і ринку праці до якості підготовки фахівців та фактичними результатами освітнього процесу.

Компетентнісний підхід має практичне значення не лише у сфері вищої освіти, а й у сучасних системах управління організаціями, зокрема персоналом. Згідно з міжнародним стандартом ISO 9001:2015 «Системи управління якістю. Вимоги», рівень компетентності працівників є одним із ключових факторів забезпечення ефективної діяльності організації та сталого функціонування її управлінських процесів [2].

Затребуваність такого підходу в навчанні та управлінні персоналом пояснюється його здатністю формулювати чіткі вимоги до знань, умінь та навичок майбутніх фахівців. У цьому контексті міжнародний стандарт ISO 10015:2019 [11] визначає такі основні поняття, як:

– «компетентність» – здатність застосовувати знання та навички для досягнення запланованих результатів;

– «розвиток персоналу» – процес сприяння підвищенню рівня компетентності працівників шляхом створення можливостей для навчання, професійної підготовки та практичного застосування отриманих знань;

– «навичка» – набута здатність виконувати завдання відповідно до встановлених очікувань;

– «знання» – людський або організаційний ресурс, що дозволяє приймати обґрунтовані рішення та ефективно діяти в заданих умовах.

Закон України «Про вищу освіту» [8] розглядає компетентність у ширшому сенсі, визначаючи її як здатність особи до успішної соціалізації, навчання та провадження професійної діяльності, що формується на основі динамічного поєднання знань, умінь, навичок, стилю мислення, світоглядних позицій, цінностей та інших особистісних якостей.

На думку О. Джеджули [5], компетентнісний підхід є пріоритетною орієнтацією на досягнення ключових освітніх цілей, зокрема навчання, самовизначення, самоактуалізації, соціалізації та розвитку особистості. Для досягнення цих цілей важливу роль відіграють новітні метаосвітні конструкти: компетентності, компетенції та мета-якості.

У разі формування загальних компетентностей, що відображені у Стандартах вищої освіти, враховано п'ять груп ключових компетентностей, визначених Радою Європи:

– політична та соціальна компетентність – здатність брати на себе відповідальність, спільно розробляти рішення та брати участь у його реалізації, толерантність до різних етнічних культур та релігій, прояв спряження особистих інтересів з потребами підприємства та суспільства, участь у функціонуванні демократичних інститутів;

– міжкультурні компетенції – сприяння позитивним відносинам між людьми різних національностей, культур та релігій, взаєморозуміння і повага один до одного;

– комунікативна компетентність – визначення володіння технологіями усного та письмового спілкування на різних мовах, у тому числі комп'ютерного програмування, у тому числі спілкування завдяки Internet;

– соціально-інформаційна компетентність – володіння інформаційними технологіями та критичне ставлення до соціальної інформації, що поширюється ЗМІ;

– особистісна компетентність – готовність до постійного вдосконалення освітнього рівня, необхідності оновлення та реалізації

особистісного потенціалу, здатність до самостійного набуття нових знань і навичок, здатність до саморозвитку.

Серед мета-якостей виділяють дві основні групи:

- широкого спектра дії, які є необхідними для освітньої, пізнавальної, соціальної та професійної діяльності, – когнітивні, регулятивні та комунікативні якості;

- вузького спектра дії – метапрофесійні якості, що є важливими для певних сфер діяльності, таких як взаємодія з людьми, технікою чи природою.

Підготовка здобувачів вищої освіти за спеціальністю 075 «Маркетинг» у галузі знань 07 «Управління і адміністрування» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти здійснюється відповідно до Стандарту вищої освіти, затвердженого наказом МОН України 05.12.2018 р. № 1343 [9], який узгоджується з європейською освітньою філософією Болонського процесу та передбачає формування трьох основних груп компетентностей:

- інтегральна компетентність – здатність вирішувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у сфері маркетингової діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування відповідних теорій і методів, а також здатність працювати в умовах невизначеності;

- загальні компетентності (14) – універсальні навички, що є необхідними для успішної професійної та соціальної діяльності незалежно від предметної галузі. Сюди входять здатність реалізовувати громадянські права та обов'язки, зберігати та примножувати культурні, моральні та наукові цінності суспільства, діяти соціально відповідально, використовувати інформаційні та комунікаційні технології, навчатися та опановувати нові знання, працювати в міжнародному середовищі тощо;

- спеціальні (фахові) компетентності (14) – це сукупність знань, навичок та особистісних якостей, що забезпечують ефективне виконання професійних завдань у сфері маркетингу.

Досягнення освітніх результатів, що визначені Стандартом вищої освіти та актуальними вимогами ринку праці, забезпечується структурою, змістом і логічною послідовністю освітніх компонентів освітньо-професійної програми.

Ми підтримуємо думку [1], що процес формування професійної компетентності маркетолога охоплює кілька послідовних взаємопов'язаних і взаємозумовлених етапів:

1. Формування інтересу до професійної діяльності відбувається за допомогою інтерактивних методів, таких як дискусії, бесіди, аналіз реальних ситуацій.

2. Розвиток професійних ціннісних орієнтацій сприяє формуванню уявлення про ідеальну модель майбутньої професійної діяльності, яка стає орієнтиром для подальшого професійного розвитку.

3. Активне засвоєння професійних умінь передбачає застосування знань у змодельованих професійних ситуаціях, що вимагає самостійності, творчого підходу, ініціативності та наполегливості.

Освітньо-професійні програми включають у себе теоретичні, практичні та науково-дослідні компоненти.

Теоретичний блок підготовки маркетолога можна умовно поділити на чотири етапи: формування основ, загальноекономічний, основи маркетингу та управління маркетингом [3].

На першому етапі освітня програма зосереджена на розширенні загальної підготовки студентів через поглиблене вивчення дисциплін, таких як «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Історія та культура України», «Іноземна мова за професійним спрямуванням», «Інформаційно-комунікаційні технології», «Філософія», «Правознавство», «Психологія», «Вступ до фаху».

Загальноекономічний етап сприяє формуванню економічного мислення у майбутніх маркетологів, забезпечуючи розуміння ринкових механізмів діяльності його суб'єктів та правових аспектів. Економічні знання є основою для подальшого вивчення маркетингових дисциплін. До ключових дисциплін цього етапу належать «Макроекономіка», «Мікроекономіка», «Економічна статистика», «Основи менеджменту», «Економіка та фінанси підприємства», «Бухгалтерський облік», «Економічний аналіз», «Основи підприємництва», «Господарське право» та інші.

Професійна та практична підготовка орієнтована на формування навичок організації маркетингової діяльності підприємств, управ-

ління взаєминами у маркетинговому середовищі та використання відповідних маркетингових інструментів. Забезпечують освітні компоненти: «Маркетинг», «Маркетингова товарна політика», «Маркетингова цінова політика», «Маркетингова політика комунікацій», «Маркетингова політика розподілу», «Маркетингові дослідження», «Промисловий маркетинг», «Поведінка споживача» та «Маркетинг послуг».

В умовах цифровізації сучасного суспільства актуалізується питання фокусу освітньо-професійних програм на цифрових комунікаційних технологіях для прийняття та реалізації маркетингових рішень. Цьому сприяє вивчення дисциплін, таких як «Основи вебдизайну», «Цифровий маркетинг», «Електронна комерція», «Маркетинг соціальних мереж» та тренінг «Розробка цифрового продукту».

Завершальним етапом теоретичної підготовки є управління маркетингом, де здобувачі засвоюють стратегічне планування та прийняття рішень на основі критичного аналізу ринкових умов і тенденцій розвитку економіки та суспільства. Основні дисципліни цього етапу – «Стратегічний маркетинг», «Маркетинговий менеджмент», «Міжнародний маркетинг», «Соціально-етичний маркетинг», «Брендинг» тощо.

Додаткові компетентності формуються за допомогою вибіркового вивчення дисциплін, що сприяють особистісному розвитку та вдосконаленню «soft skills».

Розвиток дослідницьких навичок забезпечується активними методами навчання, які спрямовують навчальний процес на об'єднання різноманітних знань, а саме: проєктні технології (імітаційно-професійні та інформаційно-аналітичні мініпроєкти); інтерактивні підходи (кейс-стаді, дебати, дискусії, круглі столи, рольові та ділові ігри, форуми, мозкові штурми, тренінги, peer learning); технології рефлексивного навчання (робота в дискусійних групах, «Моделювання професійного портрета») [4].

Серед ефективних форм навчання особливе місце посідають тренінги, що забезпечують наближеність освітнього процесу до реальної практичної діяльності. Вони сприяють набуттю як особистого, так і колективного досвіду, підсилюючи взаємодію між учасни-

ками через імітаційні, інтерактивні та групові методи навчання [10].

Окрім формальної освіти, студенти мають можливість здобувати знання та генерувати інноваційні маркетингові ідеї у форматі неформальної освіти. Зростаюча глобалізація стимулює розвиток національної та міжнародної кредитної мобільності, що дає змогу отримати як український, так і міжнародний освітній досвід.

Оскільки маркетинг є прикладною наукою, тісна взаємодія з реальним сектором економіки є необхідною умовою підготовки фахівців. Практичний складник освітньої програми передбачає різні види практик (ознайомчу, виробничу, переддипломну), виконання курсових і кваліфікаційних робіт. Дослідження ринку, аналіз маркетингових стратегій підприємств та пошук шляхів підвищення ефективності бізнесу допомагають здобувачам розвинути самостійність у прийнятті рішень.

Залучення фахівців-практиків до проведення гостьових лекцій, майстер-класів, тренінгів, організація відвідування здобувачами підприємств дозволяє майбутнім маркетологам глибше зануритися в бізнес-середовище, застосовувати отримані знання та формувати практичні навички, створює підґрунтя для організації самостійної роботи на якісних нових засадах.

Відкритість і гнучкість системи розробки та перегляду освітніх програм сприяють їх адаптації до актуальних потреб ринку шляхом активного залучення бізнесу до процесу їх удосконалення.

Науково-дослідний компонент включає участь здобувачів у наукових конференціях, конкурсах студентських робіт, олімпіадах і проєктах, що сприяє розвитку аналітичного мислення та науковій активності.

Висновки. Сучасний стан розвитку економіки та суспільства, стрімкі глобалізаційні зміни та зростаюча конкуренція на ринку освітніх послуг актуалізують питання якісної підготовки маркетологів із принципово новими компетенціями, навичками та вміннями. Компетентнісний підхід стає визначальним фактором: для закладів вищої освіти – як показник ефективності освітньої діяльності, а для бізнесу – як чинник конкурентоспроможності та рівня управлінської ефективності.

Подальші дослідження у цьому напрямі доцільно зосередити на вивченні механізмів і засобів інформаційно-комунікаційної підтримки процесу управління компетентностями з метою забезпечення ефективного зворотного

зв'язку між здобувачами освіти, університетами та роботодавцями, що дозволить оптимізувати процеси планування, моніторингу та коригування освітніх програм відповідно до актуальних вимог ринку праці.

Список використаних джерел

1. Адамів С. Є. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх маркетологів засобами інтерактивних технологій. *ScienceRise. Pedagogical Education*. 2016. № 4(5). С. 22–25.
2. Антюшко Д., Гордолопов В., Гусаревич Н. ISO 10015:2019: новації щодо управління компетентністю персоналу. *Товари і ринки*. 2020. № 2. С. 58–71.
3. Баша І., Манойло І. Застосування інноваційних методів навчання в формуванні компетентностей майбутніх маркетологів. *Маркетинг в Україні*. 2017. № 2. С. 62–68.
4. Біда О. А. Особливості формування дослідницької компетентності у майбутніх маркетологів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Педагогіка, психологія, філософія*. 2017. Вип. 267. С. 9–15.
5. Дзеджула О. М., Василенко В. Г. Компетентнісний підхід як нова методологія підготовки сучасного фахівця. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 2024. № 9. С. 140–152.
6. Дивак В. В., Козлов В. В., Томашевська Т. В. Формування професійної компетентності у студентів спеціальності «Маркетинг». *Освітня аналітика України*. 2024. Вип. 1. С. 72–83.
7. Іваненко Л. М., Боєнко О. Ю. Розробка моделі професійної підготовки фахівців-маркетологів на основі компетентнісного підходу. *Бізнес Інформ*. 2020. № 5. С. 492–502.
8. «Про вищу освіту»: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>. (дата звернення: 13.02.2025)
9. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 075 «Маркетинг» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, 2018. URL: http://mdtopu.com.ua/files/download/2018/mdt-2.4.2018_4-18.pdf. (дата звернення: 13.02.2025)
10. Сулима Т. Методичні основи формування професійної компетентності майбутніх маркетологів. *Обрії*. 2017. № 2. С. 84–86.
11. ISO 10015:2019. Quality management – Guidelines for competence management and people development. *Online Browsing Platform (OBP)*. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:10015:ed-2:v1:en>. (дата звернення: 13.02.2025)

References

1. Adamiv, S. Ye. (2016). Pedagogical conditions for the formation of professional competence of future marketers using interactive technologies. *Pedagogical Education*. 2016. № 4(5). S. 22–25. [in Ukrainian]
2. Antiushko, D., Hordopolov, V., & Husarevych, N. (2020). ISO 10015:2019: innovations in personnel competence management. *Tovary i rynky*. 2020. № 2. S. 58–71. [in Ukrainian]
3. Basha, I., & Manoilo, I. (2017). Application of innovative teaching methods in the formation of competencies of future marketers. *Marketing in Ukraine*. 2017. № 2. S. 62–68. [in Ukrainian]
4. Bida, O. A. (2017). Features of the formation of research competence in future marketers. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrainy. Seriya: Pedagogika, psykholohiia, filosofia*. 2017. Vyp. 267. S. 9–15. [in Ukrainian]
5. Dzhezhula, O. M., & Vasylenko, V. H. (2024). Competency-based approach as a new methodology for training a modern specialist. *Perspektyvy ta innovatsii nauky (Seriia «Pedagogika», Seriiia «Psykhologhiia», Seriiia «Medytsyna»)*. 2024. № 9. S. 140–152. [in Ukrainian]
6. Dyvak, V. V., Kozlov, V. V., & Tomashevskaya, T. V. (2024). Formation of professional competence in students of the specialty “Marketing”. *Osvitnia analityka Ukrainy*. 2024. Vyp. 1. S. 72–83. [in Ukrainian]

7. Ivanenko, L. M., & Boienko, O. Yu. (2020). Rozrobka modeli profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv-marketolohiv na osnovi kompetentnisnoho pidkhodu. [Development of a model of professional training for marketing specialists based on a competency-based approach]. *Biznes Inform.* № 5. S. 492–502 [in Ukrainian].
8. «Pro vyshchu osvitu»: Zakon Ukrainy [“On Higher Education”: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>. [in Ukrainian]
9. Standart vyshchoi osvity za spetsialnistiu 075 “Marketynh” dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity (2018). [Standard of higher education in specialty 075 “Marketing” for the first (bachelor’s) level of higher education]. Retrieved from: http://mdt-opu.com.ua/files/download/2018/mdt-2.4.2018_4-18.pdf. [in Ukrainian]
10. Sulyma, T. (2017). Metodychni osnovy formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh marketolohiv. [Methodological foundations of the formation of professional competence of future marketers]. *Obrii.* 2017. № 2. S. 84–86. [in Ukrainian]
11. ISO 10015:2019. Quality management – Guidelines for competence management and people development. Online Browsing Platform (OBP). Retrieved from: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:10015:ed-2:v1:en>. [in English]

Наукове видання

**ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ АКАДЕМІКА СТЕПАНА ДЕМ'ЯНЧУКА**

СЕРІЯ:
ПЕДАГОГІКА ТА ПСИХОЛОГІЯ

№ 1/2025

Комп'ютерна верстка – С. Ю. Калабухова

Підписано до друку 28.03.2025 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 19,06. Зам. № 0625/506.
Наклад 100 прим.

Надруковано:
Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК No 7623 від 22.06.2022 р.